

Sikh Students Federation BHOPAL.

Guru Nanak

Quin-Centenary Birthday Souvenir

Published by **Sikh Students' Federation, Bhopal**

TABLE OF CONTENTS

Aims and Objects
of
The All India Sikh Students' Federation

1—To organise the Sikh students with a view to protect and promote their interests.

2—To inculcate in them love for the lofty teachings of our Great Gurus and to make them conscious of their rich heritage as Sikhs.

3—To arouse consciousness of their separate entity and nationality amongst the Sikh students and to prepare and train them for the creation of an environment in which our national expression can find its full satisfaction.

4—To hold discourses on Gurbani, Sikh History and Sikh Culture and to reveal their implications on life.

5—To create zeal for missionary work for the social, moral, economic, political, educational and cultural uplift of the Sikhs.

6—To promote literacy in Punjabi amongst the Sikhs and to strive for the establishment of a Sikh University at the earliest possible opportunity.

The Creator of Honourable Man

Guru Nanak came into this world in an age of spiritual and intellectual awakening. This was a time when Martin Luther had begun Reformation in Germany while Lollards were preaching religious reforms in England. In India Bhagti Movement was at its height at that time.

Idol worship and caste distinctions were two things which had brought innumerable miseries for the Hindu community in their wake. The Muslim rulers of the time had forbidden idol worship publicly. Hindu places of worship were frequently desecrated and demolished. Restrictions had been imposed upon the Hindus even in the matter of dress and diet also. They were not allowed to wear fine clothes and in certain places they could only ride a donkey. Any remark or criticism of Islam would result in capital punishment. Hindus were converted to Islam, sometimes in thousands. Casteism had brought in its wake the man-made cruel distinction between man and man. A man would be superior if he happened to born of Brahmin parents and the lowly of the lowliest if born in a Shudra family.

Guru Nanak played the most important role in the history of Indian continent to make people realise that there could be no difference between man and man on the grounds of caste, birth, creed or colour. The One Supreme God had given birth to all the men on this earth and as such there could be no distinction; they are equal. He started the institution of *Langar* (Free community kitchen) where all dined without any consideration of caste or religion.

In his hymns he has expounded a philosophic vision which has laid the foundation of one of the most honourable communities in India. He identified himself with the lowliest and the humiliated. He wrote :

"The lowliest of the lowly,
The lowest of the low-born,
Nanak seeks their company,
The friendship of the great is vain,
For where the weak are cared for,
There doth Thy Mercy rain".

He also struck deep at the roots of idol worship and taught in his own inimitable way the evils and perils of idolatory. He taught them that these liberal ideas were essential for them to attain spiritual bliss as well as worldly prosperity.

He gave his message of love and peace, of brotherhood of man and Fatherhood of God, without any distinction of religion, caste and creed. He is mainly responsible for carving a prominent place for the Panjab on the map of the world. Nanak's message will be useful as long as humanity lasts. We need it as much today as it was needed 500 years ago.

That this message should be spread throughout the length and breadth of the country and the young Khalsa has to play an important role in this noble task. It is heartening that younger generation is awakening to its responsibilities and duties and the Sikh Student's Federation is a lively example of this urge and feeling.

Before closing I would gratefully acknowledge the valuable and generous co-operation of all the contributors who have so kindly sent in their scholarly articles for this Souvenir—And it will be injustice if I don't acknowledge specifically the warm and active help and guidance of Sardar Isher Singh, M. Sc., who has put in a lot of selfless efforts in this memorial volume.

INDERJIT SINGH
General Secretary,
Sikh Students' Federation, Bhopal.

Amritsar

MESSAGE

It is a matter of profound gratitude that the Bhopal branch of All India Sikh Students' Federation is bringing out a Souvenir on the 5th brith Centenery of Guru Nanak. I have always felt that the present situation affects the youth much more vitally than the elders. Therefore, we the youthful humble votaries of the Great Guru, must seriously imbibe, His teachings, practise them thoroughly ourselves and then be in a position to carry His message to the darkest corners and thereby lit them. Seen in this context, the effort of the Bhopal branch is very laudable and I pray to Satguru to crown it with solid success.

SARUP SINGH
Founder President
All India Sikh Students' Federation.

Punjabi University,
Patiala

MESSAGE

Guru Nanak, one of the outstanding sages and seers ever produced by any age or country, appeared on the stage of this nether world with a message to lead the suffering humanity from darkness unto light. He strongly denounced casteism, parochialism, cant and hyprocrisy and preached the noble virtues of truth, righteousness, forgiveness, tolerence, humility and, to cap all, selfless service to mankind. His message is an eternal message, meant for all times, all climes and all countries. The present-day world, suffering as it does from the evils of selfishness, jealousy, avarice, arrogance and materialistic proneness, needs to follow the message of the Master more that at any other time.

It is, therefore, in the fitness of things that the forthcoming year should be devoted in full to the celeberation of the 500th Birth Anniversary of this Great Enlightener so that His Message may spread to every nook and corner of the world and help in delivering the groaning humanity.

KIRPAL SINGH NARANG
Vice Chancellor

Chief Parliamentary Secretary
Government of Panjab

MESSAGE

It has given me immense pleasure to know that the Sikh Students' Federation, Bhopal is bringing out a special Souvenir to commemorate the Quin-centenary of Great Guru Nanak.

Guru Nanak—who lifted the dark veil of ignorance from the eyes of the mankind and who told them the real meaning of life came into this world five centuries ago. It was a time when this country was shrouded in darkness of ritualism, casteism and ignorance and the condition was deteriorating day by day. The message of Guru Nanak brightened the dark paths and he showed light to the suffering humanity. The light of his message has today spread throughout the world. The service of humanity and sacrifice for truth was the essence of his message.

I hope that the members of this noble organisation will take to the path shown by the Great Guru and thus make their lives noble and successful.

I send my best wishes for the success of this Souvenir.

GURMIT SINGH
Formerly President
All India Sikh Students' Federation

701/Sector II,
Chandigarh

MESSAGE

It is a good news that the Sikh Students' Federation, Bhopal is bringing out a Souvenir to commemorate the Quincentenary of Guru Nanak. That the young Sikhs are now awakening to their duties towards Sikhism and the Panth is a happy sign. Throughout the world a new interest is arising towards religion as the only hope for healing the spiritual alienation that afflicts the modern man. In this situation Sikhism has a significant role to play.

Wishing success to the young Khalsa,

KAPUR SINGH,
I. C. S. (Retd.)
(Ex. M. P.), M. L. A.

Guru Nanak Quin-Centenary
Celebrations Committee,
Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee,
Amritsar

MESSAGE

I have every praise for the bold efforts of Sikh Students' Federation Bhopal. I send me heartiest good wishes for the success of the Souvenir, which has been proposed to be brought out on the occasion of 500th Birthday of Guru Nanak Dev Jee. This is in accordance with the aims and objects of the Federation to publish literature to acquaint the people with the invaluable heritage of Sikhism.

I once again sincerely wish the Souvenir a great success.

BHAN SINGH
Incharge
Former President
All India Sikh Students' Federation

MESSAGE

It is a matter of great pleasure to note that the Sikh Students' Federation, Bhopal has decided to bring out a commemorative Souvenir on the auspicious occasion of 500th Birthday of Shri Guru Nanak Dev Ji.

Since its inception, the Sikh Students' Federation has been doing remarkable efforts for the preaching of the teachings of our great Gurus and entire credit goes to the Federation for the consciousness among the young Khalsa of their great heritage.

I am particularly impressed by the Bhopal Sikh Students' Federation which is doing a heroic deed by bringing out the Souvenir from Bhopal.

I sincerely wish the venture a great success.

MAKHAN SINGH
Formerly President,
All India Sikh Students' Federation.

S. G. T. B. Khalsa College,
New Delhi-5

MESSAGE

I send my warmest greetings on the occasion of the Quincentenary of Guru Nanak Dev Ji. Two points need to be fully appreciated about the Great Guru. First and foremost we must bear in mind that Guru Nanak was the prophet of a New Religion and was in no way one of the fellow members of the Bhagti Movement. The Bhagti Movement was a ferment within the Hindu society; it failed to reject the basic postulates of the Hindu religon. The Guru criticised and repudiated the most important fundamentals of the ancient Indian religion and gave, in its place, a more human, rational, modern and cosmopolitan religion. The Guru's new religion was intensely democratic and proletarian.

Secondly, Guru Nanak was a radical thinker and a militant revolutionary. His life and his teachings show his profoundest understanding of the impact of political forces and economic structure on the personality of the individual. His own actions and living point out the revolutionary character of his new religion.

With these views uppermost in my mind I send my best wishes to the members of the Sikh Students' Federation, Bhopal, who are bringing out a Souvenir on this memorable occasion.

(Prof.) JASWANT SINGH *M. A.*,
Head Deptt. of Political Science

Jullundur

MESSAGE

I am greatly pleased to learn that Sikh Students' Federation, Bhopal is going to publish a Souvenir in connection with the quin-centenary celebrations of the birth-day of Satguru Nanak Devji. I wish it a success. Great responsibility rests on our shoulders to acquaint the mankind of the universal message of the Great Guru which is so badly needed by the world to-day. Guru Nanak was a Prophet of mankind and he stood for equality of man, irrespective of one's caste, creed, sex and nationality. He was a friend and protector of the lowly and the down-trodden.

I wish Bhopal S.S.F. success in its laudable endeavour.

SURJIT SINGH,
Advocate
Formerly President
All India Sikh Students' Federation

Education Committee,
Chief Khalsa Diwan,
Amritsar.

MESSAGE

I am glad to know that the Sikh Students' Federation, Bhopal has decided to bring out a special Souvenir to celeberate the Quin-centenary Birthday of Guru Nanak Devjee. As it is apparent, the proposed Souvenir will contain articles of rare value on the religion, philosophy and history of the Sikh people, written by eminent scholars.

The efforts of the Federation are really prais worthy and I sincerely pray for the success of the noble cause taken in hands.

SUJINDER SINGH (Dr.)
Hony. Secretary.

The Supremecy of Shri Guru Nanak

Dr. Dharmanant Singh*
G. I. Mech. E. (London)
Ph. D. (Com.)

"ਰੋਮ ਰੋਮ ਕੋਟਿ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਜਾਸ,
ਮਾਨਸ ਅਉਤਾਰ ਧਾਰ ਦਰਸ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ ।
ਜਾਂ ਕੇ ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਅਕਾਰ ਹੈ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ,
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸਬਦ ਗੁਰ ਸਿਖਨ ਸੁਨਾਏ ਹੈਂ ।
ਜਗਯ ਭੋਗ ਨਈ ਵੇਦ ਜਗਤ ਭਗਤ ਜਾਹਿ,
ਅਸਨ ਬਸਨ ਗੁਰ ਸਿਖਨ ਲਡਾਏ ਹੈ ।
ਨਿਗਮ ਸੇਖਾਦਿਕ ਚਖਤ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਕਰ,
ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਸਿਖਨ ਲਖਾਏ ਹੈ"

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ)

"He, in whose each pore there exist
Millions of solar systems ;
The same having incarnated as Man,
Is showing His Holy Countenance ;
He whose ONKAR has multifarious forms,
The same from His blessed Lips is explaining
The Sacred Word to the Guru Sikhs ;
He whom the devotees of the world,
Offer sacrifices, food & flowers,
The same is sporting with the Guru-Sikhs,
By providing them meals and clothing,
He whom the Vedas, the Philosophers Serpent & others
Proclaim 'Not this', 'Not this',
The same Perfect Brahm is making Himself
Known to the Guru-Sikhs." (*Bh. Gurdas, Kabit 51*)

Countless priests, prophets, philosophers the so-called incranations, saints, sages, and saviours of humanity have, since the effervescence of civilization, sanctified and adorned the face of this planet. Countless exoteric and esoteric paths of devotion and salvation and the Soul's re-union with the Divine Essence, have been devised, discussed, described and shown by the wisest of the wise to their followers. Every one according to the brilliance of his light taught religion of the

*Platoneum, Ranjit Pura, Amritsar

mind. Everyone emphasized the necessity of realizing God by stern control of the senses and by meditation. The sage enjoined his disciple to know God, to feel God, to rest in God. The saint preached that God's devotee must recognise the One equally in all, must train himself to think truth, must learn to crush the evil in himself, must wash his spirit from body's defilement by sinking himself in God. They yearned for a Direct Vision of the Invisible One. They knew the value of prayer and devotion. They realised the efficiency and response of faith. To some of them faith itself was the Direct Vision. Some of them had believed that faith could behold God ; that God was not a dogma of scriptures, nor a tradition of venerable antiquity, but an Immediate Experience. They neither had the idea of God from metaphysics, nor a narration of God from history. They never bowed before a logical or mythological diety, they rather adored the Everlasting and Everpresent Reality. To them God of Faith alone was sublime. In time He appeared them always 'Now', in space always 'Here'. As outwardly He was seen in all objects, so inwardly He was recognised in the recesses of the heart. In every achievement of Nature God revealed to them. His Ineffable Beauty. To them He was Life of life. They breathed His Breath, and absorbed the Light of His Presence. To them the universe was God's Temple, where Nature incessantly chanted hymns to His Glory and Love. At the altar of their soul they worshipped the Author of their being.

Thus in all humility, with the greatest frankness of heart I salute to the spectacular procession, of the noblest saints and sages, prophets, priests, 'incarnations' and saviours, poets and philosophers, that has been passing on the Earth for the last two thousand or more years. I acknowledge further that to some luminaries of the above procession even the subtlest and most fascinating secrets of the spiritual universe were known in detail, yet with all the stock of their intellectual, moral and spiritual excellances they possessed not the power of transferring or communicating their tripple excellence, in toto, to their disciples. This power was almost entirely unknown in antiquity, equally in East & West. So the methods used by the greatest teachers of former times for converting persons to their religious ideals were : moral instruction, intellectual persuasion, doomsday-fear, and personal influence through personal ways and manners of life. The effect produced by these methods was gradual not immediate, partial not complete, and temporary not necessarily permanent. Conversion by imparting or communicating grace was absent. The element of grace is purely divine, and is of two kinds—static and dynamic or motive. Static grace is personal, being restricted to the person of its recipient. This kind of grace always existed. It descended with the generation of creatures. But the Blessed One, in whom motive grace is present, he can transfer it to any other person he likes. And this grace was only realeased from the sphere of Grace, with the glorious Manifestation of Shri Guru Nanak. Still all the four above mentioned methods were invariably used by shri Guru Nanak also ; but each one of them when he used it, was impregnated or rather saturated with Divine grace ; and for this reason, the effect of his methods was immediate, complete, and permanent.

This shows that the spiritual light of pre-Guru Nanak teachers was imperfect and the quality of grace which they possessed was static. Hence the intensity of their light was low and motive force was totally absent from the semblance of grace which they owned, and imagined to

be divine. The element which caused imperfection in their spiritual vision was preponderance of *Rajas* and *Tamas* in their mental structure. Here, *Rajas* being passion for self-glorification (i. e. self-glorification complex) ; and *Tamas*, the illusion of bliss in reasonlessness. Owing to such shortcomings the prophets and incarnations of East & West, throughout the period of their active years remained perpetually engaged in showing miracles or killing the so-called infidels and demons.

Thus, then, the *Sattva* (the Intellect promoting quality) of their mind completely or partly lost its dynamic ingredient from it and became static or crippled. And, with the static *Sattva* neither the Aryan nor the non-Aryan sages could transfuse their spiritual essence into the souls of their initiates. On this account, also, the prophets, priests, and philosophers of antiquity could not get out of the net of quality-complex (i. e. Dwaita, Dooja Bhava, or Dubidha (ਦੁਬਿਧਾ), which breeds fanaticism, the greatest and most powerful enemy of international peace, pleasure and prosperity. Speaking philosophically Duality is the only baneful form of Maya (Nescience, Ignorance, Avidya, Prakriti) which retards the progress of the aspirant treading on the spiritual path. Shri Guru Nanak alone, in all his (Ten) Manifestations thoroughly analysed the importance of repudiating quality and pointed it out to his disciples. To escape from the sting and venom of Duality-Serpent is the most dignified victory of the religious man. History of Shri Guru Nanak's House (Church) singularly provides instances where Duality was totally absent from the mind of Guru-Sikhs, not only in peace, but even during the dangers of war in the battle field. In his Fifth Manifestation Shri Guru Nanak devoted a whole hymn of full thirty-four verses to the exposition of the nature of Duality ; where the latter is exhaustively blamed for the evils which it breeds and where the aspirant who has not been able to kill this venomous worm is impeached and denounced for his miserable failure in religious practice. (See page 238 of the Sacred Volume).

Shri Guru Nanak also teaches that Duality (Maya, Diversity) is not real, it is only apparent. It is distorted Reality and it must exist in the sphere of Space & Time. Reality is distorted in space and time just as images or objects are distorted in convex and concave mirrors. When you see the reflection of the sun in a ruffled lake, especially during a violent storm, you see not the sun in its actual form. Similarly Duality, Diversity or Multiplicity is not real. But its true nature must be understood. Well, the scheme or process of projecting Reality, to produce Duality of Diversity, on the stage of Space and Time is the Sport of God. The change or Diversity (Duality) in unity is caused by the Three Qualities (*Rajas*, Tamas, & Sattva) which subsist in Space and Time. This also means the presence of motion, and wheresoever motion exists, there energy is present, and energy is another form of matter. But Shri Guru Nanak declares that throughout the whole universe of Space & Time there subsists the spirit also in union with Energy ("ਜਾ ਦੇਖਾ ਤਾ ਰਵਿ ਰਹੇ ਸਿਵ ਸਕਤੀ ਕਾ ਮੇਲੁ ॥" ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧) p. 21., i.e. ("whersoever I perceive, there subsist in union, the Spirit and Energy"). Hence by the presence of three qualities in Space and Time the sport or Drama of Duality or Diversity is being played eternally. "Whatsoever in a small body, formed by the three qualities, has come into the world, is but a play" (of God) "ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣਸੰਦੀ ਦੇਹੁਰੀ ਜੋ ਆਇਆ ਜਗਿ ਸੋ ਖੇਲੁ" ॥ This

play must be understood as play and whoever understands it as such, he is a Brahm Gyani, and a true philosopher. His life is serene, he is a Jiwan Mukta. He neither feels pain nor pleasure. He is friend of all and enemy of none. He does not grumble. For him every happening is an item in the Divine programme of the Cosmic Drama, a fulfilment of the Divine Will (ਹਰਿਭਾਣਾ), May it be a catastrophe or a joyful shower. But, still, as an active, expert, and faithful actor, he performs his part honestly, in the great drama ; cognisant, however, full well, all the time, that the entire proceeding in which he is engaged, is only a drama nothing more. He is grieved at a "grievous event", he is delighted at a delightful scene". Complete maturity of this conviction or the unwavering belief in the truth of this doctrine removes instantaneously all Duality from the mind.

Just as in a social Drama scenes of birth, death, marriage, murder, love, hatred, theft, arrest, health, disease, grief, joy, good and evil, 'produce' appropriate emotions in the minds of the spectators, but in fact those emotions are unreal and last as long as the scenes last which produce them ; similarly the reality of the scenes and relations of Duality Disguise or Diversity of the Cosmic Drama is felt only so long as the soul functions in the tri-qualitative field of Space and time. The Supreme Guru sings in his Fourth Manifestation :

"ਇਹੁ ਪਰਪੰਚ ਖੇਲੁ ਕੀਆ ਸਭੁ ਕਰਤੈ, ਹਰਿ ਕਰਤੈ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥
ਹਰਿ ਏਕੋ ਸੂਤੁ ਵਰਤੈ ਜੁਗ ਅੰਤਰਿ, ਸੂਤੁ ਖਿੰਚੈ ਏਕੰਕਾਰੀ" ॥

ਗੂਜਰੀ ਮ: ੪ ਪੰ: ੫੦੭

"This show is all but a play,
Spread out by the Creator ;
The Lord Creator Himself has assumed
Its full dynamic charge :
(Hence, He is its Planning Architect, Artificer & Sustainer,
Conductor, Controller, Prompter & Supervisor)
The Lord as a single continuous thread
Remains immanent in Time (& space) ;
But when He draws the thread towards Himself ;
The One Absolute is left (all alone by Himself)".

The universe is the play of the Infinite in finite fragments, the pure white light broken into the multicoloured rays of the spectrum.

"ਇਕਤੁ ਰੂਪਿ ਫਿਰਹਿ ਪਰਛੰਨਾ, ਕੋਇ ਨ ਕਿਸਹੀ ਜੇਹਾ"

(ਸੋਰਠ ਮ: ੧ ਪੰ: ੫੯੬)

"Being in One Form only,
He is wandering about, divided into Many ;
No one is like unto anybody else".
"The One Himself is wandering about,
Divided into Many".

The spectrum in our Cosmic Drama is the spectrum of Time and Space, whereas the Pure White Light is the Light of Absolute Brahm. There could be no multicoloured rays without the white light, hence the separate existence of the multicoloured rays is illusory ; but in relations to the basic light it is vital and inevitable. The very existence of the white light presupposes the existence of the colours of the spectrum, as the various colours presuppose the existence of the white light. That is the background on which alone they can manifest. So God or Ultimate Reality is the background of all created things. And since He is Infinite, there must be infinite variations in His modes of expression. No true artist ever repeats the same scheme of colour or composition. No true musician ever carries the same melody from one symphony to another. An inexhaustible flow of originality in idea and expression is the sign of genius. Diversity, however, apart from unity is mere confusion ; bound to it, it becomes the source of constant joy and lovelines. In relation to the whole, every created thing has its special place and value. Discord and harmony, pain and pleasure, darkness and light, all contribute their share towards the universal beauty. The jar and clash come in relating things to one another, or to ourselves ; for in no way does *Maya* so easily entrap us as by leading us to judge life and experience, by personal rather than by universal standards. Through this mistaken habit each human being continually weaves a *Maya* of his own, from which again he must free himself. But why need he tear the net ? Because it is the cause of all his misery. He does not cling to it, but to what he believes it to be. The supreme Master further elucidates his doctrine by saying :

"ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਅੰਗਮੁ ਹੈ ਆਪਿ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਤੀ
ਰੰਗ ਪਰੰਗ ਉਪਾਰਜਨਾ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਤੀ ॥
ਤੂੰ ਜਾਣਹਿ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈਐ ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਤੁਮਾਤੀ" ॥ (ਵਾਰ ਮਾਝ, ਮ: ੧ ਪੰ: ੧੩੮)

"O Creator-Person, Thou art Ineffable ;
Thou Thyself hast created the universe ;
Of infinite colours and varieties,
Thou hast created men and other creatures,
By countless different modes & manners.
But Thou, who hast brought it fourth, knowest
That it is all but a play of Thine".

Every new and finer instrument reveals new variations which discount all past conclusions. This strong individualisation in Nature, added to the fluid character of manifested life makes it impossible to gain a sense of certitude in anything.

The working hypothesis of today is tomorrow a discarded theory. When we turn to ethics, do we find any greater uniformity ? All men may have a sense of right and wrong, but their conception of what is right or wrong varies with every race and country, even with every individual. The idea of duty has countless differences. Each community, each family, has its own standard and tradition. Time, place and circumstances also enter in as modifying factors. What is right for a person in one position may be wrong for him in another ; what is commended

in a child is condemned in a man ; what is permissible in the village is unlawful in the city. The intricacies of our legal statutes show how impossible it is to have a fixed standard of judgement ; and it is these never-ending variations in circumstances and interpretation which open the way to ceaseless litigation and the frequent defeat of justice.

How is it possible, moreover, to have any uniformity in moral code, when the idea of good and evil on which it rests is wholly relative ? Can we say that anything is absolutely good or absolutely evil ? No ! Things are good or evil in relation to other things, not in their own nature. It is this inevitable relativity which backs all the noblest efforts of the reformer or the peace maker. When he has fully adjusted the relation between two factors in a problem, a third one enters, the proportion is at once destroyed and the work is to be done over. A new act legislation corrects some wrong ; but it creates a new set of relationships in the social order, some of which will be good and others evil. Even in our daily experience how quickly a change of mood or circumstance will transform good into evil or evil into good.

Here is the Sanction of the Voice Divine for the above exposition. It is explicitly revealed in the following Verses that differences of all kinds have been created by God Himself, and hence no where in complex structures can there be found equality even in two complete natural objects ; equality in colour, form, size, and weight. Neither there exist two identically equal minds nor two bodies. Equality is the creation of human art, not of the Divine Nature :—

"ਏਕਾ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸਰੀਰਾ ॥
ਸਬਦਿ ਦਿਖਾਏ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ॥
ਆਪੇ ਫਰਕੁ ਕੀਤੋਨੁ ਘਟ ਅੰਤਰਿ,
ਆਪੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣਿਆ" ॥ (ਮਾਝ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੨੫)

"ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਚੈ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ॥
ਕੋਇ ਨ ਕਿਸਹੀ ਜੇਹਾ ਉਪਾਇਆ ॥
ਆਪੇ ਫਰਕੁ ਕਰੇ ਵੇਖਿ ਵਿਗਸੈ,
ਸਭਿ ਰਸ ਦੇਹੀ ਮਾਹਾ ਹੈ" ॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੫੬)

"One light is the only light
pervading in all bodies ;
The Perfect True perceptor shows it—
Through the Mystic Word,
He Himself has created differences,
In the minds of the individuals ;
He Himself is the Maker of their structures."
"My True Lord has created a Play ;
No one has been fashioned like unto the other ;
He Himself makes differences,
And takes delight in seeing them ;
All the tastes (the sources of pleasures & pain) are within the body".

No prophet of the pre-guru Nanak period ever revealed these deep secrets of the Divine creation. They neither fully understood the Nature nor the purpose of the universe. Though by knowing the one completely the other can be completely known. The Unique Supremacy of Shri Guru Nanak over all other prophets, priests, Philosophers, saints, seers, and devotees, was that his Grace and Glory were perfect and perfectly dynamic. They passed in full perfection from his First Manifestation to the Second, from the Second to the Third and so on to the Tenth. No likeness of this Marvel can be found anywhere in Human History.

Then, the Doctrine of Shri Guru Nanak, that the world is a drama, at once solves the problem of Soul's salvation, in a moment. "Salvation" which is considered to be the most difficult task in all human actions becomes really as easy as a child's play. Here, the first thing to be taken for granted is, that all appearances, all events, and all relations as they are, are so by God's Command and God's Wish. Then, as in a Social Drama every big or small part of a scene is predetermined and fixed by the author of the Drama, so in the Cosmic Drama every event is taking place in accordance with God's predetermined plan; every appearance is as God wishes it to be. Further, the relations, things, and thought-expressions are also dramatic and being such have only a passing, evanescent reality. Again, just as in the social Drama enemies, friends, wives, husbands, kings, beggars etc. etc., are not real, so in the Cosmic Drama, none of these is real. The actor in the social Drama outwardly plays his part perfectly well in all the pleasant and dreadful scenes, and all the sweet and bitter relations, but at heart he has neither relish and love for the pleasant and the sweet, nor fear and hatred for the dreadfull and the bitter. Just because he has the True Knowledge and the True Conviction that the pleasant and the dreadful; the sweet and the bitter are unreal. Because he knows that persons disguised as actors in the drama are really men of high ranks and high positions and not low and miserable as they appear for the time being. Similarly if through the Grace of the True Preceptor one has acquired the Knowledge of Truth, and is directly convinced that the happenings in the phenomenal world are all dramatic, and are happening only for the pleasure of God; where all relations, events, and appearances are unreal; beggars are not beggars; kings are not kings etc., etc., then, while outwardly playing his part, in all worldly affairs, partly like ignorant men, inwardly he would remain calm, tranquil, and unaffected, always, every where, and under all circumstances. For he knows full well and is convinced that the one God, divided in Many, is playing in all, for His Own Sport. With this conception of the phenomenal world always active in the consciousness of the aspirant the fog of duality vanishes from his mind and the Sun of Absolute Reality shines in his soul. In all things, events and relations he sees Truth, Beauty, and Goodness; he is reminded of Eternity, Immortality, and Bliss.

"ਉਚਾ ਤੇ ਫੁਨਿ ਨੀਚੁ ਕਰਤੁ ਹੈ, ਨੀਚ ਕਰੈ ਸੁਲਤਾਨੁ ॥
ਜਿਨੀ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣਿਆ, ਜਗਿ ਤੇ ਪੂਰੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥
ਤਾਕਉ ਸਮਝਾਵਣ ਜਾਈਐ, ਜੇਕੋ ਭੂਲਾ ਹੋਈ ॥
ਆਪੇ ਖੇਲ ਕਰੇ ਸਭ ਕਰਤਾ ਐਸਾ ਬੂਝੈ ਕੋਈ" ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੩੩੦)

"To him who is high, He renders low,
To him who is low, He makes sovereign;
Those who have known Him who is worthy to the known,
Have indeed been recognised as Perfect ones,
It behoves to go to him, to make him understand,
Who is mistaken;
That it is the Creator who is staging
The whole play Himself,
Thus realises only some rare one".

Guru Nanak's Life Long Companion-Rababi Mardana

Satbir Singh*

Very rare person were as blessed as was Bhai Mardana in the whole Sikh history. It is a historical truth that none else lived in so much close association with Guru Nanak as was the privilege of Bhai Mardana. There are also no two opinions on the fact that none but Bhai Mardana alone, came in the most close contact with Guru Nanak Dev Ji. But there is no denying the fact, that no other person has been misunderstood and portrayed likewise to the extent to which Bhai Mardana is misinterpreted. The personality that we encounter for centuries of Bhai Mardana—is one of an ordinary Musician (*Marassi*) who, forever seems to be starving, thirsty, avaracious, beggerly and timid. But a close peep into the entire life of this great man would reveal that he was artless, unpolluted, valiant, worthy of sacrifice during crisis and a man capable of facing dangers with cheerful countenance, and above all adept in *Ragas* (Music). He was one associate of Guru Nanak who managed to meet every challenge and tribulation with staunch resistance. It is perhaps, one reason why Bhai Gurdas writing his description of the various tours (*Udasis*) of Guru Nanak in the First *Var*, has mentioned the name of Bhai Mardana alone. "The Guru is God's true in age and the other is Mardana, the *Rabab* player". Among the catalogue of Sikhs, contemporaneous of Guru Nanak, he (Bhai Gurdas) mentioned Mardana's name as an accomplished artist of *Rabab.*

Bhai Mani Singh writes that the first meeting between Guru Nanak and Mardana took place at Talwandi, where the latter was born. Bhai Manohar Dass Meharban has also established the fact that Mardana was the companion of Guru Nanak since childhood, who lived at Talwandi Rai Bhoay and played on *Rabab.* They, first, came into contact in 1480 and this relationship continued till his death in 1534, in this way, he spent fifty four years with Guru Nanak. Together at Sultanpur, always in the company of Guru Nanak, he seems to have died after the complete flourishment of Kartarpur Township. It was why once Guru Nanak said, "Mardano, I and you are one." It was but for this intimacy that Bhai Mardana had a privilege which was enjoyed by the later Gurus only. His use of the word "Nanak" in *Bihagra Ki Var Saloka's*, shows his close intimacy with the Guru. Undoubtedly, it was such a great privilege which no other Sikh, relative and disciple of Guru Nanak could enjoy. The heading "*Salok-Mardana 1*" attributed to these *Saloks* substantiates the above fact.

"*Mardana*" was the title conferred on him by Guru Nanak. His real name was Dana. The names of Bhai Dana's reverend father and mother were Bhai Badrey and Lakho. According to Bhai Kahan Singh, writer of *Mahan Kosh*, he (Mardana) was born in 1459 at Talwandi. He breathed his last on November 18, 1534. But one reference made in *Mahan Kosh* does not seem

*Principal, Guru Nanak Khalsa Collage, Yamuna Nagar, (Ambala). Formerly President, A.I.S.S.F.

to be historically true. It is written in *Mahan Kosh* that Mardana died at Kurum, the city situated on the banks of river Kurum and that Guru Nanak himself performed the last rites. But viewed from whatever quarters, Guru Nanak could not go or be at Kurum in 1534. Even if Mardana had himself gone to Kurum and died there, how could, then, Guru Nanak be there at his funeral. So what is credible is that Bhai Mardana died at Kartarpur and was cremated on the banks of Ravi in Guru Nanak's presence. Razda and Sazda were two sons of Bhai Mardana, while Razda lived at Talwandi, Sazda came to settle at Kartarpur.

Guru Nanak learnt the importance of *Kirtan* at Talwandi. Once when his father rebuked him for serving food to the *Abdals* (mendicants) and thus striking a true bargain (*Sachha Sauda*), Guru Nanak replied that he had done it for the amelioration of his father's future. Abdals belonged to Sufi tribe consecrated to the devotion of Allah. Abdals regarded *Rag* (Music) as a call from Allah (God) to the human soul. The soul answers in ecstasy. It loses its identity and merges itself in Allah. So Baba Nanak felt more elated to call himself a musician.

Perhaps, it was why he was in search of a companion who possessed the knowledge of *Ragas*. Adjustment of Tune, he himself could accomplish.

Also, Guru Nanak's endeavour to chose an associate from among the downcastes came as a big blow to those belonging to upper class. Baba blessed those whom the world considered untouchables. He had come to uplift the downtrodden and to convert them into *Mardanas* (Brave ones).

It all happened at Talwandi while, once lying under a tree, the sound of someone's playing on the *Rabab*, passed his (Guru Nanak's) ears. He arose, approached the man playing on the *Rabab* and asked his name. He answered, "Sir, *Marassi*; (Bard) people call me by the name Dana". Hearing this, Baba appreciated his fine playing on the *Rabab* and his excellent understanding of *Ragas*. Baba suggested, in case he accompanied him (Guru Nanak) and sang *Ragas* along with *Shabad*, he would get the better of both the worlds. To this Dana replied, "We hardly make our both ends meet, by singing *Ragas* before the rich. In case we follow you, our families would perish for want of food and being starved, we shall miss our prayer (*Namaz*) even. And thus, we shall stand condemned in both the worlds. How do you plan to liberate me ?" Then, Guru Nanak said, "O Dana : you are ignorant ; God protects and feeds us all. *Namaz* (Prayer) and *Roza* (Fast) are benedictions bestowed by God. God's abode is the heart of the saints. At the final judgement none shall come to the rescue." Guru Nanak further emphasized, "Dana, in case you now turn to Mardana (brave) and sing *Raga* along with the word of God (*Shabad*), you will gain in both the worlds".

So one time Dana now turned Mardana and set out with Guru Nanak to reform the people living on the earth. And thus, *Kirtan* came into existence. Guru's words (*Shabad*) and Mardana's (*Raga*) music created such a spell for which the world could never find a substitute, nor may it find one in the near future. Bhai Mardana once asked, "Baba, is this the word of God that we sing in *Kirtan* ? Is this the word that contains salvation or is it some other ?"

To this Guru replied, "*Kirtan* is the word that Guru utters. Heart's contemplation of this word leads to salvation".

That Mardana's *Rabab* always chanted, "*Akal* (God) Nanak is thy devotee"—is mentioned in History of Punjab (*Tarikhe Punjab*) and Baba repeated the name of Kartar time and again. Thus, Dana, who, once thought of bringing up his children alone, now turned Mardana and cared only for word, *Kirtan* and God. Whatever Guru Nanak proposed, Mardana accepted it in good faith. Story goes that once in a town people offered money, clothes and eatables to Guru Nanak. Mardana, having collected them, said, "Since, people have offered them, so here these are I would do as you wish them to be done". Guru Nanak uttered, "Mardana, well of course, you have collected them, but these will not serve us in any way. Let us leave them behind. "Mardana left the offerings there and then. Thus, Mardana was paving a way for us—people of this world. Lust for offerings has fairly brought down religion. Why should a true priest long for material things ? Mardana through his actions, has made it easier for us.

How much Mardana suffered and had borne can best be understood from the fact that he had to pull up without food for days together. Walking over the marshes, forests and stones, he remembered and repeated *Kartar* (God). To use Mardana's own words, "My throat and lips go dry, I am dying". We, in our ignorance, declared it to be his timidity when, even in such a condition, Mardana accepted Guru Nanak's proposal to feed on cactus, (a plant with biter and tasteless leaves). The whole argument is worth perusal. Guru Nanak, pointing at the plant, "Partake its fruit". Mardana answered, "Well ; why did you take me in company, if I am to die of poison now. I have not even enjoyed the company of my newly wedded wife still. Just after marriage, I have accompanied you. I hope to return to Talwandi and relate the various adventures of our extraordinary travels to my mother, wife, Mehta Kalu Chand, Raibullar and others. And you are going to finish it all through poison". Guru Nanak, simply smiled. But all this discussion reveals that, Mardana fed on poisonous cactus slept on stones and passed through every such ordeal that his Guru Baba faced. The same sacrifice that Mardanaji alone had undergone, was later on, repeated by the entire Sikh community in 18th century. The Sikhs, too, passed tortures gladly. They made fun of their troubles by regarding the poisonous fruit a mango; grams, Almonds; rupees—used up shells, and the tiresome labour of grinding as simply a ride on the merry-go-round. Similarly, through Mardana again, Guru Nanak, once, exposed the weaknesses of the darkage (*Kalyug*). Darkage may be quite bold in its manifestations, but it is powerless before the word of God (*Kirat*). That once this Dark age paid a visit to Guru Nanak also, is written in the *Puratan Janam Sakhi*. As Baba looked, "Storm started blowing, trees started falling down. Fear stricken Mardana said, "Dear Lord, stranded in this heath, we shall perish and not have grave and shroud even." Then, Baba said, "Keep patience. Mardana reported, "I have never seen such a pestilence till now; what is this calamity before us ?" Then it turned into fire. Seeing no ray of escape Mardana covered his face and laid down on the ground. Baba said to Mardana, "Mardana ! set the *Rabab*". And, the fog cleared the moment Mardana played on the *Rabab*. So Baba explained all the secrets through Mardana. *Kalyug* was conquered. Baba signifies the Word of God, Mardana stands for

human consciousness. Darkage enters, the moment consciousness weakens. And consciousness weakens, the moment link with the Word is broken.

Althoug, the task was hard, but Mardana was also aware of it. And he always prayed for protection, energy and blessings. Once Mardana said, "Baba, your task is too hard to be done by a weak Mardana". Guru Nanak remarked, "Anyway, Mardana, you have to stay with me". Then, Mardana prayed "I can stay only if you bless me with your own kind of patience. As you are not subject to thirst and hunger, so should I be free from their hold. Lift me as well to your own level of existence. I shall stay in case you grant me this favour, or else let me go". Pleased with the demand, Guru Nanak remarked, "Well Mardana, you have made a noble request." When Baba Nanak blessed him with the favour, Mardana came out with his (Guru Nanak's) application on the *Rabab*". "Stressing one God all the rest have eclipsed thou and only thou represent HIM. But, the Apostle of humility Guru Nanak instantly pointed, "Almighty God alone is worth admiration. Who are we creatures to be near Him ? But Mardana who had been aware of Guru Nanak's Life and discipline, his words and deeds did not stop and repeated, "The Son of Kalu (Mehta) is preserver and destroyer, None else but God alone can excell you. Whenever, Mardana asked for any favour, it was always for blessing of patience or the end of outward conflicts in his mind. Once Mardana said : "Baba, you and I are of one profession, thou art God's servant, and myself yours. Since, thou are in touch with the Divine, suffer me not be separated from you, neither here nor in the next world." Showering his blessing, Guru Nanak remarked. "Mardana, I shall dwell with you, wherever you may be."

All the discussions held between Guru Nanak and Mardana are worth consideration. Each one of these explains some of the deeper mysteries. Mardana asked diverse questions like the importance of *Ragas*, separation from one's beloved, what is the most valuable time, and that mariner helps the passengers out of the sea but who helps us out of the sea life, how does man become one with God and then how comes the separations and how to find a man who is one with Him. These questions display the deep interest and intellect of Mardana. And every question; asked in the interest of the world, was answered by Guru Nanak. For Instance Guru Nanak remarked, "Every *Rag* is Good, but the best is the one that reminds us of Him. Every month and season is congenial for those who remember Him. Guru's word is the big barge and Guru its leading mariner. Man realizes God only after the extinction of his self or ego". He had, also, learnt the lessons in picking initiative, fearlessnees and frankness from Guru Nanak. Speak out the fact at the appropriate moment. At Mathura a place otherwise known to be different from all the three worlds, Mardana, having seen the evils being committed under the name of religion frankly remarked, "Baba, the majority of the inhabitants here seem to be rafty, cunning, thieves and pimps. Why, should they be in a shrine." Thus he never faltered. At Mecca, Madina, Baghdad and many other Muslim countries, Mardana surprised them all with his bold initiative and reciting *Kirtan* on *Rabab*. In their countries Mardana sang the song of one God. Jal Jalali, the son of Pir Jalali said, "Either he is a hereetic or a lunatic." Mardana immediately retorted, "Who calls me a lunatic, I listen to the voice of my Guru". When they insisted upon him to present his Guru before them, Mardana remarked, "My Guru,

hardly, cares for anybody's commands, Himself he may go anywhere"? Mardana alone could dare to speak this before the then rulers. And when the head priest of Nathu adorned with diamonds, garments and sprinkled all over with essence crossed defiantly across Guru Nanak, Mardana commented, "How Vainglorious he is"? Similarly at Ajmer noticing the superficial pomp, Mardana immediately pointed out "How vainglorious they are ? Why should they earn a bubble reputation with so much pomp". When all of them came to attack Mardana, Guru Nanak calmed them down by explaining to them the fundamental traits of asceticism. Baba remarked, "Lust is devil, wrath is decent, world transitory, truth *dervish*, Justice King, blessing saints, destination pilgrims possession heretics, benediction prophets, perversion earth king, austerity mendicants otherwise hypocrite. We find references that Guru Nanak's words and Mardana's *Rabab* had the same attraction for the people, which the *Rag* of *Ghandahera* has for the wild deer. The incident at Baghdad is worth mentioning here. Guru Baba and Mardana stayed on the outskirts of Baghdad and began their daily *Kirtan*. The whole town was deserted and the priest (*Pirs*) were amazed. Abdal Rehman, the teacher of the Prince of Baghdad sent his disciple Abdul Vajid with a guard with an order to Guru Nanak to stop his '*Shabad Kirtan*'. But the messengers themselves, fascinated by the *Kirtan* stayed there. Whosoever came there got engrossed in the *Kirtan*. At last, the head priest (*Pir*) himself approached and asked Guru Nanak to stop *Kirtan*, for it was forbidden by the Mohamadan faith. But Guru Nanak remarked, "If prophet Mohammed disliked *Kirtan*, then why did he take away lady Aishan on his own shoulders at night to make her listen to the music (*Rag*) of the Bloches people?" At this every body begged pardon of Guru Nanak. No human being dare deny the power of *Kirtan*. Mardana was the first singer-musician (*Kirtaniya*), who enchanted the entire Baghdad and Mecca, Madina with his *Rabab*. Earlier, there came a *Fakir* called Farabi in the city of Baghdad. After having entertained the people, he cursed them with eternal dumbness and went away. But there Guru Nanak and Mardana sang in such a voice that all the inhabitants regained their lost consciousness.

Chronicles reflect that the head of the Mecca Shrine, while regarding Guru Nanak to be magician, ordered him to be stoned by the general public. Nine thousand Muslims aimed stones at Guru Nanak. But when Guru Nanak repeated the name of *Akal* (God) in a high pitch, no body could dare throw a single stone. The entire mob apologized. Baba forgave them all on the instance of Kazi Rukandin and other Sufi priests. Seeing this miracle, all the dignitaries of Islamic faith like Abdul Rehman Baghdadi, Aman Sharaf, Aman Sufi and Amam Azam etc., bowed before Guru Nanak.

To substantiate a fact, Mardana used to explain through examples and experimentation. The story runs that once Alexander got entangled with a base but very beautiful woman. Aristotle, his teacher, advised him to behave, but Alexander unheeded all. At last, Aristotle himself developed relations with the same prostitute and feigned as if he were completely in the grip of her charms. One day, setting the woman on his back and himself feigning to be his horse, Aristotle stood waiting for the arrival of Alexander. When Alexander saw his *Guru* (Teacher) in such a wretched position, he immediately demanded an explanation for it. Posing

as a horse, Aristotle said, "Prince, if she can treat an old scholar like a horse, you can well imagine your own predicament, while under her custody". Then, Aristotle knocked the woman down on the ground. Bhai Mardana like Aristole, used to counsel people of the world to be always aware of other's traps, through suitable examples. Once, at Kartarpur, a woman, clad in costly garments, seated herself at a little distance from the congregation. Guru Nanak did not care to look at her. Bhai Mardana noticing the adorned woman, asked Guru Nanak, "Who is she who wishes to come forward, but is bit scared to approach you". Guru Nanak said, "It is the world personified, or what we call illusion. She has outwitted many gods, saints, and prophets. First, she herself follows saints, ascetics and greatmen, and then makes them follow her, afterwards. But she dare not approach me. I keep her off. In the next generation, she will follow my successor and in the fourth, she will dwell with him. But I will teach them how to live in detachment". To bring home this lesson to the people of the world, Mardana said, "Baba let me stay with her, till she is here". Thus, Mardana got her on his back. Soon, he was at her back and call and did what she desired. But when the whole congregation laughed at his wretchedness, Mardana knocked the woman (illusion) down on the earth, saying, "Baba, it is a hard job to control her, only your grace can redeem us!". Guru Nanak addressing the whole gathering that only a rare person like Mardana can renounce it, most of them shall become its victims. It needs a manly fight to become Mardana.

The discourse that passed between Guru Nanak and Mardana during his later years also needs some consideration. How much intimate and frank Mardana grew with Guru Nanak, is evident from his discussions. Visualising the approaching end of Mardana, Guru Nanak once asked, "Consequent upon your wishes, your body after death, may be let into water like Brahmin's or it may be cremated, like Khatri's, or it may be dropped in the air like one of Vaish's or it may be burried like that of Muslim". Mardana answered, "Well, Baba, you still think of the body. By the grace of your teachings, I have entirely forgotton of the body. Now I regard my soul as the sole guardian of my body. Again Guru Nanak exclaimed, "I wish to make you famous after constructing a suitable tomb and memorial to you". Mardana answered in a grim voice, "Baba, Hardly my soul expects to escape the bodily tomb and you think of enclosing it again in a tomb of stones." Baba, stepping forward embraced Mardana and declared, "Mardana, you have realized the Infinite."

Mardana compares human personality of those living in the Darkage to a vessel used for the extraction of wine. Lust is the wine that human heart continues to consume. Human wrath makes the cup, temptations fill it and vanity feeds it. By partaking this wine in the company of unsanctified beings, human heart is degrading itself continuously.

In the Second *Saloka*, Mardana regards it a further plunge into evils for those who partake of this factitious wine. In the third *saloka*, suggesting a way out from these evils, Mardana thinks man can find an escape from the evils provided his body (vessel) partakes the wine of

Nectar (*Amrit*)—a wine that inspires the urge for inner realization and Immortality, from a Cup of devotion, in the company of honest and chaste persons".

To say the least, Bhai Dana (Mardana) was a man who, having developed the most intimate relations with Guru Nanak, did so many deeds of bravery that he really deserves to be called a Mardana. Whosoever shall remember Guru Nanak, Mardana's name will itself pass his lips.

Guru Nanak and his Message of Universal Brother-hood

P. M. Wylam*

The founder of the Sikh religion, Guru Nanak, was born 500 years ago in 1469, at a small village, then called Talwandi, now called Nankana, near Lahore in Pakistan. The new Sikh religion which resulted from the teachings of Guru Nanak, radically changed the lives and attitudes of his followers, even in those early days, yet it is equally well suited to the needs of our age of science and materialism.

During his early years, Guru Nanak discovered around himself a formal, ceremonial and narrow religion. He found black ignorance and superstition among both the Hindus and the Moslems. He found people groping in the darkness without guidance, in the power of a hypocritical priesthood who only encouraged superstitious practices for their own profit. Hindu Society was divided into rigid castes from whose bondage none dared escape and the status of women was at its lowest ebb in history.

As the Guru grew to manhood, he became more and more absorbed in the love of God's name. He learned a great deal about the different religions and their various sects and very early in life, he saw through the falsehood of their ceremonial fasting, pilgrimages and erroneous teaching. Religion to him, should be simple, man should have direct communion with God and no man should have special privileges over another by reason of birth, wealth, race or religion. Guru Nanak saw that the way to ultimate salvation, to true freedom of the soul, was not through performing exactly the right ceremonies or observing the correct rituals, nor was it by asceticism or abandoning the duties of the world. The way to salvation, he taught, was by living a good life, one of kindness and generosity towards others, a life of toil and endeavour within the context of normal society and family life. Man should love God and give love and service to his fellow-men.

If the Guru lived today and had to face the problems of our society, his answer to those problems would still be the same. Some people today seek their happiness through the pursuit of knowledge for its own sake; through the pursuit of power within their own society or through the acquisition of material wealth. When such things are ends and objects in themselves, they are a curse and they destroy man's hope of ultimate happiness; when they are used for the good of all humanity, they are the gifts of God and serve as a blessing both to the receiver and the giver.

---

*38-Gloucester Circus, Greenwich, London. Editor, the 'Sikh Courier' London.

Text of the lecture delivered by the author at Guru Nanak Quin-Centenary Celebrations at Walsall, (England) on 15th June, 1969.

Guru Nanak said that power and riches are useless if the Name of God is forgotten:

Mighty kings with domains vaster than the ocean,
With wealth piled high in a mountainous heap
Are less than the little ant
That the Lord's name in its heart doth keep.

Guru Nanak taught that happiness and contentment can only be found by doing good deeds and constantly remembering God's name in the heart.

However, the object of human life is even greater than this: it is not man's destiny to remain bound to this earth forever, doomed to an endless cycle of births and deaths. The Guru accepted the Hindu idea of reincarnation, but he said that when the soul is finally born in a human body, this is his opportunity to seek reunion with God. He taught that man's soul comes from the divine, eternal, all-pervading Creator, as the spark comes from the fire. This spark is destined to become reunited with the fire from which it sprang. If this can be achieved, all man's desires are stilled, and all his misery is at an end; instead he enters into perfect joy. From his own personal experience, Guru Nanak knew the great joy of perfect love for God. He was himself a perfectly enlightened soul—though he never claimed that distinction. To all who knew him, it was clear that he was a great man of God and his wisdom as a teacher of divine knowledge shone and proclaimed itself in his whole personality.

The Guru taught that the perfect state can be attained by the true and sincere believer during life, if God extends his grace to him. The grace of God can be partially defined as the feeling of being in God's favour. It is a state of mind in which the believer experiences love and gratitude towards God for all His blessings; when, despite all his own shortcomings and human failings, he has a sense of God's great mercy and forgiveness. Guru Nanak says :

The Lord knows our needs and gives,
Few there be that count their blessings;
He who is granted gratitude and power to praise
O ! Nanak, is the king of kings.

The Guru lived in the aura of divine grace, and it was through this that he was able to convey to others a sense of peace and God's blessing. He said that it is by God's grace that man has achieved human form with the power of speech, reason and free will. It is by God's grace that he meets the True Guru who can teach him how to find salvation and it is by His grace that man is enabled to follow the right path. Man himself has no power; he must obey God's will and open his soul to God's love. Guru Nanak says :

Ye have no power to speak nor in silence listen,
To grant or give away;
Ye have no power to live or die.
Ye have no power to acquire wealth and dominion,
To compel the mind to thought or reason

To escape the world and fly.
He who hath the pride of power
Let him try and see,
O ! Nanak before the Lord
There is no low or high degree.

This is the teaching of Guru Nanak, uncomplicated and unbound by ceremonial or difficult obligations. The Guru's idea of the nature of God is contained in the first verse of the Guru Granth Sahib :

There is one God,
His name is Truth,
The all-pervading Creator,
Without fear, without hatred,
Immortal, unbron, self-existent,
By grace, the enlightener,
True in the beginning, True throughout the ages,
True even now, Nanak, and forever shall be True.

The Guru maintained that the same indivisible, eternal God is worshipped under many different names by all mankind. He is the God of the Hindus, Moslems, Christians, Sikhs, Jews and all other peoples, and all people should try to live in peace and tolerance as brothers under His fatherhood. The Guru did not insist that his own belief was the only way to God, but he said that any religion, followed sincerely, and with love for God, could bring man to salvation. Thus one of the fundemental principles of the Sikh religion is tolerance for the beliefs and customs of others.

From these brief words about the teaching of Guru Nanak, it can be seen that there is much in common between the Sikh religion and Christianity, the traditional faith of this country. It is unfortunate that so little of the Sikh religion is understood in Britain, but this is a situation which we shall hope to remedy soon. As this is the 500th anniversary of the birth of Guru Nanak, it is a very appropriite occasion for the Sikhs to make a special effort to disseminate a better understanding of their religion.

The Sikhs have been established in Britain since the early years of this century, with a Temple in London since 1909 and another very long established one in Birmingham. But it is only in the last 15 years that their numbers have grown so large. In this very short time, they have established at least 45 Sikh Temples, most of them having their own buildings. It is natural and right that the Sikhs in Britain should wish to retain their identity as a community, and of course, their invaluable and unique religious heritage. It is right that they should wish to pass on their fine and worthy heritage to their children who are growing up here.

In these days of discontent when certain politicians use highly inflammable and emotional issues for their own ends, we are inclined to hear too much of the differences which divide man

from man rather than those ideas and emotions of common humanity which bring all men closer to each other in brotherhood. When there is so much in common between those of the Sikh religion and those brought up in the tradition—if not in the beliefs—of Christianity, there should be no difficulty in the way of their living happily side by side.

If there is any friction, it may by due to lack of understanding on either side. We often hear English people complain that "they", meaning people from Asia, live differently from "us". If Asians do live differently, why should it be thought a legitimate reason for complaint? If your neighbour wears a different style of dress, or cooks in a different way, or speaks another language in his home, does it hurt anybody else? In many other ways we are the same, we value family life, we love our children and want to give them a good education, we have roughly the same moral codes, similar standards of living within similar social strata. On the other hand, people who come to live in a country, whether it be for a limited time or for a long time, should make an effort to understand the language and the social conventions of that country. In many of the larger towns where there are immigrant communities, we now have liaison committees which are there for the very purpose of helping neighbours of different origins to understand one another better and to resolve any difficulties which may arise between them. We should make full use of these committees, and those who are public-spirited and wish to do some service for their community should make sure they have a place in them.

The Sikhs also have a number of organisations which can help in this respect. One of these is the Central Committee of the Sikhs in Great Britain. The members of this Committee are the Sikh Temples and other Sikh religious and cultural associations in this country. One of our functions is to promote understanding of Sikhs and the Sikh religion, and we are always happy to provide information or to recommend speakers on this subject.

I am well aware that Sikhs, especially those who adhere to the turban and beard, have difficulties and problems in this country. Although we now have the Race Relations Act which has outlawed discrimination, there still exists the kind of discrimination which cannot be proved, such as unequal opportunity for promotion in jobs; and of course, the Act does not cover discrimination against a Sikh because he wears a turban and beard. However, I am sure that with patience, tenacity and by the Sikhs' efforts to promote understanding, these problems will gradually be overcome. The Quincentenary Celebration Committee has already prepared a short pamphlet on the Sikh turban which we hope to publish shortly.

We should remember, too, that this is a democratic country and it is one of those where democracy actually functions better than in many others which claim to be democratic. If we have grievances, therefore, there are plenty of channels in which to voice our complaints, and if we have ideas for better functioning of society, they can be aired in many ways. One way is for us to exercise the right to vote whenever there is an election; another is to join trade unions, and to work within political parties, to get on to councils or to stand for Parliament. The Sikhs should try not to form a self-enclosed community which is interested only in its own internal affairs. The Sikhs have always been an adventurous people with the ability to adopt

themselves to many varied conditions of life so they should be able to play a full part in the life of Britain, their adopted country. We must all—men, women and children, lead, so to speak, a double life: one devoted to our religious group as Sikhs, and the other dedicated to the wider community of the town where we live and the country we own as ours. Ideally, we must try to make ourselves World citizens by cultivating an expanding awareness of mankind as a whole and an undertaking and love for all peoples. It is possible for a person to usefully lead several parallel and separate lives at once: for instance, I am an active member of Sikh Brotherhood, I am a member of my family, including parents, children and other relations, I am a member of a college, I belong to other groups which never meet together or intermix and I count myself a World Citizen.

I do not believe that any country has been given by God for the exclusive use of any one particular race or religious group of mankind. In Britain, in particular, we have always been a mixed breed of people. To the Sikhs who are here, I would say, stubbornly resist all those who try to tell you that you have no right to be here. To the Englishmen, I would say, be generous and liberal in sharing your comparative prosperity in this country with those who are willing to work hard for the privilege of sharing it.

The Universal brotherhood of mankind was one of the principal ideals of Guru Nanak, the founder of the Sikh faith: it is also one of the ideals of Christianity. Guru Nanak was a man of wide sympathies, in particular, he was a lover of the poor and of the common people. During his travels, he met many people of various religions, different cultures and races, but he was always able to speak to them and make friendly contact with them by virtue of the basic common humanity which we all share, and which he understood so well. His message was for all people and for all times. It only remains now for us to do our utmost to apply it in our own lives and to our own dealings with others.

Guru Nanak

Dr. Fauja Singh, Ph. D.*

Guru Nanak was one of the several *bhagats* that appeared in India during the Medieval period. But he was a *bhagat* with a difference. He was not a mere mystic, but was essentially a teacher with a divine mission, who moved among the people, observed them in the midst of their multifarious misguided activities and struggled hard to lead them into the realm of godly life. In the zeal of his mission he travelled over long distances and even visited some foreign lands. He had no appreciation for things that were associated with religion but did not really belong to religion. Religion for him was the essence of spiritual and moral values and was inseparable from actual day-to-day life. Religion which did not teach the true way of living had, in his view, no meaning. He looked upon renunciation of life and asceticism as irreligious. He was opposed to all artificial divisions of society. The caste system of the Hindu society was viewed as man-made, devoid of divine sanction and an institution that had long outlived its utility and needed to be removed forthwith. Similarly, he thought that the gulf between the Hindus and the Muslims, and the people of different countries or races was unhealthy. Equality of all human beings was a basic principle with him. According to him, faith in the One Supreme Lord and the practice of spiritual and moral values in the actual conduct of life were the most important catalytic agents for the regeneration of any society. But besides these, there were a few other factors the importance of which in the task of social reform could not, in his opinion, be underestimated. The more important among them were education and rationality which give one the capacity to understand one's self and to distinguish the good from the bad.

Guru Nanak made a deep impact on the society into which he was born. He became the founder of a new movement which came to be known as the Sikh movement.

But Guru Nanak was relevent not merely to his contemporary world. His relevance to the modern world is equally undeniable. In fact, so long as the world is infested with such evils as racialism, parochialism, casteism, communalism or any other thing smacking of narrow mindedness and exclusiveness, the relevance of Guru Nanak will remain unquestionable. We can go even further and say that so long as truthful and righteous mode of living is prized in the world, the message of Guru Nanak will be not only relevent but essential, for in it lies the supreme quality that can convert ordinary mortals into angels.

*Professor and Director, Department of History and Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

Guru Nanak and Sultanpur Lodhi

Bhan Singh, M. A., LL.B.*

The Town of Sultanpur

Sultanpur Lodhi was founded by Sultan Khan Lodhi a General/Faujdar of Mahmud Gaznavi, in the 11th century A.D. It was named after its founder as Sultanpur and is situated on the left bank of a rivulet, called Kali Bein about 6 miles above the confluence of Beas and Sutlej. During the times of Sikandar Lodhi, the famous Sultan of Delhi, Sultanpur was entrusted to Nawab Daulat Khan of Lahore. He gave a new landscape to the environment of this town and turned it into a Nakhlistan (Green Patch) and playhunt (Shikargah). The town itself was rebuilt by him. As it lay on the Grand Trunk Road, running from Delhi to Lahore, it flourished as a great business centre. Besides, it was a great centre of Muslim way of education as well. Dara Shikoh and Aurangzeb, sons of Emperor Shah Jahan are said to have received their higher education at the University of Sultanpur. It maintained its position as a centre of Muslim culture during the Moghal regime.

After the fall of the Moghals, the Sikh Chiefs established their hegemony over various parts of the Punjab. Sardar Jassa Singh Ahluwalia founded the State of Kapurthala and made Kapurthala as his capital. It was left to his successor Sardar Fateh Singh to annex this historic town of Sultanpur to the State of Kapurthala in 1777. It has remained a part of the State of Kapurthala uptill 1951 A. D. when Kapurthala became a district of Pepsu. It is now a sub-division of Kapurthala.

It is an important railway station on Jullundur-Ferozepore Rail line and its environments extend promise for a good tourist spot.

Guru Nanak and Sultanpur

Guru Nanak's sister, called Nanaki, was married to Sri Jai Ram, an official of Daulat Khan Lodhi. Guru Nanak visited this place in 1484 A. D. on the invitation of his brother-in-law and pressed by his parents to find an opening for life in the court of Daulat Khan of Sultanpur Lodhi. On arrival he was introduced to the Nawab who was impressed by his personality and offered him the post of manager of stores. The Guru was in the prime of his youth then. He worked very hard in the Government store and distributed the major part of his earnings among the needy. He became very popular with the common people of Sultanpur Lodhi. After some time he was married in 1487 at Batala. He brought his wife there and two sons were born to him in 1494 and 1497. The Guru spent about 14 years of his life at Sultanpur.

*Curator, Central Sikh Museum, Amritsar. Formerly President of All India Sikh Students' Federation.

Guru Nanak's mind was always fixed on God even when he was busy with his duties. It was here in Sultanpur that he one day received the call of the Lord and he decided to undertake the journey to various lands to teach true religion to mankind. Thus to the Sikhs, it is no less than "Budha-Gaya", "Jerusalem" or "Mecca".

Sikh Shrines in Sultanpur Lodhi.

Gurdwara Ber Sahib

During Guru Nanak's stay in Sultanpur, he used to go to the Bein early morning and after taking his bath he would sit in meditation for a long time and during the day he would be at his seat in the State store-house, at the post of duty.

A berry tree stands even now at the spot where the Guru used to sit for absorption in God and a grand building has been erected at the place and is named after the Berry tree as Gurdwara Ber Sahib.

It was at this place that the Guru vanished after leaving the clothes in the supervision of an attendant and had a trance for 72 hours much to the astonishment and amazement of the attendant and unnoticed by the people of Sultanpur. The Janam Sakhi describes the event as under :—

"As he entered (the river) for a bath, the angels of the Supreme Lord (Parmeshwar) conducted him to the Divine Portal. The angels made submission : 'Nanak is in attendance.' Then (Nanak) had the vision of the Eternal Portal, The Lord's grace fell on him. The attendant on the bank of the stream saw all this while looking after the Guru's clothes ; and waited and waited till he was tired of it. He surmized that Nanak must have been drowned in the stream. So he informed the Khan of this happening : 'Khan all health ! Nanak entered the stream and has not since come up. ' Then the Khan rode to the river. Divers were called, and nets were thrown into the river. The divers made all efforts till they were exhausted but could not trace him. At this the Khan was in deep distress, and rode back, saying, Nanak was a very honest officer.

"At the Divine Command the devotee Nanak was ushered into the Presence. A cup full of Nectar was by Divine pleasure offered to him. The voice came : 'Nanak this is Amrita (Nectar), the cup of my Name. Drink this, it is offered to thee.' At this Guru Nanak made obeisance and quaffed the Cup of *Amrita*. The Lord's grace fell on him. 'Nanak I am ever by thy side. I have showered my blessing on thee. Whoever calls on thee, shall also receive my blessing. God thou into the world and meditate on my Name, and make mankind also meditate on the Name. Be thou ever unpolluted by the lure of the world. Engage thyself in meditation on the Name, in charity, in self-purification, service and in remembering thy Lord. I have conferred on thee the blessing of my Name. Make the Name alone thy occupation.

"Guru Nanak at this made obeisance, and stood up in the Presence. The Lord then said, 'Nanak, utter thou the greatness of my Name.' Then spake the Guru, to the accompaniment of the Divine Minstrelsy ;

'Were I to live years millions upon millions ;
Did I in my austerities live alone on air and water ;
Were I in severe penance of seclusion never see Sun or Moon ;
Were I sleep to visit me not in thought even.
Even thus Thy greatness would still elude my mind ;
What measure might I give of Thy Name ? Eternal Formles :
Immutable the Lord !............Sri Rag.

The Voice came once again : 'Nanak thy eyes have beheld as I ordain all creation ; Praise thou my ordinance ; what it is and what thou hast beheld at my portal.' Then burst forth a harmony from the heavenly concert : the Guru spoke and his words echoed forth thus :

'Eternal the Lord ; He ever was and ever shall be ;
Nothing is but the Lord ; Nothing ever shall last but He.
There then the Guru enunciated the Jap Entire.

Once again came forth the Divine Word : 'Nanak', my grace shall fall on whoever is graced by thee ; my mercy shall fall on any to whom thou showest mercy. Know that my name is Par-Braham Parmeshwar ; and thine is the Lord Guru.'

Thereafter the Guru appeared in a grave-yard on the bank of the rivulet where now stands Gurdwara Sant Ghat. The Guru did not speak for a day and a night. The next day he said in a loud voice, 'There is no Hindu and no Mussalman'.

The Berry tree, the Bhora Sahib (where the Guru used to sit in absorption) and the Gurdwara Ber Sahib is visited by thousands of the devotees of the Guru on every Amavas. The berry tree is said to have been sown by the Guru himself. Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee is the managing committee of the Gurdwara.

Gurdwara Hatt Sahib

The place, where the Guru had been working as a Modi has been named as Gurdwara Hatt Sahib. This lies to the south of the old fortress or inn which is said to have been built by Sher Shah Suri. Here the Guru had been distributing provisions to the people as if those belonged to them. 'The Khan's spies reported to him of the so called confused state of affairs in the commissariat and of the so called grossly negligent attitude of Guru Nanak, its manager. The Khan naturally got alarmed, and sending for Jairam, the surety for Guru Nanak's good conduct, ordered a thorough check to be made of the commissariat. Any property missing would have to be sternly accounted for, not only from the Guru but also from Jairam, his surety. The penalties for defaulters in State payments in those times were severe involving torture, mutilation and even death

When, however, a check was made of the stores, it was found not only that there was no default of any kind, but there actually was some excess. The Guru's management was consequently commended by the Khan, who offered him a certain amount as reward for his honest and

faithful service. The Guru refused to take the proferred amount and suggested to the Khan to distribute it among the poor.

There are 11 weights preserved in a room here. These are said to have been used by the Guru for weighing the provisions.

Gurdwara Guru Ka Bagh

The building used by Guru Nanak as his residence after his marriage has been turned into a Gurdwara and has been named as Gurdwara Guru Ka Bagh. It was here that Guru's two sons Sri Chand and Lakhmi Das were born.

Gurdwara Kothri Sahib

After comlaints of 'misappropriation' of the stores, the Guru was called to the house of the Accountant General Jadu Rai to render the accounts. After a thorough check, it was found that the State was to pay Rs. 136/-to Guru Nanak. Guru refused to get the payment and asked the official of the Khan to distribute the same to the needy and himself resigned his post.

The place, where the accounts were rendered has been named as Gurdwara Kothri Sahib.

Gurdwara Sant Ghat

The Guru had appeared near a cemetery about 3 miles up-stream of Gurdwara Ber Sahib after about 72 hours of his disappearance. A grand monument has been constructed at the spot and is named as Gurdwara Sant Ghat. During Maharaja Ranjit Singh's regime the management of the Gurdwara vested in Udasi Mahants. There are three reasons to designate this Gurdwara as Sant Ghat : Firstly, the Guru had assumed his holy mission from this spot ; secondly Guru Arjan had named it so and lastly the management of the shrine remained in the hands of Udasi Saints for a long period. The Gurdwara owns quite a large area of land and gardens around it.

Dharmsala of Bibi Nanaki

It is situated in the locality of Calico-printers. Guru Nanak, when first arrived at Sultanpur, stayed here with his elder sister Bibi Nanaki and her husband Shri Jairam. He stayed here uptil his marriage and then shifted to Guru-Ka-Bagh after his marriage. The building has beautiful and old fashioned doors and is occupied by a Sikh family, who claim it to be their 'ancestral property'.

Gurdwara Antaryamta

When Guru Nanak asked the Muslims to be true Muslims, he was called by Nawab Daulat Khan and the Maulvi to perform Namaz with them in the Idgah The Guru went to the Idgah and addressed the audience and told them how to perform true worship of the Lord. The place is in the form of an old Idgah but has been entrusted to the Sikhs in view of its historic attachment to their Master.

Gurdwara Sehra Sahib

Gurdwara Sehra Sahib, also known as Dharmsala Guru Arjan is a historic place where Guru Arjan and the marriage party of his son (Guru) Har Gobind stayed for a night while going to Village Dalla. The Sehra-bandi is said to have been performed at the place. It is also said that Guru Nanak had established his first seat of misson (Dharmsal) at this site.

Guru Nanak College

To have a permanent memorial on the occasion of Guru Nanak Quin-Centenary, the people of Sultanpur Lodhi, under the sagacious leadership of S. Atma Singh, Revenue Minister Punjab, have raised the Nankana Sahib Khalsa Higher Secondary School into a Degree College and have named it after the Master as Guru Nanak College. It is located in the premises of Gurdwara Hatt Sahib.

Prospects of the Town

The town has a population of about 8000, mostly Hindus and Sikhs, practising various professions. It has the land-scape of a good tourist spot and only a little effort by the Government and the Municipal Committee can earn it such a status. Its position in past history is likely to be revived by bringing it again on the Grand Trunk Road. It was on the G. T. Road running between Lahore and Delhi and now Pathankot-Kundla G. T. Road may by aligned alongside it. Meanwhile developments in the wake of Guru Nanak Quin-Centenary, are bound to give new face-lift to the town.

Sikhism

A DESCRIPTION OF APPROACHES FOR STUDYING RELIGION

Amarjit Singh Sethi*

There are several approaches of viewing the history of any religion or culture, each from a different vantage point. Dimont has summarised them as eight basic ways : (1) the "Henry Ford" way who declared that "History is Bunk". This view sees all events as unrelated occurrences, a mismash of dates , names, and battles from which nothing can be learned or divined. (2) History is looked upon as a succession of dynasties, laws, battles—a type of history taught in schools (3) A third face is the geopraphic one; climate and soil determine formation of character. This idea originated with the Greeks. (4) Marxian school: history is determined by the way goods are produced. The modes of production will change a country's social institutions—its religion, ethics, morals and values. For example if a capitalist country were transformed into a communist society, it would automatically begin to change its cultural and social institutions to conform with the new way of producing things. (5) Social institutions and human history are the result of a process of repressing unconscious hostilities (Frued). (6) Philosophical : Its three most famous followers are the German Philosopher George Wilhelm Friendrich Hegel, the Prussian Philosopher—historian Oswald Spengler, and the British historian Arnold Toynbee. They see history not as a series of isolated happenings, but as a flow of events having continuity. Each civilisation, they hold, follows a more or less predictable pattern. In Spengler's a view civilisations are foredoomed to death. Civilisations go through the Spring, Summer, Autumn, and Winter (decline). Toynbee's "linear" concept is more promising and is one we will come back to. In his, 'A Study of History,' Toynbee holds that a civilization is not an independent totality but a progression—an evolution—from lower to higher forms. So in his view the Islamic civilization was derived from lower Iranic and Arabic cultures, which in turn were given birth by something he calls "Syriac Society". In the Toynbee Philosophy civilizations can go on eternally if they continue to meet new challanges with the right responses. Islamic civilization need not have died Toynbee holds, if it could have evolved into an even higher culture through proper responses in meeting the challanges hurled at it in the 13th and 14th centuries. (7) The cult of personality in the seventh face of history. Events are motivated by the dynamic force of great men. (8) Religious school who view history as a struggle between good and evil, between morality and immorality. Most Jewish history, for example, has been written from this view point.

Sikhism was founded by Guru Nanak (1469-1539 AD) and nurtured and developed further by the succeeding nine Gurus up to 1708. Since then it has grown into a religion of over

*Asstt Professor, University of Ottawa and Director Canada Sikh Research Centre, Ottawa, Canada.

ten million people. The Sikhs are spread throughout the world but are concentrated mostly in India. Sikhism came into being when the Moghuls were consolidating their power in India. The Moghul Empire was founded by Babur who was invited into India by a group of Afghan nobles. After defeating the Sultan in 1526 in the First battle of Panipat, Babur took the throne himself with the title of Emperor. After Babur came the other Moghul Kings, Hamayun, Akbar, Jahangir, Shah Jahan, Aurangzeb. The ten Sikh Gurus who faced the Moghul rule were : Guru Nanak, Guru Angad, Guru Amar Das, Guru Ram Das, Guru Arjan Dev, Guru Hargobind, Guru Har Rai, Guru Har Krishen, Guru Teg Bahadur and Guru Gobind Singh.

The purpose of the Sikh Gurus was to evolve a religion of humanity applicable in universal terms to all above caste and cowardice. The purpose was not merely to fight the unjust methods of the then rulers but also to establish a new religion for mankind. The Sikh religion was created out of the historical and geographical conditioning and the Sikh Gurus enunciated a creed—towards equality, tolerence, simplicity of worship, higher and practical ethics, and application of democratic principles in religion.

The Sikh religion, it is believed, started with the revelation of Guru Nanak who after his "Union or meeting with God," declared his purpose. A study of Guru Nanak and Guru Gobind Singh shows that Sikhism prepared people for understanding and following universal truths and values, it aimed at comparative study of religion and hoped to make a positive contribution towards developing a universal religion for man.

God is defined as the Author of Truth, the Creator, the Formless beyond time and death. Spiritual growth refers not to private or individual salvation but to the increasing ability of man to live truthfully and devote one's efforts towards the good of others. (*Sat* and *Seva*). Sikh ethics is based on oneness of God, brotherhood of man and selfless service. Men and women are equal, dignity of labour is recognized, cooperative living, truthfulness and courage are enshrined as religious or spiritual principles.

Sikhism carries into its philosophy the Vedantic stream as well as Islamic monotheism, the Buddhist stress on ethical code, the Jewish concern for family, Confucius' goal of social cohesiveness, and the Christian concepts of neighbourly love and service. The similarities are there and striking. These similarities will be found common to most religions. However, it should be noted that Sikhism rests on the creative experience of the Gurus whose teachings, as they held, were based on their direct preception of the truth.

Sikhism *accepts* one God, human brotherhood, universalism, a pragmatic theory of violence, service of mankind and democratic form of Government.

Sikhism *rejects* the caste, the gods, ancestors worship, sects, ego-mindedness and the complicated methods of worship. Sikhism accepts no other author of the universe except God and does not believe in any seperate power of Satan or Kalyug. Evil is created by man him-

self when he fails to abide the path of Truth. Although there is a supreme Will of God, (Hukam) engraved so to speak in each conscience, no one is predestined or doomed to misery. It is up to each individual to "Save" himself based on his actions and contemplation.

Reference :—*Japji* by Guru Nanak.

REPORT ON THE ESTABLISHMENT OF CANADA SIKH RESEARCH CENTRE IN OTTAWA, CANADA*

The Canada Sikh Research Centre, known hereafter as CSRC, has been established as a research organisation in North America for the advancement of higher and universal teachings of Sikhism. The CSRC was formed for the benefit of all those who are interested in learning about the philosophy, teachings and customs of the Sikh Religion.

The centre shall endeavour to promote the assimilation of Sikh immigrants in the Canadian nation and encourage them to take active part in all walks of Canadian Life.

The centre aims to promote the education of Sikh teachings and a viable research program in Sikh history and concepts, serve the needs of the Canadian population of Sikh literature, meditational techniques and in general act as a clearinghouse for information on Sikhism.

CSRC also aims to promote research activities in comparative Religions and encourage the establishment of undergraduate and postgraduate courses on Sikhism in Canadian and American universities.

In general, CSRC endavour to provide an intellectual atmosphere —both free and non-dogmatic—to encourage understandings of the religious or spiritual dimensions of life.

Functions of CSRC :—The CSRC concerns itself with every significant aspect of Sikh life, transcendental meditation and philosophical problems. Some of the problems it deals with are continuing ones and it maintains standing committees in connection with them.

The CSRC has an active interest in relating Sikh concepts to the concepts of other major religions in the world, to arrive at a balanced picture on religion.

To achieve its aims the CSRC has tunderken special projects such as indicated below:—

(1) Seminar in Sikhism and comparative religions (January to Dec' 68). CSRC conducted a seminar, for the first time, over a period of one year in Ottawa, Canada.

*Received from the Director of Canada Sikh Research Centre.

(2) Currently two research programs are underway (1) an Analytical study on Philosophical and Sociological aspects of Sikhism. This book will be published by the end of 1969 and has been written by Professor A. S. Sethi, Director of CSRC. The second research project is titled : "Sikh profiles in courage and Optimism or Charhdi-Kala" and is being written by Dr. G. S. Mansukhani. Other research projects are planned and it is expected that research grants would be made available to encourage these activities. The research program is assisted by a Canadian Research advisor, Prof. T. I. Jongerius, Assistant Director at the University of Ottawa, Canada.

(3) Arrangements are being made to provide to the Sikh population living in these areas with a periodical service by obtaining and circulating such magazines as Sikh Review, Atam Science, Missionary, Spokesman, Gurmat Prakash and so on.

(4) Local research centres throughout Canada and in other countries are being planned and established.

Headquarters :—The national headquarters of the CSRC are located at 8 Queen Crescent Lucerlne, P. Q. Canada. Membership is open to all ($5.00 in Canada, USA and UK and Rs. 5.00 in India). The business of the CSRC is carried on by an Advisory Board (which comprises of representatives from all local centres, eminent Sikh leaders and scholars, leaders from other religions throughout the world.) with the addition of an Executive Committee.

All enquiries concerning CSRC and its activities should be addressed to Director, Canada Sikh Research Centre, 8 Queen Crescent Lucernes, P. Q. Canada or to Dr. G. S. Mansukhani, Regional Director for CSRC, care of University Grants Commission, Bahadur Shah Zafar Marg, New Delhi, India.

Guru Nanak—The Champion of the downtrodden

S. Gurnam Singh*

This year the whole world in general and the Sikhs in particular are celebrating quincentenary birth-day celeberations of Guru Nanak Dev Ji, the founder of Sikhism.

Guru Nanak appeared on the spiritual horizon of India at a time when the country and the society were torn asunder into small principalities and countless religious castes and sects, all set against each other. Moral values were at their lowest ebb and social equilibrium was completely shaken. Guru Nanak with his magic touch as it were, brought about peace, regard for fellow-feelings and ensured eradication of social evils and superstitious beliefs and practices. He chose to teach b example rather than by precept. His sermon, in a practical way to the Brahmins at Haridwar against the fallacious belief of offering water to the sun by offering water to his own field at Kartarpur and his sleeping in Mecca with his legs towards the Kaaba to emphasise the omnipresence of the Almighty are just two outstanding examples of his practicalism.

Guru Nanak throughout his itinerary extolled the diginity of labour and hard work and held that 'Haq Paraya Nanaka Us Suar us gai' and 'Ghal Khai Kuch Hathon De, Nanak Rah Pachhane Se'. In other words he preached against usurpation of other's rights and termed it equivalent to pork for Muslims and beef for the Hindus. He illustrated this point further by close association with Bhai Lalo, a petty worker and his shunning the company of Malik Bhago, Landlord of the same town.

As a thinker, a philosopher and saint Guru Nanak was a shining luminary of the Bhagti Marg Movement of the 16th Century in India and his contribution towards social reforms and the religious reformation has had its stamp on the social structure during the centuries to come. His teachings for service of the mankind specially the down-trodden still rule supreme among his followers who now form the militant Sikh community.

As a token of contribution of its mite towards quincentenry celeberation, the Punjab Government has decided to set aside an amount of Rs. 10 Lakhs for establishing Guru Nanak University at Amritsar and a like amount for celeberations in other sectors during the current year. But I feel that Punjabis will do much more than Government can do with the limited resources and will prove equal to the saying that Punjab is Guru Nanak's own land.

Let us then on this auspicious occasion pledge ourselves to the realisation of the ideals which Guru Nanak so assiduously preached and parctised throughtout his life.

*Chief Minister, Punjab.

Guru Nanak—A Supreme Thinker

Prof. Kulbir Singh,
M. A., M. Ed.*

Guru Nanak's Vani is a great miracle of thought. One is simply amazed at the depth and richness of his ideas. His place among the great thinkers of the world is that of a thinker of thinkers. His thinking has received greater admiration with the passage of time. New researches reveal to us the hitherto unknown depth of his thought. There is a universal appeal in his Vani and his ideas have enjoyed universal recognition and appreciation. They have fascinated the scholars, the research workers, the historians, the philosophers, the writers and the teachers alike. Spiritual, religious, moral, social, economic and even political thinking seems to have reached its perfection in Guru Nanak's Vani.

Guru Nanak lived on this earth in medieval times, but we find that modernin rather ultra-modernism permeates his philosophy throughout. He thought not for his own times only but for all times. His ideas like God's man, man's God; truth-God, God-truth; life in God, God in life; unity of man, diversity of man; nature in man, man in nature; detachments of man, attachments of man; service—the true education will continue to guide and inspire the mankind for ever.

He could not get any formal education. Perhaps he did not need any. Such true thinkers evolve their own ideas and practices through insight and experience. Most of their time is consumed for producing ideas as against assimilating those produced by others. They enjoy such an abundance and wealth of ideas that they never feel handicapped in this respect. Likewise, Guru Nanak had to perform the duties of being a teacher for the millions of the people without his himself having received any formal education.

He happened to live in India, but he tried to bring the whole world in his affectionate, fatherly and protective embrace. He fully well visualized that the man would very soon conquer the distance and the establishment of a world community was the only hope for the survival of mankind.

Guru Nanak was not in a hurry to establish his own religion as he was aware and confident of the worth of his religious philosophy. The soundness of his ideas automatically resulted into the birth and growth of a new religion. Never did he proclaim himself as the founder of a religion. He left behind his Vani and ideas to work this miracle for him.

Simplifying the existing religious thought has been one of the greatest contributions of Guru Nanak. He freed the religion from the age-old complexities and intricacies. By his

*Government Training College, Jullundur.

straightforward approach, he brought religion and man face to face. He dispelled religious confusion and re-installed true religion in the hearts of man. He tried to extricate the man from the accumulated errors of ages, and enjoined upon him devotion of thought and excellence of conduct as the first of duties. His emphasis was on honest household life with whole hearted devotion to God and sincere service of mankind. He thought and spoke for the man. He says thus "Man may read Vedas and Korans, and reach to a temporary bliss, but without God salvation is unattainable". He remained above all the prevalent religious controversies and remained free from the existing religious dogmas. Rather he applied his thinking for solving the controversies and for challenging the dogmas. Clarity in his thinking is as obvious as day-light. The supreme thinker begged from the Supreme Giver like this :

"O Supreme Giver ! perfectly wise Philanthropist ;
We are just beggars at thy door !
What shall I ask for, here nought is everlasting !
Therefore give me my Lord thy dear Name !"

We find a marvellous combination of thought and expression in Guru Nanak's Vani. His expression has been true and faithful to his thinking. His ideas get their true representation in his words. His thought process enjoyed full freedom of expression. He was bold enough to say whatever he felt ; Out of all the religious reformers, it has been Guru Nanak's special privilege to speak so freely against the tyranny of the rulers. His thinking and expression enjoyed free play and he would not tolerate any restrictions on them. He conquered yogis, siddhas, priests, Kings, conquerors, workers and even robbers with his imaginative and catching ideas. His ideas expressed in a masterly style were the supreme weapon in his armoury to win over people.

Guru Nanak's meditation was generally a meditation in thinking. Every communion with God through meditation would result into a new *Shloka* or a new piece of Gurvani. He would worship God not just as a ritual but would do so to get a new message from Him. He would meditate unto God and would be blessed with Gurvani in return.

J. D. Cunningham has written so beautifully about Guru Nanak "Guru Nanak combined excellences of preceding reformers, and had avoided the more grave errors into which they had fallen. Instead of the circumscribed divinity, the anthropomorphous God of Ramanand and Kabir, he loftily involves the Lord as the One, the Sole, the Timeless Being, the Creator, the Self-Existent, the Incomprehensible, and the Everlasting. He likens the Deity to Truth, which was before the world began, which is and which shall endure for ever, as the ultimate idea or cause of all we know or behold. He addresses equally the Mulla and the Pandit, the Dervesh and the Sanyasi, and tells them *to remember that* Lord of Lords who has seen come and go numberless Muhammads, and Vishnus and Sivas. He tells them that virtues and charities, heroic acts and gathered wisdom, are nought of themselves, that the only knowledge which availeth is the knowledge of God; and then, as if to rebuke those vain men who saw eternal life in their own act of faith, he declares that they only can find the Lord on whom the Lord looks with favour."

To meditate in order to think and to think in order to convey was Guru Nanak's life long mission. And all this was to improve man's lot. He was devoted to thinking for and speaking to the man for the sake of later's welfare. His thinking, if assimilated in right earnest and in its true spirit can certainly work a miracle in the personal and social life of the man.

Messanger of Peace—Guru Nanak

S. Harbaksh Singh,
M. A.*

This year marks the 500th anniversary of the birth of Guru Nanak Dev Ji, founder of Sikhism. This religion of the Sikhs was actually founded as a protest against the rigid class system of traditional Hinduism and unprincipled pious communities of Asia. In comparison with other world faiths, it is comparatively modern and envisions a world in which each person should work for the common good.

Messanger of Peace, Guru Nanak was incarnated at Nankana Sahib in 1469. Though born in a family belonging to the soldier caste, he adopted both methods of preaching toleration and firm-mindedness. Mehta Kalu an official tried to persue Nanak to adopt the profession of Kashatria, but Divine-Child did not try to embrace His father's ambition. In early days of life, Guru took the task of a store-keeper, put His attainment of aspirations from God, made Him mystic.

At the age of 19, He was married and had two sons named Sri Chand and Lakmidas, but after eleven years of deep thinking and righteous living He left it all and set out with His two companions Bhai Bala and Bhai Mardana, later known as his disciples. After attaining enlightenment at the age of 29, Guru Nanak started His Missionary Tours; reached the most sacred shrines, temples, mosques and monastries of every faith, found in Asian countries. His ideas were to create love between every rank of people, every race and every belief.

He objected to much of what he termed the 'Meaningless rituals and caste perjudice, the fanaticism and intolerance'. Guru Nanak preached equality and brotherhood for all. In an era when the inferiority of women was taken for granted in India, He attacked the custom of 'Parda'; isolation of women, therefore reminded the society to give the fair-sex an equal status with men.

A prolific traveller, He reputed to have covered some 25,000 miles on foot and gathered a devouted following. He visited Indian provinces, Burma, Ceylon, Tibet, China, Afghanistan, Iran, Iraq, Turkey and many middle-east countries, about which the scholars are still getting facts.

His basic teachings can be grasped only if we thoroughly learn Gurumukhi script and righteously get the meanings of His Japji, Sidh-Gost and 19 Chapters of Guru Granth Sahib, Gurbani embodied in Music connotations. GuruJi taught us, 'Remember God at all times,

*Missionary, Representative of S.G.P.C. Amritsar and Sikh Review Calcutta. 187-J Jalan Batam, Singapore-13

never to be dejected. Pray for the well-being of mankind; work hard and finally share with the world all that you have earned by donating as much as you can.

Guru Nanak's doctrine is that the paths of all religions lead to One God and that good devout can only unite in serving Him. Guru came to the world for the uplift of mankind. Almighty God sent him to show the true spiritual path. Gospel of Guru Nanak was very simple and touching. He said, 'There is a light in every one and that light is God, the light is truth, the light is for the common good, the light is love and this light could only be attained through continuous remembrance of God.

Lord Nanak, describes briefly :—1. Lead the life of a true house-holder.

2. Develop social, mateial & spiritual price.
3. Demonstrate in a practical manner, Fatherhood of God and brotherhood of man.

If you serve the people in this living world, you shall be able to secure a seat in God's court. Those who are dyed deep in His adoration in this world are like lotus-flower, keep floating amid water blooming, not immersed in water.

Lucky are those who are Guru Nanak's devoutees, those who act according to His teaching, who always remember His Name and those who are celebrating His 500th birthd y.

May Lord Nanak bestow all those who realize their duty towards themselves and towards humanity.

Guru Nanak : Sangat and Pangat

Prof. Parkash Singh*

Guru Nanak felt that the real cause of the miscry of the people was their disunity born of diversity of belief. He, therefore, refused to recognise any distinction between man and man and tried to bring his followers together both in thought and deed. He inculcated a common mode of worship and a common social institute by laying the foundation of Sangat and Pangat. Sangat means 'association'. It is is getting together of noble and good people. Pangat literally means a row. It stands for people sitting and eating together in the same row in Guru-Ka-Langar. From the time of Guru Nanak, Sangat and Pangat have gone together, for the Sikhs, both in precept as as well as in practise. Wherever there was a Sangat there also was a Langar, as these Sangats were "not merely places of worship but also wayside refectories which gave food and shelter to indigent wayfarers. (*Glossary of Punjab Tribes and Castes Vol* I. P. 687).

Bhai Gurdas recapitulates the every-day duties of Sikhs thus :

"A Sikh is to rise from his bed in the last watch of the night and take his bath. He should then repeat the Name in silence and absolute concentration as instructed by the Guru. His next duty is to go to the Sangat and there, steeped in true reverence, recite and listen to the holy hymns. And before partaking of his food, he should distribute a part of it to others. At dusk he is enjoined to recite the Sodar and before retiring the Sohala. (Bhai Gurdas Vars VI 3 ; XI 4 ; XI II ; XII 2).

A Sikh has thus been given a simble holy routine for daily practice. He has been asked to cultivate a certain discipline. A true Sikh has to be unceasing in his devotion and service to the Sangat.

The Sikh concept of charity or philanthropy is a wide social concept. Charity or Dan is not merely 'giving alms'. It rather stands for service. The exhortation of Dan was meant to create an economic agency, which through offerings made to the Gurus served to keep the Sikh Langars alive.

Later on, it crystallized into the institution of daswandh (tithe) and the Guru established masands** for its collections

*Professor In-charge, Sikh History Research Department, Khalsa College, Amritsar.

**In the times of Afghan Kings, nobles were styled Masnad-i-Ali. Hence the word masnad was employed as an ordinary appellation of courtiers. From its frequent use it was changed on the tongues of the Sikhs into 'masands'. The Guru was called Sacha Padshah or the True King, so his agents were styled Masands.

—*Dabistan-i-Mazahib.*

Teja Singh 'says it is the glory of the Sikh history that the Guru had in mind the duties of a nation, as much as the duties of an individual'. The Sikhs were given the realisation that their concern was not merely personal salvation, but being members of a community they also had a larger set of duties and responsibilities. The ideal of service in this larger context became intimately bound up with the concept of the 'Sikh Brotherhood' or the 'Sikh Sangat', so the ideal of service for a Sikh ceases to be merely individualistic and involves a sense of corporate responsibility. A corporate sense could only arise if certain obligations were made definite and universal, so that the character of a corporate liability is evolved. 'It is important to grasp this', says I. B. Banerji, 'because it explains the speciality that arose in Sikhism. It shows way, in spite of the fact that the ideal of service and the inculcation of a spirit of brotherhood were equally significant features of almost all the schools of religious revival in contemporary India, it was in Sikhism alone that a sense of corporate unity gradually evolved'. (Indu Bhushan Bannerji, Evolution of Khalsa, Vol I. P. 254.) And from its earliest days, in Sikhism, one manifestation of this corporate obligation was the maintenance of the Langer.

As the faith gradually grew and gained popularity a situation arose when it became necessary to organise the Sangats and provide the Sikhs with convenient local centres. It was to meet this necessity that the Manji-system was reorganised during the days of Guru Amar Das. He divided the 'Sikh spiritual empire' into 22 'bishopries' or Manjis. Manjis literally means 'Couches', on which the Gurus sat and issued instructions to their audiences. These Manjis organised the Sikh Sangats and as the Sangats multiplied steadily so grew the Guru-Ka-Langar, a free community kitchen which is an essential part of every Sikh Gurdwara or the Sikh Temple.

The masands, together with the Sangats formed the pivot of the organisation during the time of Guru Arjun and for several decades had creditably served the cause of Sikhism. The well-knit organisation of the Sangats and the masands not only kept the Sikhs together and in touch with Guru, but also provided them with funds necessary for the various kitchens at different places and for other common purposes.

Under Guru Hargobind and his successors the system of Sangats and masands was supplemented by several Zhunos (hearths) and bakshishs (bounties).

But the masand-system could not continue long in proper order. The misappropriation of offerings became a habit with almost all the masands. So Guru Gobind Singh, convinced of the perversity of the masands, abolished this system.

Because of liberal traditions, Sikhs are bound by no strict dogmas or rituals, observe no rigid do's and don'ts in the matter of food, and recognise no difference between man and man in Langar and Pangat. These are the inviolable principles of the Sikh tradition as laid down by Guru Nanak and carried on by the other Gurus, and are being followed by faithful Sikhs till now.

A true Sikh spirit shines through the congregational prayers and chanting of hymns in the Sikh Sangats, and serving of food in the Langars to all who sit in the Pangats, which are very

essential religio-social services in the Sikh gurdwaras. These institutions have played a great role in building the liberal and tolerant character of the Sikhs.

In fact, Sangat and Pangat had a potent influence in the emancipation of the down-trodden in India in general and the Punjab in particular. These institutions gradually brought before the people the vision of a classless democratic society, where all could claim equal status in faith and in practice. These allied and integrated institutions bestow upon the Sikhs a distinct individuality, dignity and unity. They give them the discipline of service and a spirit of co-operation, teach them philanthropy, equality and brotherhood.

Western Literature on Sikhism

Bhai Harbans Lal, Ph. D.*

When compared with other faiths, Sikhism is virtually unknown in Western literature. Granted that the Sikhs are insignificant in number and their religion is new in the history, it attracted unproportionately less attention from Western scholars. The reasons may be several. The *Adi Granth* is written in the language of the people of Punjab. This language is unknown in the West and has never been propagated through political patronage which has been accorded to several other Indian languages which are now more known to the outsiders. Adherents of the Sikh faith never had a sovereign power of their own and their religion was never presented, among the Westerners, as a national faith of a government or a country. Many Sikh writers portrayed Sikhism as a part of Hinduism or Islam and thus discouraged a curiosity in the Western world for studying new faiths. In addition, most of the Sikh writers stressed the practical aspects of Sikhism and denied existence of any intellectual speculation or philosophical concepts in Sikh beliefs. Thus the curiosity of Western intellectuals was rarely aroused.

To illustrate the general trend and apathy on the place of Sikh faith in Western literature presentation of Sikhism in R. C. Zaehner's, *The Concise Encyclopedia of Living Religions*", (Beacon press, 1959) can be cited. Whereas five pages are devoted to Jainism as a "Religion" distinguishable from Hinduism, there is one short paragraph on Guru Nanak who is implicitly portrayed as a follower of (and less significant figure than) the poet Kabir. Zaehner's oversight is not a typical of Western compendia of world religions. To cite just a few, *Hans-Joachim Schoeps* in "*The Religions of Man*", (tr., Richard and Clara Winston, Doubleday Anchor, Garden City, 1969) considers Sikhism as an insignificant sect of Hinduism, founded by Guru Nanak who "combined Hindu-Muslim religion around the god Rama". The Sikhs are totally omitted from Huston Smith's, "*The Religions of Man*", Charles Braden's, "*The World's Religions*", and among other introductions to the field and general text books on comparative religion. The fairly recent study by Finega (*Jack Finegan*, "*The Archeology of World Religions*", Princeton press, 1952), is unusual for its inclusion of Sikh faith as a separate religion among the ten that he covered in his three volume work.

The Sikh religion began in 1469 with the birth of Guru Nanak. The first mention of the Sikhs in English occurred two hundred and forty seven years after that event. A British envoy visiting Delhi saw 780 Sikh prisoners being paraded by their Muslim oppressors with 2000 more heads of the Sikhs on the top of waving poles. The envoy marveled that inspite of such persecution, there was not one apostate, indeed the devoted prisonors "*vied with one another for precedence of death*". In 1789, Devnagri history of Sikhs was translated into English (via Persian) and during the next fifteen years two travel books (George Forster's "*A Journey from*

*38 Helme Road, Kingston, Rhode Island, 02881, U. S. A. Formerly President of All India Sikh Students' Federation.

Bengal to England", 1798 and Milliam Franklin's, "*Memoirs of George Thomas 1803*) which included observations about the Sikh people and culture were published.

John Malcolm made the real first attempt to write on the Sikhs in 1812, but he himself admitted that the information available to him was extremely limited and often unreliable. H. H. Wilson's "*Civil and Religious Institutions of the Sikhs*" published in 1848 was based largely upon Malcolm. The first significant effort to give Sikhism a place in the annals of human history was Cunningham's monumental, "*A History of the Sikhs from the Origin of the Nation to the Battles of Sutlej*", published in 1849. For his attempt to give impartial view of the Anglo-Sikh war (1845-49) and the British responsibility for it, Joseph Cunningham lost his political appointment in Bhopal, but won forever a place in the hearts of the Sikh people.

During the British occupation of the Punjab (1849-1947) there was an increase of interest in the Sikh people and their traditions. The East India Company, hoping to ameliorate Anglo-Sikh relations, commissioned Ernest Trumpp to translate the *Adi Granth* in 1869. Trumpp's work (*The Adi Granth*, tr. with introduction by Ernest Trumpp, Wm. H. Allen, London, 1877) remained incomplete. He lacked familiarity with the Punjabi dialects and possessed all-too evident disdain for Sikhism.

After Trumpp's work, it took a turn in the century before another work on Sikhism appeared. By then (1892) Max Arthur Macauliffe resigned from the Indian Civil Service in order to devote full time to translating the *Adi Granth*. The result (*The Sikh Religion*, Oxford Press), in six volumes, "is a conscious response to Trumpp", and suffers in the opposite direction for its uncritical acceptance of all current Sikh traditions and orthodox interpretations of the history and beliefs of the Sikhs. Its publication in 1909 was followed by a short account of the Sikhs based on Macauliffe by Dorothy Field (*The Religion of the Sikhs*, 1914), a new edition of Cunningham's History, and several other books and articles, C.H. Payne wrote "*A Short History of the Sikhs*", (Thomas Nelson, London, 1920). Other Westerners of this period who discussed briefly the Sikh faith are M. Bloomfield (*In Studies in the History of Religions*, eds., D. Lyon and G. F. Moore, 1912); A. S. Gordon (*in Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed., Hastings, 1920; J.N. Farquhar (*Outline of the Religious Movements in India, 1929*); Alan Widgery *Living* (*Religions and Modern Thoughts*, 1936), and Jean Pellene (L" *Indes* Entrouvre, tr. as *India Through French Eyes*, 1936).

With John Clark Archer's *The Sikhs in Relation to Hindus, Muslims, Christians and Amadiyyas*, (1946), the modern era in Western study of Sikhism began. Archer considers Sikhism as a venture in the reconciliation of religions. In contrast, Duncan Greenlees' faithful presentation *The Gospel of the Guru Granth Sahib* (The World Gospel Series, Theosophical Publishing House, Madras, 1960) of contemporary Sikh theology and his own translation of many hymns from the *Adi Granth* do not attempt to synthesize Sikhism out of other religions. The works of C. H. Loehlin (*The Sikhs and Their Scriptures)* Lucknow Publishing House, 1964; *The Christian Approach to the Sikhs*, Edinburgh House press, 1966) discuss the similarities and contrasts between Sikhism and his own Christian faith. In recent years, W. H. McLeod's

Guru Nanak and the Sikh Religion (Clarendon press, Oxford, 1968) deserves to be called the first critical Western study of Sikhism.

A detailed examination of each of the Western authors is beyond the scope of this paper. Instead a conclusion recently reached by Stephen Dunning who reviewed Trumpp, Macauliffe, Archer, and McLeod, deserves citation. Dunning remarks:

Of the four scholars whom we have examined, three have been found to present a fairly clear, if not always fair or complete, picture of Sikhism. To Trumpp, for all his disdain, goes the honour of having first demonstrated those problems which confront the Western newcomer to Sikh Studies. Macauliffe, who is said to have been reciting the *Japji* when death came to him, instilled in western students a deep respect for the *Guru Granth* and the Sikh people. Only McLeod can be credited with having made a profound, critical contribution to our understanding of Sikhism, but he has done it at the cost of that personal involvement which makes Sikhism a "religion" and a way of life for all believing Sikhs.

It is Archer, however, for all his superficiality and confusion, who has begun to grasp the crucial problem in defining "Sikhism" or any other of those faiths which look to one great man as their founder. As Guru Nanak is said to have reconciled Hindu and Muslim, just so Buddha taught a "Middle Path", Muhammad united Judaism, Christianity, and Arabic animism, Christ brought Jew and Greek together, and Moses has been interpreted as he who liberated the ancient Israelites from the warring deities of polytheism. In every case, the gospel preached has been one of allegiance directly to God, rather than concern with "religious" differences. In every case, this gospel has been the result of an illumination or revelation which has, as Barth in church Dogmatics demonstrated in his analysis of the "logic" of revelation, temporarily put an "end" to "religion". And, no less, in every case the immediate disciples of the great prophet, the man in whom they saw a bit of God revealed, have become the founding fathers of a new "religion", a new "—ism".

It is this revelatory origin of Sikh faith, and not its alleged "synthesis" of Hinduism and Islam, which must constitute the basis of its definition as a distinct religion. But such a revelation, with its new, fresh denial of the old, antipathetic legalisms, can be understood only against its background of the conflict between faiths. Sikhism is a religion, and its uniqueness in the history of religions is that in it West and East meet and have been meeting for almost five hundred years, no matter which predominates in scripture or doctrine. And yet, for all its venerable history, Sikhism's origins are closer to us, and far more completely available for study, than those of any of the other demonstrably great historical "reconciliations". In a time when secularism is threatening to "reconcile" all religious traditions into oblivion, it will edify the faith of all if Western scholars turn their attention to the birth and growth of Sikhism, wherein we can and must see so clearly what happens when revelation breaks in upon, and participates in, the trappings and the glories of human history.

Acknowledgement : Thanks are due to Stephen Dunning who made his recent paper, "*Is Sikhism a Religion*"? (presented at the Harvard University, 1969) available. The author heavily depended upon Dunning's paper in preparing this article.

Guru Nanak and Indian Society

Dr Gobind Singh
M.A., Ph D., D.R.S. (London)*

"We should live in the world of *Maya*
As a swan lives on the turbulent waters,
Or as the lotus stands in a dirty pond."

Guru Nanak was born in 1469 with a divine mission of showing the true path to mankind. He stood for social emancipation and spiritual uplift. India, in the age of Guru Nanak, was divided into a number of castes, communities and sects each hostile to the other and with goodwill towards none. The stratification of society and lack of dialogue between its constituent parts was responsible for a lot of social misery and degradation. The rigidity of the caste-system and religious intolerance made the sons of the soil feel as aliens in their own land. Moreover, the political tyranny and indiscriminate violence of foreign rulers led to the demoralisation of Indian society. Guru Nanak scanned the ills of the age in these words :

"The darkness of the age has made demons of men,
Sin is the king. Greed the Minister,
Falsehood the mint-master and Lust its deputy :
They sit and confer together."[1]

Bhai Gurdas describes the social conditions of the time thus :

"The Hidus believe in the four *Varnas*, and the Muslims in revelations of four books. Egoism, jealousy, pride and excesses have strained their mutual relations.[2]

Indian society suffered then from social evils as well as the impact of the alien Afghan and Mughal cultures—the disabilities of caste, religious intolerance, absence of social justice and lack of respect for the individual. Moreover, the politically dominant Muslims, ill-treated the *Brahmins*—the highest caste amongst the Hindus who, in their from ill-treated the *Shudras* who were regarded as low-caste person—some of them as untouchable. The Muslim domination had far reaching results. It led to the neglect of Sanskrit and the *Vedas* : it meant disarmament of a major portion of the subjects : it encouraged conversion to Islam and the desecration of existing temples ; it inflicted all sorts of indignities, humiliations and the exaction of discriminatory taxes for the privilege of keeping one's faith. Men of the lower classes became converts to Islam and thus became a part of the ruling class and thereafter sought vengence on their

[1]Adi Granth : P. 468
[2]Bhai Gurdas : Var. 1, 21.
*Education Officer, University Grants Commission, New Delhi.

erstwhile superiors. Guru Nanak saw the decline in the character of the people. Even the Lodi rulers of the Panjab, who wallowed in wealth and luxury, did nothing either for the welfare or the protection of the masses. Babar was a scourge sent by God to punish the unjust and weak Lodi rulers ;

"Those who live in sin, their life's garment
Shall be torn to tatters and shreds.
Let India remember my words."[1]

Babar's cruelty and unnecessary bloodshed made Guru Nanak raise his hands to God in a mood of compassion.

"Thou hast sent Death disguised as the Mughal,
Terrible has been the suffering of thy poor,
Helpless people, O Lord of pity !
So terrible that they all cried aloud in deep agony.
Didst Thou feel no pang or pity at all, my God."[2]

Guru Nanak drew a lesson from Babar's invasion. Demoralisation caused by misrule and inequity debilitates the people and brings ruin and slavery in its train. Society must stand united against the attacks of an aggressor. In unity is strength and success, in disunity, chaos and decay.

Guru Nanak met the challenge of the times in his own unique manner. He gave the people a new hope, a new courage, a sense of self-confidence and self-help, a sense of solidarity, a common purpose, a glimpse of an open and progressive society. He unified the people and knit them into an integrated community with common ideals. Men have to be organised to meet a challenge, they have to stand together united to fight organised violence and evil. The dignity of man as man must be restored at all costs. It was not only the duty of the Khastriya, a single community to defend the country but of all citizens. This was ignored. That is why Babar triumphed over the people.

Secondly, Guru Nanak felt it necessary to break down the caste system which served no useful purpose in the context of the Indian society of the fifteenth century. By establishing two important institutions of *Sangat* and *Pangat*, Guru Nanak brought all Indians on a single platform. The *Sangat* is the holy congregation where people experience the higher things of the spirit and are inspired by noble ideals and achievements. They sit together and pray to God and thank Him for His gifts and Blessings. *Pangat* means sitting in a row for the purpose of taking food. The Free Kitchen (the *langar*) was organised with a threefold purpose. Firstly, it removed distinctions of caste, sex and colour as all people sat together and ate the same food. Secondly, it channelised charity and reduced the gulf between the rich and the poor.

[1]Adi Granth : P. 722
[2]Ibid : P. 360

Thirdly, it offered an excellent opportunity for doing practical social service; collecting fuel and rations, cooking food, distributing it, cleansing utensils and washing the kitchen. The institution of the Free Kitchen—the *Langar*—and secondly inter-caste marriages were meant to destroy the invidious caste-system.

According to Guru Nanak, a Sikh combined in himself the attributes of all the castes. He is a *Brahmin*, when he reads the scripture and gives religious instruction to others; he is a *Khatri*, when he takes up the sword to protect the weak and the oppressed; he is a *Vaish*, when he engages himself in a trade, service or profession to earn his living, he is a *Shudra*, when he serves the people, sweeps the floor of the temple or washes the dishes in the Free Kitchen. Thus Guru Nanak abolished all caste distinctions and brought all Indians together on the basis of equality and brotherhood.

Guru Nanak was a practical social reformer. He wanted to make religion an instrument of social change and material welfare of the people. His utterances spelled fellowship and fraternity. He stood for a casteless society, a society in which none is superior or inferior to another, where no one tries to tread on the toes of others, where no one through greed or selfishness, encroaches upon the rights of others. In short, he visualised a society where all persons behaved like members of one big family—the human family—helping one another and supplying the requirements of their less fortunate brothers. In fact, he established such an ideal society at Kartarpur. This achievement of his makes him stand out as the world's first socialist. Cunningham writes in this connection : "It was reserved for (Guru) Nanak to perceive the true principles of reform and to lay the broad foundations which enabled his successor (Guru) Govind (Singh) to fire the minds of his countrymen with a new nationality and to give practical effect to the doctrine that the lowest is equal with the highest, in race as in creed, in political right as in religious hopes."[1]

The faith of Guru Nanak was based on healthy foundations. He laid emphasis on the material base of life. Life was not something evil or a thing to be shunned. It was a great challenge and an opportunity for individual uplift and social good. The only escape from life was into the open society which ensured decent living conditions of men. Secondly, no social advance was possible without the development of individuals. It is possible to live in the midst of the world and keep oneself unattached. The household is a school where service to fellow-men is practised in a small way. Moreover, the body has to be cared for, as it is the abode of the Almighty. The good things of life are not to be shunned, they are for human enjoyment but the mind should always be fixed on achieving higher things of the spirit. According to Guru Nanak,

"Salvation is not incompatible with laughing,
Eating, playing and dressing well."

1J. D. Cunningham : History of the Sikhs. P. 38

Guru Nanak gave to the people progressive ethics in place of outlandish social practices. Life, not renunciation; action, not inertia; honest labour, not easy money; deed not creed; love not caste were the things stressed by him. During his travels, he brought out to many orthodox people the folly of caste and ritual. By refusing to wear the sacred thread, "Guru Nanak dissociated himself from Brahmanism, formalism and ritualism of Hindu society in which he was born."[1] In the same way, he demonstrated the futility of offering libations of water in the name of the ancestors as he found ignorant people doing at Hardwar. He made the people realise the feasibility of a just and rational living.

Identifying himself with the lowest class, Guru Nanak wanted to be considered as an ordinary humble man. He lived in the huts of the poor and the outcaste; he rejected the invitations of the wealthy, aristocrats. Wherever he went, he reiterated the Fatherhood of God, and the brotherhood of man. This was responsible for his repudiation of the personality-cult and the deification of the privileged. The so-called priests and prophets, saviours and saints who guaranteed to save their followers from the punishment of misdeeds and sins were discredited, because they pointed to themselves and thus were untrue to God. No priestly order or heirarchy has the sanction of God. *Dharma* is the discipline of morality, of cause and effect, of the Eternal law which rules the universe.

For Guru Nanak, right and decent behaviour is the very essence of religion. Exclusiveness, isolation or living in an artificial tower neither helps the individual nor society. Guru Nanak says :

"Religion dose not consist in theories or *Mantras*
He who looks on all as equals is religious."

So, social equality became a part of religion and thus Sikhism promoted the idea of an egalitarian society.

Guru Nanak's ideas hastened the establishment of a socialistic society. In his quest for an open society, he had to face the opposition of the vested interests, fascist princes, feudal chiefs, the high caste heirarchy, the capitalists and the contractors of religion. He prefered man to establishment, gave him precedence over society. He stressed the dignity of man as a rational and psychological being, as distinct from the ritualistic and servile man. The arrogance of the self-styled priest could not prevail against his humility and love. "Who is superior—Hindu or Muslim—asked the Head Qazi of the *Kaaba*. Guru Nanak replied in his usual characteristic manner : "God cares not for labels. He searches hearts of men, judges them according to their actions. Those who perfrom good deeds are alone accepted in God's Court." After all, man's worth depends on his deeds and not his creed.

Guru Nanak's approach to human society was democratic and rational. While, on the one hand, he advocated the development of individuals, on the other hand, he wanted to save

[1]Indian Institute of Advanced Study , Sikhism and Indian Society, P. 181

society from fragmentation. The different units of society have to work together for common good. He disliked the disunity engendered by dissidents and sects. After all, mankind is one and indivisible. It is like the human body and if one limb is injured or damaged, man cannot feel at ease. You can divide society only at your peril and at the cost of the best in culture and civilisation.

Man and society go hand in hand in Guru Nanak's philosophy. Man is neither an accident of nature, nor an embodiment of desires, nor a play-thing of fate, but a dynamic being with a destiny and goal given by God. The goal is the prefection of mind, body and soul and working for a happy and harmonious society. Service of fellow men is a duty we owe to society. It also has the sanction of a religious obligation :

"In this world, service of the people is supreme,
That will secure a seat for you in God's Court.[1]

Guru Nanak's egalitarian society was not based on any dogma or tradition. In his love of the common man, he wanted to bridge the gulf between the rich and the poor. Guru Nanak discarded unearned income and parasitism :

"O, Cursed are those who swell their bellies by over-eating".

Similarly, he wanted that the worker should get the fruits of his labour. He should not be exploited by the capitalist or the industrialist. The exploitation by the "haves" of the "have-nots" perpetuates the poverty of the weaker section of society and widens the gap between the rich and the poor. To live on the labour of others is irreligious. Guru Nanak says :

"To misappropriate the share of others
Is eating beef for a Hindu
And pork for a Muslim".

Guru Nanak himself led the normal life of a hard working peasant at Kartarpur. He considered the products of labour as real income. To his disciples, he preached ;

"The best course is to eat the fruits of one's own labour,
And to share it with others".

Charity or throwing up a few crumbs to the poor produces a feeling of inferiority in the recipient, while at the same time, it extends the ego of the donor. In this way, the gulf between the rich and the poor gets widened. Guru Nanak thought that riches cannot be amassed except with unfair means. He says :

"Wealth cannot be amassed without sins,
And it does not go with the dead to the next world".

He persuaded the rich to donate their wealth for the good of the community.

[1]Adi Granth : P. 26

Guru Nanak stood for a welfare society. In the 15th century, he did not expect the state or the ruler to provide social services for the masses. He wanted to organise welfare activities from the bottom and not from the top. The principle of collective sharing was based on collective contribution to the community fund. The possession of wealth is a trust to be utilised for bridging the economic gulf between the different sections of the community. This socio-ethical obligation was meant to realise the goal of a socialist society.

An egalitarian society is based on justice. The administration of different regions of India under petty rulers could not ensure justice and fair play. Guru Nanak did not believe that kings or the ruling aristocrats would be fair and just to the people. The only way to make Justice prevail was to make the people resist tyranny. Babar had shed blood in the Punjab. Guru Nanak called him a tyrant and admonished him for his cruelty. He told him frankly that his rule would last as long as he was just and considerate to his subjects.

Though there were no fundamental rights of the common man as such, Guru Nanak postulated the unchallengable right of the masses to rise against an unjust king. Rebellion was the only remedy against exploitation, for self-respect is the right of every man. Guru Nanak says :

"If we live without respect
All that we eat is undeserved".

Political and social repression built up the spirit of resistance among the Sikhs. Monarchy was not sacrosant. Rulers must be held responsible for the acts or misdeeds perpetrated upon their subjects. Guru Nanak did not believe in the Divine Right of Kings, only one who is fit to rule and run the administration can command respect. The king must take a vow to do justice. He is a part of the administration and above him are the representatives of the people. Political power may be exercised by the king and his officers, but the sovereignty vested in the people themselves.

The society contemplated by Guru Nanak was one in which all persons could be gainfully employed and no one would be a burden on the community. Begging was tabooed. It was an insult to human dignity. So also Guru Nanak forbade living on alms by the priestly class and denounced offerings made to gods and idols.

"Without knowing Him, one sings His praises,
A starving *Mullah* turns his home into a mosque,
To earn a living, one has his ears split,
He becomes a medicant and loses his self-respect,
Do not fall at the feet of the man who calls
Himself a Guru or Pir, but lives on begging."[1]

Guru Nanak admonished the *Yogis* as they went about with their begging bowls :

[1]Adi Granth : (Dhanasari 1. 2, 2. 4)

"O Yogi, keep thy seat, and the pain of thy worldly love shall depart.
Thou art not ashamed to beg from door to door,
Thou singest songs, but knoweth not thyself...
While saying "Mother", thou beggest and fallest in love with the woman,
Tho art beguiled by the pleasures of the tongue and the sensual organs
Thou hast become a beast, and the mark thereof shall not be erased.[2]

Bhai Gurdas, the well-known Sikh theologian condemns subsisting on offerings made to a temple as unlawfull living and calls such sustenance "sugar-coated poison".

In Guru Nanak's age, woman occupied a very low status in society. She was looked upon as inferior to man and as a source of temptation. She was declared impure, unfit for the *Vedas*, sold in child-marriage, condemned as a temple-dancer, forced to con-cremation. The Guru with one stroke gave her an important place in society. He thought her indispensable for man's spiritual growth and called her "the conscience of man". How can man live and work without woman. Guru Nanak writes :

"We are conceived in the wombs of women, we are born of them, we are betrothed and married to them. On account of this union, several friendly relations are established and it is she who keeps the race going. When a wife dies, another is sought and the whole of our social fawic depends on women. Why call them low who give birth to great men".

How can society progress, if women, constituting about one-half of its members are backward and neglected ? For this reoson, Guru Nanak opposed the practice of *Sati*, which was so common among the Hindus in his time. This was a most inhuman practice, because in many cases, women were forcibly thrown on the burning pyre. The real widow is not one who burns herself with the corpse of her husband but the one whom the shock of separation strikes dead. Guru Nanak says :

"Nanak, the widow who followeth her husband
And dieth hath no courage to live
But one struck dead by the news
Of her husband's death is praise-worthy".

Guru Nanak welcomed women to the *Sangat* and the *Dharmsala* and offered them seats side by side with men. He regarded woman as man's equal in every way.

In short, Guru Nanak's social code ensures equality and integrity. It stands for temperance and truth, loyalty and love, moderation and self-discipline, chastity and honesty. A truthful or righteous life is one which observes integrity in mutual relations and justice in social practices.

[2]Bhai Gurdas : Var. 35, 12.

Guru Nanak worked for an ethical and democratic society. His doctrine of labour—honest work, his belief in the wisdom of the chosen representatives of the people—the *Panchas*, his appreciation of the dignity of man as man, his emphasis on reason as the guide in human relations, doctrine of service, his opposition to humbug and fanaticism and his insistence on evolution both individual and institutional, his humility in personal behaviour—all these are the guide-lines of a brave new society. In fact Guru Nanak wove the different threads of Indian communities into a fine fabric of a singular design. He was the true champion of national integration. He was loved equally by Hindus and the Muslims. His own love extended to entire humanity, that is why the last lines of the Sikh prayer contain a supplication for universal welfare—*Sarbat-da-bhalla*. But for Guru Nanak's efforts in the field of social reform, Indian society would have remained decadent and backward.

Guru Nanak—A Mission of Universal Brotherhood

Onkar Singh Prem, M. A.*

Guru Nanak was great and equally astounding was his message of peace and love. He walked into this world of Sin and suffering to purify the weak and to show to the world the path of "Blessedness". His life and message are a great source of inspiration for us all, for he stood for equality, liberty and universal brotherhood.

We, in this year, who are participating in the celebration of His 500th Birth Anniversary are truly lucky and fortunate and let us contribute our humble self by pledging that we would tread the path he set for us and taking his message down to the people of the world, in different religions, in different faiths, irrespective of caste, creed or colour, in different countries.

The teachings and philosophy of Guru Nanak are like a sea, where drop is a pearl, a treasure, a fountain, where every wave is fountain-head further on. Let us, heart and soul, bow ourselves to this year, the Great Guru's Quin-centenary year.

O Sat Guru ! What Mayest I, Thy Humble Servant,
Dedicate to Thee,
When All, in Thy Mercy and kindness is Bestowed
On me by Thee !

Sri Guru Nanak was born at a critical time in Indian history. India was passing through a great turmoil and political chaos, resulting in blood-shed, tyranny and suffering and social, moral, religious and political degradation. The country was crashing low into the grip of Moghuls. The mild and weak Hindu was detested and despised as an infidel. This anguished wail, the cry of tears and suffering, of masses against the brute rulers, of the down-trodden and the oppressed, of the low caste, of the human soul against unholy desires and passions, soared high into all ills and evils. And in response to this unspoken prayer from innumerable hearts, Guru Nanak came to live and act, to suffer and toil among us, mortals. Guru was born in Punjab where the pressure of tyranny was the heaviest, where the darkness of Sin and ignorance was the thickest and where the condition of the people was the worst. He was to work wonders, to start a peaceful, far-reaching revolution in the social order of the day. He was to call upon the fellow beings to throw aside every social as well as religious trammel and to arise a new people. He was a apostle of true freedom and equality, pitting man and woman, king and beggar, the high and the low, all on a footing of Spiritual and Social equality. He was to found a "Holy Fellowship", a brotherhood of any people, of any faith, of any colour and creed, in the

*Principal Indian Higher Secondary School, Tehran (Iran)

world, wherein the lowest was to be equal with the highest, in everything, in religious hopes and faiths and beliefs.

Guru Nanak was to preach to the world a belief, a universal faith, a religion of the heart and to inclucate devotion and love, self sacrifice, "curbing the self" and the lesson that "as men sow, so shall they reap". He was to condemn selfishness, avarice and greed but he would not favour denouncing the world under the pretence of spirituality and living on the earning of others. Nothing was to be achieved at the cost of righteousness and truth.

"Truth is higher than every thing but higher still would be true-living."
"True, O Lord, art Thou alone who hast manifested Thy-self in all as Truth".
"True are Thy worlds ; True Thy Universes.
True are Thy regions ; True the forms Thou createst.
True are Thy doings ; True all Thy Thoughts.
True is Thy Command ; True is Thy Court.
True is Thy will ; True is Thy Grace."

Thus Sri Guru Nanak's words have a universal appeal and an international and interracial impact. Let us, Sikhs, aim that we are the torch-bearers of His "Bani", His words, His philosophy. But one, who takes upon himself to spread and preach His message, must be a true Sikh, a true representative of this faith and then only it could be a true and fitting tribute to Him, in the eyes of the world. There is a dire need to give light to the dark paths of millions not only in India but in the entir world The way to achieve this and quench the thirst of millions, in our country, which is divided in caste and creed, faith and religion, is to take His message in the tongue and language of the people in different places, in different sections, in different provinces, in our country as well as in other countries.

As in Iran, there is already a continuous series of published messages of " Bani " and life in the language of the masses, Persian. These translated works, in the language of the peoples, can do a lot and could go a long way in bringing home to the people of the world, a true message of universal love and this universal religion.

There could be preachers who would devote whole heartedly a life towards the teachings of Guru and offer services to "Chief Khalsa Dewan", "Guru Nanak Foundation" and parallel dodies. As in Great Britain, Smt. Manjit Kaur (Mrs. Wylam) a European woman, willingly, has taken upon hereself the task of representing Sikh Faith—to spread the true Meassage of Sat Guru, through "Sikh Courier". Flow of true divinity teachers could be set forth wherein the divinity would be taught in schools, in social meetings in villages and cities during discourses, paper-readings, "Kathas" and "Kirtans".

Guru Nanak was a prophet and a mission and brought light to suffering humanity coming himself from a humble home to stand for the humble and the weak. He healed the sick society, and brought comfort to the trodden delivering his message of love and sacrifice from

Arabia to Ceylon. The Philosophy of Guru Nanak, deep, yet so simple and clear, difficult yet so easy and practicable, knows no clouding; It's comforting and soothing to the thirsty souls, in this torn world. Guru Nanak pulled the people out of deep pit of despondency into which they had deep sunk and to improve their moral and spiritual tone. He filled them with new hopes and inspirations to arouse in them consciousness of a common nationality and set them to march on road to freedom from all bondage of ignorance and superstition.

Guru Nanak—1469-1539

Khazan Singh Johl*

Guru Nanak, the founder of Sikhism, was born at Talwandi, a small town about 40 miles from Lahore, now in West Pakistan. He was born as an eternal child with spiritual nature. At the age of 15 years he had learnt Hindi, Persian, Punjabi and Sanskrit. He used to meet the saints in the nearby jungles of his home. These saints were travellers of throughout India. Guru Nanak was pained on hearing from the saints the atrocities committed by Mughal rulers on the Hindus and Muslims. As he was a born prophet with direct revelation from God, he did not care much for higher educational qualifications. Various attempts of his parents failed to persuade Guru Nanak to stay at home and look after his wife and children.

At the age of 38 years Guru Nanak finally decided to carry out his mission and call from God. He vanished for three days while bathing in the river at Sultanpur. He appeared on the third day again. He uttered the first message to the people "There is no Hindu—there is no Musalman. All are God's beloved sons and daughters". He left his two sons and wife in the care of his father-in-law.

As Guru Nanak set out for his missionary journey, Mardana, a Muslim friend joined him. Guru Nanak travelled for eight years throughout India visiting Hindu sacred places of worship, preaching his gospel to all. His travels also took him to Tibet, Assam, then to Ceylon, returning home via West Coast of India. Then he went to Mecca in Arabia through the Persian Gulf. He also visited Kashmir and areas of Lake Mansrovar in Tibet. He preached to the Muslims—"He who is firm in faith of prophet has only the right to call himself as a Momin (true). A Muslim must act as per orders of Quran. Must be free from Ego and always surrender to the Will of God. He must have compassion for all living beings".

To the Hindu priest He very strongly suggested
"Pandit is he who only preaches and realises God.
He must be free from caste system (Varn Ashram Dharama).
Never believe in idol worship of gods and goddesses—Must have firm faith in spiritual entity only."

Guru Nanak was a great scholar, singer and poet of His time. He knew Hindi, Persian, Sanskrit and Punjabi. The proof for this is His own verses in love lore songs and tunes. During his travels He selected and collected the hymns of the various Hindu saint poets who were monotheistic and who also crusaded for their faith in one God. They were such as Kabir, Ravidas,

*5119, Carlson Road, Yubacity California

Trilochan, Namdeva, Ramanuj Acharya and Jaidev. These saint poets crusaded from 11th to 14th century. Guru Nanak compiled their verses in the Holy Bible (Pothi Sahib) which He left together with his own sacred verses with His successor Guru Angad Dev. He also collected the sacred verses of Sufi saint Bawa Farid of the 11th century.

Religion of Guru Nanak

As Guru Nanak was a great humanist prophet and crusader for teaching truth—He wrote in his Hymns

"There is one God, He is the supreme Truth, the Creator of all, devoid of fear and enemity inmortal, He is unborn and Deathless. God is a Cosmic power, both Transcendental and Immanent. He could only be realised through searching for Truth, seeking and asking His grace through the spiritual leader (Now Guru Granth Sahib—Bible of Sikhs). God was his only enlightener. He had no other teacher. Guru Nanak debated and subjugated all the Yogis and Pundits of his period. He convinced them through direct revelations from the Holy God, with compassion and love. A few of his verses translated are :—

1—O man you are a divine radiant being realised by thyself.

2—This is the only life through which you have opportunity to attain God and finally merge into the Eternal Reality while doing regular living duties.

3—Even the gods are craving for human birth, why don't you avail the chance.

4—God is Omni present as fagrance in the flowers and reflector in the mirror.

5—What I have to do with the vanity great, my place and stand is with the humble and lowly persons.

6—Nanak says O man practice truth, if you have truth, you can realise eternal truth.

7—The misty curtain of ego and illusionment could only be sent assunder by sitting and surrendering to the will of All Mighty God (curtain between us and God).

8—Service and true love to His cereation are the ways and means to attain salvation and peace of mind.

9—O God the whole world is on fire (of selfishness and hatred). Save it through any door of yours.

Secular Democracy

Guru Nanak advocated that all human beings are equal in status and must be ruled by democratic laws. The degraded woman in Hindu society is birth blesser to the prophets as well as to the kings. She must have respectable place in the human society. All men must unite under God's rules. Remember Him always. Earn honest livings. Kings are butchers, their administrators are blood suckers. Justice have vanished. His teaching is a bridge between the East and the West. Guru Nanak practised what he preached. At present there is a dire need for the whole world to follow His teachings. We observe the world is under fire with materia-

lism, atheism, and irrationalism. The Sikhs have failed so far to propagate His missions and are cock fighting amongst themselves for power and pride. Innerself of the mankind is bruised with immoral nature.

For the last fifteen years of his life Guru Nanak settled and founded the town of Kartarpur (Punjab). He was a farmer during this period. He handed over his spiritual throne to Guru Angad. His sons protested but Guru explained, "This is not mine, you can have all my personal properties".

He so loved and convinced the Muslims and Hindus alike that they regarded him as their prophet and Pir. A poet explains ;—"Guru Nanak Shah Fakir, Hindu ka Guru and Muslim ka Pir" (Prrophet of all). When the Guru passed away, the Hindus cremated his half coffin and the Muslims burried the remaining half—in accordance with their rites. The body was vanished when the quarrel arose between the communities. SO FORGET HIM NOT.

Guru Nanak—A Practical Teacher

S. Santokh Singh*

Teaching is the novel art of inculcating into one, the knowledge for perpetual visualism and happiness and well being. This method of preaching has been practised from times immemorial but the ways and means of imparting knowledge have been quite different from man to man, time to time and from land to land.

Guru Nanak was a unique practical teacher who has been universally acclaimed as a Master of the Universe for his mode and method of preaching as would be understood clearly and precisely from the principles he adopted.

Guru Nanak and the sacrificial thread

Guru Nanak had refused to wear the sacrificial thread from the hands of Pundit Hardial, which according to Hindu beliefs prevalent at that time and even today could raise one to the position of the twice-born and give honour to one in the present life and hereafter. He wondered as to how a thread made of cotton could give honour in the life to come as it did not accompany the soul after death and everyone went there threadless. Instead he told the priest to put round his neck the thread which could be had by the acquisition and practice of noble and lofty ideals of true religion and morality as such a thread could then never be destroyed. The Guru then told him that he was ready to wear a thread which would take him into the presence of the Almighty. Such a thread should be made whose contents were cotton the mercy, thread the contentment, knots the purity, twist the truth and all in one would the thread really be worthwhile.

The Bein River and the Muslim Priest

Guru Nanak was now a young man of twenty eight years when suddenly one day he disappeared while having his normal bath in the river Bein. The Guru stayed in this place for three days and came out to the utter surprise of all who had given up the hopes of his returning. This act of the Guru perturbed every body as they thought that some evil spirit was governing him. They called a Mulla to drive away the evil spirit from the Guru who began to perform his usual incarnations on such occassions but on questioning the evil spirit as to who he was the answer came from the Guru—

"Some do call me an evil spirit,
Others in me do a demon decry,
Some declare me a luckless person,
But Nanak the humble am I."

*Editor 'The Sikh Youth' Calcutta.

The Mulla was thus convinced that no evil spirit was governing the Guru. Guru Nanak rebuked him and said :

"Cursed are lives of those
Who write and sell the name of God".

Qazi and his prayers

'There is no Hindu, there is no Mohammadan'—Guru Nanak caused a commotion in the minds of both Hindus and Muslims with this statement. The Hindus did not object as they knew their position at that time—they had ceased to be true Hindus—whereas the Muslims were enraged and a Qazi took this message to the Nawab of the place at that time who first summoned the Guru but on refusal the Nawab apologised and sent a message of request to the Guru which He heeded. The Qazi then questioned the Guru in the presence of the Nawab on the statement made by Him to which the Guru replied, 'To call himself a Muhammadan one should possess the qualities of a fearless attitude towards life and death and set aside pride, riches and follow the path as laid down by their prophet. To the dissatisfied Quazi, Guru Nanak then sang the hymn :

"Make mercy thy message......And God will bestow honour on thee."

Everyone was satisfied and the Guru continued telling them that the five prayers done by Muhammadans at five different times should be of the following nature : The first prayer should be of truth, the second to possess only what is permissible by law, religion and morality, the third for charity, the fourth to do prayers with a clean heart whilst the fifth should be for all praises to the God. There is an instance when the Guru went to the Mosque at the request of the Qazi for prayers and had laughed. The enraged Quazi after the prayer was in fury which was cooled down because the Guru told the Qazi that he was not praying in the real sense for he was at that time thinking about his new born child at home.

Bhai Lalo and Malik Bhago

Guru on his long trek to distant lands and places passed through Sayyadpur where he happened to meet and stay with Bhai Lalo, a low caste artisan residing in that area in spite of many rich and highly placed personalities of the area. Malik Bhago was one of the many who felt insulted and was enraged at this act of the Guru. However, he invited the Guru to dine at the house to which Guru agreed. On arrival the Guru was served with food which was refused because it was not earned by the sweat of his brow. It is said that the Guru took a loaf from the low caste artisans's house in one hand and a dainty piece of bread from Malik's house in the other and squeezed them both. To the surprise of all milk flowed from the hand in which the Guru held the loaf from the artisan's house whereas blood from the other hand. Thus the pride of Malik Bhago was shattered and he was taught the way to lead a proper and true life.

Guru Nanak and Sajjan Thug

This incident took place in Talamba where the Guru had reached during one of his missions and met a notorious *thug* by the name of Sajjan. This *thug* had a palatial building on one side of which was a mosque whilst on the other side a temple of Hindus. He had accumulated huge wealth by posing himself as a Hindu Hermit and a Muslim *Faqir* and thereby killing unaware travellers after taking them into his cosy palaces for rest at night. This *thug* took the opportunity on Guru Nanak too, whom he tried to poison by giving drinks which were refused by the Guru. Having failed in his first attempt he carried out a plan by which he would strangle the Guru whilst asleep. The plans were all set. The Guru before going to bed sang a hymn which characterised the qualities of criminals and *thugs*. The *thug* overheard the song and became so impressed that he lost his power to murder and steal wealth from travellers. He felt ashamed of his acts and asked pardon of the Guru. Sajjan later became a holy and active servant of God and man. He was appointed as the first Sikh missionary by the Guru for the propagation of his religion.

Pilgrims and Brahmins of Hardwar

The Guru made one of his tours to the east where he visited important centres of Hindu religion. One of these was Hardwar where he reached on the day when Hindus according to religious concepts pray for the walfare of their ancestors by having a dip in the Ganga and throwing water in the eastern direction towards the sun. The Guru in order to prove to the pilgrims of their foolish acts began to pour water in the direction of the west. This enraged the onlookers who questioned his authority for acting against their religion. But Guru Nanak was no ordinary man for he patiently listened to all and enquired calmly as to whom were they throwing the water. In one single voice came the answer "to our ancestors". Well said the Guru, 'if the water thrown by you can reach your ancestors certainly mine should reach the fields nearby'. This put everyone into deep thought and soon they realised their acts of foolishness. The Guru taught them that a life of purity of mind and heart and all good acts never go unrewarded.

Guru Nanak and Dhuni Chand

Dhuni Chand was a rich man who came to meet the Guru when the latter reached Lahore. He was a rich man whose pride knew no end. He invited the Guru to a feast on the day when Hindus feed the spirits of the dead by feeding the Brahmins, *Sadhus* and *Faqirs*. After they all had a feast except the Guru, they told that the spirit had been fed enough to last one year. Guru Nanak was their to teach Dhuni Chand the value and inexhaustible treasures which sustain mankind, both here and hereafter. The Guru told him as to how the food consumed by Brahmins could reach his father's spirit and asked him to go to a nearby jungle where he would meet his father's spirit in the form of a wolf who would let him know that the food given to the Brahmins did not reach him and that mere accumulation of wealth would not satisfy him in life to come. This scene changed Dhuni Chand completely and the Guru then asked him to keep safely a small pin which he would collect from him in the next world.

Dhuni Chand became surprised as to how he could carry it into the next world as all go empty handed. He then realised his error and distributed his entire wealth to the poor and needy at the behest of the Guru and became a devoted disciple of the Guru.

Guru Nanak and Kauda, the man-eater

In his trek to the south the Guru reached Deccan where he happened to come across the territory of the cannibals whose chief was Kauda. He was always ready to trap visitors and roast them for a feast. This time too he got ready and waited to catch each of them and put them into a cauldram of oil placed on smouldering fire. The Guru was the first to be put into it without any resistance. Nothing happened to the Guru as the oil was as cold as water, for the fire seemed to have lost its heat. The Guru was then put into a heated oven and still nothing happened and the Guru uttered *Sat Kartar*. Kauda was puzzled and his whole body shivered to realise his errors and fell at the feet of the Guru to ask for pardon. He was blessed and from a maneater he became a teacher and servant of all his fellow beings.

Thus we find that as a practical teacher Guru Nanak was all too methodical and his ways of teaching were simple and full of patience with easy understanding. He was a great psychological teacher and extraordinary were his ideas he applied to attract the attention of the onlookers immediately and then teach the proper and direct way to worship God. His teachings are superior and philosophical and are of the category that all can listen, adhere and practic to achieve their goal without the least difficulty. His teachings are such that they are neither meant for a particular sect or people of certain age, nor for the times he lived in. They are everlasting conveying the message of love, worship and service to people of all times and of all breeds in the language of their land. Above them all Guru Nanak was a SATGURU—a True World Teacher, for none of his thoughts, hymns or sayings can ever become obsolete. They are such that none has ever been able to contradict or deny his discourses and songs of the Lord. Science too has failed to pull down on those principles laid down by him some five centuries ago and in fact have only helped a little more in understanding his works better. As a Human-being on this earth he was a Voice of God for he uttered only what he was bade by the Supreme Lord and in strict conformity with the orders received from the Almighty.

To put down in a line the teachings of Guru Nanak are "A Road to Prosperity for the Humanity".

Guru Nanak—As I Understand

Inder Paul Singh*

If we endeavour to explain and understand Guru Nanak's religion we find that HIS religion was universal Religion. Guru Nanak showed a new way of life not only in theory but in practice also through simple and easily intelligible way by His own examples and by the creation of model i. e. THE KHALSA. He had abiding love and compassion for all creatures.

So far the universal appeal of the great Guru's teachings are concerned, it is incomplete even incorrect to say, that He sought to integrate the Hindus and Muslims. Without loosing right of the immediate perspective, Guru Nanak's religion was for entire humanity during all ages. And His actions or precepts were illustrative.

Guru Nanak's message was one-ness of God, Love Him and His creation. He travelled not only in the Panjab to spread his message and teachings, but he went many places ahead by advocating the well-being of all mankind. He did not pray for any one community, class or group; He prayed for all, irrespective of their faith or creed. Rising above other considrations He prayed for the non-believers even.

The great Guru was above prejudice of dress, food and speach. Any dress that does not hurt the body or corrupt the mind was good dress. Any thing that pollutes or corrupts the mind was prohibitive. As regards language, which is only a media of expression, should be used to generate friendliness and fellow-feeling. Through words remember His Name and His praises. When he visited places of Hindu pilgrimage, He spoke to the congregation in Hindi and when He went to Mecca, He employed persian as the medium of expression. His universality did not confine to the four corners of any language. He used that language which could be best understood by His audience. His purpose was not composition but portraying of great truths of God to the common-man.

In short Guru Nanak was a great Enlightner, showing light even in pitch darkness. It was Guru Nanak who showed a straight path to heaven on the earth.

---

*Student IV B. E. (Mach.) Ad. C. G. (UK), M. A. College of Technology—General Secretary S.S.F., Bhopal.

Guru Nanak—Apostle of Peace

Ravinder Singh (Bombay)

Guru Nanak, the founder of Sikhism, was born at Talwandi (now Nankana Sahib) in April 1469.

Unlike many other saints and reformers of India, Guru Nanak was both a religious and social revolutionary who did not confine himself solely to a life of exclusion and meditation. He was outraged at the political and social oppression of the masses by the ruling classes at the time. Guru Nanak believed that the root cause of misery and suffering in this world, was diversity of beliefs. He therefore set out on a mission to preach the message of international brotherhood and the equality and fraternity of man.

He instilled the faith of God among people and envisioned a classless democratic society where all could claim equal status. He was not a proponent of asceticism, nor did he advocate renunciation. He was in fact, a prophet of the people.

Guru Nanak upbraided the orthodox social and religious conventions and dogmas and circulated a common mode of worship and a common social organisation based on the equality of man. The Brahmins and Shudras, the Hindus and the Muslims, regardless of caste and creed were brought by Guru Nanak to a common social status. He stood for upliftment of the downtrodden, and freedom from "religious bondage and social slavery".

During the course of his forty years, Guru Nanak travelled far and wide throughout the length and breadth of India and even foreign lands to preach his message of international peace and brotherhood. He preached that there was One God—'EK ONKAR'—the Omnipresent, Invisible, Formless and Immortal one. In the Guru Granth Sahib, Guru Nanak sets forth the purity of life as the highest object of human endeavour. Payne in 'A Short History of the Sikhs' writes: "Loyalty, chastity, honesty, justice, mercy and temperance are among the virtues on which vital stress is laid".

For Guru Nanak—the Emancipator of mankind, the greatest happiness of life lay in service

Let us emulate his principles ; let us follow his footsteps—and thus bring about peace and harmony in this world, where wars and discontentment prevail every-where.

Printed at Times Press, 67/5336, New Pusa Road, New Delhi-5 Phone : 56 12 43

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਦ ਦੀ ਪੁਕਾਰ

(1469—1539)

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ.★

੧੪੬੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ਉਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ੁਲਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਧਰਮ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਭੇਖੀ ਆਗੂ ਲੁੱਟ ਘਸੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਈਚਾਰਾ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੇ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਣ ਔਰਤ ਜਾਤ ਉੱਤੇ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੱਬ ਦਾ ਨੂਰ ਸਨ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਭਰਪੂਰ ਦਿਲ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਭ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਨੂੰ ਇਕੋ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕੋ ਨੂਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪੰਘਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਹੋ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਊ-ਗਰੀਬ, ਰੋਗੀ-ਸੋਗੀ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ-ਨਿਮਾਣੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉੱਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਫਹੇ ਧਰੇ, ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੇ ਅਤੇ ਡੋਲਦਿਆਂ ਤੇ ਵਿਲਕਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੇਵੇ।

ਪੁਰਾਣੀ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਨਿਕਲੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋਈਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ੰਕਰ ਨੇ ਆਪ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਘਟੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਿਕ ਕਥਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਥਾ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਤਾਬੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਿੱਠੀ, ਰਸੀਲੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਣ ਸੁਣਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦਾ ਦੁੱਖ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਧਰਵਾਸ ਬੱਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਠੰਡ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਤੇ ਪਠਾਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਖੂੰ-ਖਾਰ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਟਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਵਿਚ ਦਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾ ਧੀ ਭੈਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਨਾ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦਾ ਬਚਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੀਨ ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੀਰਾਂ ਸਮਾਨ ਤਿੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੋਝੀਵਾਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਲੱਜਿਆਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :—

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ,
ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ,
ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ,
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ,
ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਜਾਤਿ ਸਨਾਤੀ ਹੋਰਿ ਹਿਦਵਾਣੀਆ,
ਇਹ ਭੀ ਲੇਖੈ ਲਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ,
ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਜੰਗਾਂ ਜਦਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਨਿਆਸਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਲਕ ਵਿਲਕ ਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਮਲਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਲਕੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਧਨ ਤੇ ਜੋਬਨ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵੈਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਧਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਬਣ ਕੇ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪੱਖੇ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਦਰਦ ਨਾਲ ਛਲਕਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥
ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ ॥
ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣਿ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ ॥

★ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਆਦੇਸੁ ਬਾਬਾ ਆਦੇਸੁ
ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ,
ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹਿ ਵੇਸੁ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜਦਹੁ ਸੀਆ ਵੀਆਹੀਆ ਲਾੜੇ ਸੋਹਨਿ ਪਾਸਿ ॥
ਹੀਡੋਲੀ ਚੜਿ ਆਈਆ ਦੰਦ ਖੰਡ ਕੀਤੇ ਰਾਸਿ ॥
ਉਪਰਹੁ ਪਾਣੀ ਵਾਰੀਐ ਝਲੇ ਝਿਮਕਨਿ ਪਾਸਿ ॥
ਇਕੁ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਬਹਿਠੀਆ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਖੜੀਆ ॥
ਗਰੀ ਛੁਹਾਰੇ ਖਾਂਦੀਆ ਮਾਣਨਿ ਸੇਜੜੀਆ ॥
ਤਿਨ੍ ਗਲਿ ਸਿਲਕਾ ਪਾਈਆ ਤੁਟਨਿ੍ ਮੋਤਸਰੀਆ ॥
ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਦੁਇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ ਜਿਨੀ ਰਖੇ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥

ਇਸ ਦਰਦ ਭਰੇ ਚਿੱਤਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਯਾ ਭਰਪੂਰ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਦ੍ਰਵੀਭੂਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਾਵਨ, ਪਵਿੱਤਰ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਦਿਆਲ ਮੂਰਤਿ ਨੂੰ ਵੀ ਤੀਖਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਇਕੋ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਘੜੀ-ਪਲ ਤੇ ਹਰ ਵਿਸਾਹ-ਸਾਸ ਉਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਹਿਵ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸਦਾ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਕਿ ਹੇ ਕਰਤੇ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦੇ ਬੋਲ ਅਨੰਮੀ ਭਰਨਾਟਾਂ ਛੇੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹਨ :—

ਕਰਤਾ ਤੂ ਮੇਰਾ ਜਜਮਾਨੁ ॥
ਇਕ ਦਖਿਣਾ ਹਉ ਤੈ ਪਹਿ
ਮਾਗਉ ਦੇਹਿ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ॥ ੧ ॥

... ...

ਤੂ ਪ੍ਰਭ ਦਾਤਾ ਦਾਨਿ ਮਤਿ ਪੂਰਾ
ਹਮ ਥਾਰੇ ਭੇਖਾਰੀ ਜੀਉ ॥
ਮੈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ,
ਹਰਿ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰੀ ਜੀਉ ॥

ਸਿਦਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਨੁਖ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸਾਉਪਨ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚੇ ਹਨ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ ਪੱਥ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਨੂੰ ਵਿਲੂੰਧਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗਊਆਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਦੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਹੋਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਪੁਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰਾ ਦਿਆਲ ਭਰਪੂਰ ਹਿਰਦਾ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਲ ਤਰਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਦਰਦ ਦੀ ਭੀਣੀ ਪੁਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਹ੍ਰਿਦੇ ਦੀ ਤੜਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ,
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ।
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ,
ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ।
ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ,
ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥
ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ।
ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ,
ਤਾਂ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜੇ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ,
ਤਾਂ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥

ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦੀ ਹਵਸ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਲਾਲਚੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਮ ਤੇ ਭਰਮ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ ਨਿਚੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਮੱਕੜੀ ਮੱਖੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਖੁਰਾਕ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਭੇਖੀ ਆਗੂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਈਰਖਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਝਗੜਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਭਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਵਿਗੜੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾਂ, ਪੰਡਿਤ, ਪਾਂਧੇ ਤੇ ਜੋਗੀ-ਜੰਗਮ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਭਰਮ ਜਾਲ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ :—

ਗਊ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ,
ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥
ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ,
ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾਂ ਖਾਈ ॥
ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ,
ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥
ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ ॥
ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ ॥ ੧ ॥ ਮਹਲਾ ੧ ॥
ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ।
ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥
ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥
ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ।
ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥
ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ।
ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥
ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ।
ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥

ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇਣਾ

ਅਤਿ ਤੀਖਣ ਕਟਾਖਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਰਮਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿਣਾ ਕਰੁਣਾ ਮਈ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਹੂਕ ਹੈ :—

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ।
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜਿਆ ।
ਹਉ ਭਾਲ ਵਿਕੁਨੀ ਹੋਈ । ਅੰਧੇਰੈ ਰਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ।
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈਂ ਕਰ ਦੁਖ ਰੋਈ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧ ਗਤਿ ਹੋਈ ।

ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਨਾਲ ਭਿਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਸ਼ਗਨ ਗਿਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਰਾਦਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ "ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨਾ ਜੋਰ ਹੈ ਅਗੇ ਜੀਉ ਨਵੇ" ਕਹਿ ਕੇ ਗਰਬ ਨੂੰ ਛੰਡਿਆ ਅਤੇ ਸੁੱਚ ਭਿੱਟ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਦਿਆਂ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸੁੱਚ ਕੇਵਲ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੂੜ ਹੈ :—

ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ । ਇਹ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ ।
ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ । ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ-ਧਿਆਈਐ ।
ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗਤ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ । ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤਰਖਾਣ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲੋਹਾਰ ਪਾਸ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬਾਢੀ ਪਾਸ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਤੇ ਉਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਨਿਵਾਣ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਨੀਵਿਆਂ ਉਤੇ ਟਿਕਦੀ ਹੈ ।

ਨੀਚਾਂ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚ ।
ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆਂ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ ॥

ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਤੀਜਾ ਪੱਖ ਜੋ ਅਰਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਸੂਰਤ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਔਰਤ ਜਾਤ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਸੀ । ਇਉਂ ਜਗਤ ਦੀ ਜਨਨੀ ਮਾਂ, ਨਿੱਘੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਭੈਣ ਤੇ ਲਾਡ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਧੀ ਦੁਰਕਾਰੀ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਹੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਨ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਨੂੰ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਣਾ ਕਿਹਾ :—

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥
ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਇਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥

ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਅੰਨ੍ਹਾ ਬੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਉਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਹੈ :—

ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਅਤਿ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ,
ਸਬਦ ਨ ਸੁਣਈ ਬਹੁ ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ ॥
ਗਰੀਬਾ ਉਪਰਿ ਜਿ ਖਿੰਜੈ ਦਾੜੀ ॥
ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮਿ ਸਾ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾੜੀ ॥
ਪੂਰਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇ ਕਰਤਾਰੁ ॥
ਆਪਣੇ ਦਾਸ ਕੌ ਰਾਖਨਹਾਰ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੀ । ਮਾਇਆ-ਧਾਰੀ, ਜਾਬਰਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਫਟਕਾਰ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ, ਦਬੇਲਾਂ ਤੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਵਾਸ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ, ਜਾਬਰਾਂ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਬੋਲਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਹੋਏ । ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਉਥੇ ਉਥੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਇਉਂ ਪੁਕਾਰ ਉਠਿਆ :—

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ,
ਮਿਟੀ ਧੁੰਧ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ।

ਇਉਂ ਭੁਲੀ ਵਿਸਰੀ ਲੁਕਾਈ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕਿਣ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਤੁਬਕਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜਪੁਜੀ

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾਂ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ

ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ★ ਐਮ ਏ., ਪੀ ਐਚ.ਡੀ.

੧

ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੰਤ ਪਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ, ਸੁਖਾਵੇਂ, ਮਾਨ-ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਲਿਆਨ-ਕਾਰੀ ਮੋੜ ਦਿਤੇ। ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਪਰਮੁਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਪੁ, ਵਾਰ ਆਸਾ, ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਸਨ ਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੀ ਜੋ ਵੇਦ ਨੂੰ ਪਰ-ਮਾਣੀਕ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਹਣ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੈ। ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕਈ ਅੰਗ ਹੋ ਗਏ। ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਆਏ, ਸਾਂਖ, ਜੋਗ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਾ, ਤੇ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੀਮਾਂਸਾ ਵੀ ਨਾਸਤਕ ਹਨ, ਲੋਕਾਇਤਾ ਆਦਿ ਸਾਕਤ ਮਤਿ ਤੇ ਹਨ ਹੀ ਨਾਸਤਕ, ਬੁਧ, ਜੈਨ ਤੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਮਤਿ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਸਤਕ ਹਨ। ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ—ਅਦ੍ਵੈਤ, ਵਿਸ਼ਸਟਾ ਦ੍ਵੈਤ, ਦ੍ਵੈਤ ਭੇਦਾ ਭੇਦ ਆਦਿ—ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਨ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਭਾਗ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਸਤਕ ਤੇ ਆਸਤਕ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧ ਨਾਸਤਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਕਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਂਖ, ਜੋਗ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਤੇ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ, ਇੰਦ੍ਰੇ, ਮਨ, ਚਿਤ, ਬੁਧੀ, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਤੱਤਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸਿਧਗੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਇਹੋ ਪਛਦੇ ਹਨ ਕੇ ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾਂ ਸੁੰਨ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਭਾਵੇਂ ਸਿਧ ਹੋਰ ਅਨਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਤੱਤ ਵੀ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿਧ ਅਨੀਸ਼ਰਵਾਦੀ ਹਨ, ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਤੇ ਨਾਸਤਕ ਹਨ। ਸਾਂਖ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕਈ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਇਕ ਅਨਾਦੀ ਤੱਤ ਹੋਏ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤੀ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਬਨ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਨੇਸਤੀ, ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਜਾਂ ਅਨੀਸ਼ਰਵਾਦੀ ਸਿੱਧਾਂਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਕਾਰਨ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਨਿਰਵਿਰਤੀ, ਨਿਰੋਧ ਤੇ ਨਿਜਤਵ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਪਜੇ। ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਨੇਸਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੇਸਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਗ੍ਰਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਪਜੀ, ਤਿਆਗ ਵਿਚੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਿਭੂਤਿ ਮਲ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀ-ਦਮਨ ਦੇ ਨਿਰੋਧਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਿਕਲੇ। ਸਮਾਜਕ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਿਜੀ ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰੁਚੀਆਂ ਜੋ ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਸਨ, ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੂਨਯਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ। ਸ਼ੂਨਯਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਾਸਤਾ ਗ੍ਰਿਸਤ ਤੋਂ ਭਾਂਜ, ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਗ੍ਰਹਸਤ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕਲਿਆਨ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ, ਬਲਵਾਨ ਮੋੜ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਓਅੰਕਾਰ', ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਭੁਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਕਾਰ

★ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਥ ਕੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੀਕ ਪੁਜੀ। ਭਾਰਤੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਸਰਗੁਣਤਾ, ਦੇਵ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਲਕੇ-ਵਾਦ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ 'ੴਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ੴਅੰਕਾਰ' ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮਤ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਸਮਾਂ, ਸਥਾਨ (ਮੰਡਲ, ਜੁਗ) ਆਦਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਭਾਵ ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ ੴਅੰਕਾਰ, ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਰਚਣਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਸਾਖਾਂ ਤੋਂ ਪੇਡ ਵਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਰਗੁਣ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਵਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਛੇਦਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ, ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ ਰੁਚੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੰਡ, ਵਿਸਥਾਰ, ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਉਪਜੇ ਜਾਤ ਪਾਤ, ਵਰਣ, ਆਸ਼ਰਮ, ਧਰਮ, ਕਰਮ ਦੀ ਵੰਡ, ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ, ਸ਼ਗਨਾਂ, ਅਪਸ਼ਗਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦਾ ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਹਉਮੈਂ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਟਕਰ ਉਪਜੇ, ਇਹ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰਚਨਾਂ ਉਸਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਦਾਤ ਮੰਨੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖੀ ਏਕਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਏਕ ਪਿਤਾ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ, ਇਕਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਇਆ, ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਿਆ।

ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਫਲ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। 'ਵਾਰ ਆਸਾ', ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿੱਤ ਕੀਤੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਮ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਉਸਦੀ ਨਦਰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪਰਦਾਤਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਨਹੀਂ। ਮੀਮਾਂਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਸੁਰਗ-ਨਰਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਕਰਮ-ਫਲ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਸਤਕ ਮੋੜ ਦਿਤਾ।

੨

ਜਪੁ ਦਾ ਸੰਬਾਦ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚੇਤੰਨਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ (ਪੁਰਖ) ਹੈ, ਪਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ (ਸੈਭੰ, ਅਜੂਨੀ) ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਨਿਰੀ ਮਨੌਤ, ਤਸੱਵਰ, ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ ਸਚ ਖੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਦਰ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ।

੧. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਹੈ। ਚੇਤੰਨ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ ਤੇ ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
੨. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਵਿਸਥਾਰ, ਮਨੁਖਤਾ, ਗੁਣਾ, ਬਾਣੀ ਬੇਅੰਤ ਤੇ ਅਸਲ ਹੈ।
੩. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਨਦਰ ਹੈ।
੪. ਨਦਰ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੀਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਚ ਖੰਡ, ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਨਿਵਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

੩

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨ ਹਸਤੀ, ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ, ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾ ਰਚਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ 'ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ' ਹੈ, 'ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ' ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਦਰਜਾ ਮਨੁਖ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ-ਜ਼ਮੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਧਰਤੀ ਮਨੁਖ ਲਈ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ, 'ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਧਰਮਸਾਲ'। ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾਂ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁਖ ਨੇ ਕਰਮ ਉਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰਮ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਹਉਮੈ, ਆਸਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਫਲ-ਇਛਾ, ਰਾਗ, ਦਵੈਸ਼, ਜਾਤੀ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਉਪਜਿਆ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰਪਣ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਵਿਚੋਂ, ਨਿਰੰਜਨ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ।

ਹਰ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ, ਗੁਣ ਭਾਵਨਾ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ, ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁਖ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਰ ਮਨੁਖ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋਕੇ ਉਹ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਪੁ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ।

੪

ਹਉਮੈ ਦਾ ਅਭਾਵ ਤੇ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ਭਗਤੀ। ਪਰ ਭਗਤੀ ਸਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਪੁ ਪ੍ਰਗਤੀ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਜਾਂ ਯੋਗ ਹੈ।

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਪਰਤੀਤ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ, ਸਮਰਥਾ ਤੇ ਗੁਣਾ ਦੀ ਪਰਤੀਤ) ਸੂਝ (ਗਿਆਨ) ਤੇ ਬੂਝ (ਬਿਬੇਕੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ) ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ, ਸੂਝ ਤੇ ਬੂਝ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਉਪਾਉ ਹਨ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਇਹ ਰੂਪ ਨਿਰੂਪਣ ਹਨ।

੧. ਭਗਤੀ ਪਰਤੀਤੀ ਹੈ।
੨. ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
੩. ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਸੁਰਣ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਹੈ।
੪. ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਮਨਣ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਹੈ।
੫. ਭਗਤੀ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ।
੬. ਭਗਤੀ ਸਦਾਚਾਰ ਆਸਰਤ ਹੈ।
੭. ਭਗਤੀ ਗਿਆਨ ਆਸਰਤ ਹੈ।
੮. ਭਗਤੀ ਕਰਮ ਆਸਰਤ ਹੈ।

੫

ਭਗਤੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨਿਰੋਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਰਗਾ ਜੀਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹੋ 'ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ' ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਜਪੁ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਭਗਤ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਕਤੇ-ਸਿਧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਤਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ-ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ, ਉਹ ਆਪ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬੰਧਨ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ—'ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲ'।

ਭਗਤ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਦਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਜਾਂ ਰਹਿਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :—

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ। ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ।
ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ।
ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ।
ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ।
ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ।

ਭਗਤ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ, ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਮਨੁਖ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਿਸਚਿਤ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ। ਨਦਰ ਵੀ ਹਰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਨਿਸਚਿਤ ਭਾਗ ਹੈ। ਜਪੁ ਨਦਰ ਤੇ ਨੇਹੁ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੬

ਜਪੁ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਬੜੀ ਪਟ, ਪਰਦੇ ਤੇ ਚੱਕਰ ਹਨ। ਜਪੁ ਪਹਿਲੋਂ 'ਨਾਦ' ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਆਤਮਾ ਤੇ ਜੜ ਨੇ ਸਿਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ—'ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਰੂਪ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਜਪੁ 'ਵੇਦ' ਬਣਿਆ ਜਦੋਂ,

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ।
ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ।

ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ - ਉਸਦੀ ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਨਾਦ ਉਸਦੇ ਵੇਦ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਨਾਦ' ਉਸਦਾ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਹੈ। 'ਵੇਦ' ਉਸਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੈ, ਦੀਦਾਰ ਅਸੀਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, 'ਦਰਸ਼ਨ' ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 'ਦੀਦਾਰ, ਅਸੀਂ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। 'ਦਰਸ਼ਨ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਜਪੁ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਰਤੀਤ ਸੂਝ ਤੇ ਬੂਝ ਹੈ 'ਦੀਦਾਰ' ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ, ਚੱਖਣਾ, ਭੋਗਣਾ ਹੈ। 'ਦਰਸ਼ਨ' ਜਪੁ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੈ, ਦੀਦਾਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਨ। ਪਾਠ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਠ ਕਰੀਏ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ, ਦੀਦਾਰ ਕਰੀਏ।

"੧ਓ ਸਤਿ"

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ★ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਮੰਗਲਾ-ਚਰਨ ਵਜੋਂ "੧ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਪੁਜੀ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੰਗਲ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਤਿ ਸੰਖੇਪ, ਸਰਲ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਇਸੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਅਥਵਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੰਗਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

"ਨਾਮ ਸਭ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਦੇਵ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਮਨਾਂਵਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਆਰਾਧਦੇ ਹੈਨ, ਜਿਸ ਕਰ ਸਭ ਵਿਘਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਆਦਿ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗਲ ਸੰਖੇਪ ਜਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬਝਵੇਂ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਲ ੫੬੭ ਵੇਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :—

੧. ੧ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ।
(ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ) — ੩੩ ਵੇਰ
੨. ੧ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ। — ੯ ਵੇਰ
੩. ੧ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ। — ੨ ਵੇਰ
੪. ੧ਓ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ। — ੫੨੩ ਵੇਰ
੫. ੧ਓ — ੧ ਵੇਰ

ਮੰਗਲਾਂ ਦੀ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵੇਰ "੧ਓ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਪਦ "ਸਤਿ" ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ੧ਓ ਨਾਲ ਹੈ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। "੧ਓ" ਇਸ ਨੂੰ ਅਨ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਇਉਂ ਲਿਖਾਂ ਗੇ : ੧ਓ ਸਤਿ, ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ। ਵੇਖੋ, ਇਹ ਗਲ, ਨੰਬਰ ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਉਤੇ ਦਿਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਮੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਫ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ "ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਅਖੀਰ ਉਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪਦ "ਸਤਿ" ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੰਕ ੧ ਵਿਚ "ਸੈਭੰ" ਅੰਕ ੨ ਵਿਚ "ਪੁਰਖੁ" ਤੇ ਅੰਕ ੩ ਵਿਚ "ਨਾਮੁ" ਹੈ।

ਉਪਰਲਾ ਸੰਖੇਪ ਪਰ੍ਹੰਤੂ ਕੁਝ ਬਿਖਮ ਜਿਹਾ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ "ਸਤਿ" ਦਾ ਸੰਬੰਧ "੧ਓ" ਨਾਲ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਥੇ ੧ਓ ਤੇ "ਸਤਿ", ਇਹ ਪਦ, ਸਮਾਨ ਅਰਥ ਰਖਦੇ ਤੇ ਇਕੋ ਹਸਤੀ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਪਰ੍ਹੰਤੂ

ਨੋਟ :—੧. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ" ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੯੪ ਉਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਏ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਤਿ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮੰਗਲ ਆਇਆ ਹੈ।

੨. ੧ਓ ਦਾ ਮੰਗਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਉਤੇ ਪੜ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ" ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ-ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਪਵਿਤਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਥੇ ਇਸ ਲਈ ਸਪਸ਼ਟ ਅੰਕਤ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੈਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

'੧ਓ' ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਮੰਗਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

★ਐਡੀਟਰ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਿਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਥੇ '੧' ਤੇ "ਸਤਿ" ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਬਤੌਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੌਹੀਦ-ਪ੍ਰਸਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਉਸ "ਪਾਤਸ਼ਾਹ" ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਬੇਦਾਂ (ਰਿਗ ਵੇਦ, ਸਾਮ ਵੇਦ ਆਦਿ) ਤੇ ਕਤੇਬਾਂ (ਕੁਰਾਨ, ਇੰਜੀਲ ਜੰਬੂਰ, ਆਦਿ) ਤੋਂ ਤਾਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤਿ ਦਾ ਕਾਦਿਰ[1], ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਰਤੜਾ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।[2]

ਜਿਵੇਂ 'ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ' ਜਪੁਜੀ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਢ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "੧ਓ ਸਤਿ ਤੇ ਨਾਮ" ਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਵੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਮੁਢ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਬਾਕੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ। ਆਓ, ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚੋਂ, ੧, ਓ ਤੇ ਸਤਿ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵੀਚਾਰੀਏ।

(ੳ) "੧" (ਇਕ, ਏਕਾ) : ਅੰਕ '੧' ਨੂੰ ਏਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਾਚਕ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ —

'ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ। ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਚਿਤੱਰ ਰਚਨਾ ਤੇ ਲੀਲਾ ਦਾ ਭੇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਝ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੈ :—

'ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਤਾ" Diversity in Unity ਅਤੇ 'ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ' Unity in Diversity। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ਾਂ, ਪਾਤਾਲਾਂ, ਧਰਤੀਆਂ, ਖੰਡਾਂ, ਸੂਰਜ ਮੰਡਲਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਸਾਰਾ' ਇਕ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਾਂਗ ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਮਣਕਿਆਂ ਵਿਚ "ਇਕ ਹਨ ਉਹੀ "ਸੂਤਰ ਧਾਰੀ"[3] ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਇਸ "ਏਕੋ" ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—"ਇਸ (ਇੱਕ) ਦਾ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਐਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

'ਏਕਮ ਏਕੰਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਾ।
ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਲਾ।" (ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੧)

ਅਰਥ ਭਾਵ :—ਏਕਮ (ਥਿਤ ਦੁਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਜੋ ਹੈ ਸੋ) ਇਕ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਲਿਪਤ ਹੈ। ਉਹ ਮ੍ਰਿਤੂ ਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਜਾਤ ਕਿਸਮ ਨਹੀਂ।"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮ ਕਲੀ ਤੇ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ—

"ਇਸ ਏਕੇ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੇਉ" ॥ (ਰਾਮ ਕਲੀ) ਅਤੇ
"ਏਕੰਕਾਰ ਅਵਰ ਨਹੀਂ ਦੂਜਾ ਨਾਨਕ ਏਕ ਸਮਾਈ ॥
(ਰਾਮ ਕਲੀ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ)
ਤਥਾ—'ਏਕੋ ਕਉ ਨਾਹੀ ਭਉ ਕੋਇ ॥ (ਬਿਲਾਵਲ)

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਏਕਾ' ਏਕੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਗਿਆ ਹਨ।

ਗੁਰਦੇਵ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਇਤਨਾਂ ਕੁ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਇਕ ਹੈ ਜਾਂ "ਇਕ" ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ—ਅਤੇ ਕਥਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਤੋਂ ਕਰਨੀ ਵਲ ਵਧਣ ਲਈ ਇਉਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਸੇਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ (ਪ੍ਰੰਤੂ) ਹਉਮੈ ਗਰਬੁ ਵਿਆਪੈ ॥
ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਪਛਾਣੈ, ਇਉ ਘਰੁ ਮਹਲੁ ਸਿਞਾਪੈ ॥
ਪ੍ਰਭੁ ਨੇੜੈ ਹਰਿ ਦੂਰਿ ਨ ਜਾਣਹੁ, ਏਕੋ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਬਾਈ ॥
ਏਕੰਕਾਰ ਅਵਰ ਨਹੀਂ ਦੂਜਾ, ਨਾਨਕ ਏਕ ਸਮਾਈ ॥
(ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ)

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਂ ਵਾਕ-
ਪ੍ਰਣਵੋ ਆਦਿ ਏਕੰਕਾਰ ਜਲਥਲ ਮਹੀਅਲ ਕੀਓ ਪਸਾਰਾ।
ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਆਦ੍ਵੈ ਅਬਿਨਾਸੀ।
ਲੋਕ ਚਤਰਦਸ ਜੋਤ ਪ੍ਰਕਾਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਰਖੇ "੧" ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਇਸ ਅਦੁਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਅਨੇਕਤਾ", "ਨਾਨਤ੍ਵ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ "੦" ਸੁੰਨ ਜਾਂ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ "੧" ਲਿਖਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ "ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਵੀ ਹੈ" "ਅਤੇ ਅਦ੍ਵੈ (ਅਦੁਤੀ, ਲਾਸਾਨੀ), ਅਬਿਨਾਸੀ" ਭੀ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਸਿਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ-ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਇਸ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰ ਰਿਹਾ

---

1. ਜੋ ਕੋ ਮੂ ਉਪਦੇਸੁ ਕਰਤ ਹੈ ਤਉ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਰਤੜਾ ਨਾਰਾਇਣਾ ॥
2. ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਭਾਹੂ ਬਾਹਰਾ। ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ।
3. ਸਗਲ ਸਮਗ੍ਰੀ ਤੁਮਰੈ ਸੂਤ੍ਰਿ ਧਾਰੀ ॥ (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹੈ। ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਸ 'ਏਕੇ' ਅਥਵਾ 'ਏਕਤ੍ਵ' ਤੋਂ ਉਖੇੜ ਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਸੁਟਣ ਵਾਲਾ ਦੀਰਘ ਰੋਗ[1] ਹੈ ਹਉਮੈ ਦਾ, ਗਰਬ ਦਾ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਦਾ ਇਲਾਜ "ਏਕੇ" ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੈ :—

ਏਕੋ ਕਹੈ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰ ਕੀਆ।

(ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ)

(ਜਦ ਕੋਈ ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਦ੍ਵੈਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਲਵੇਗਾ,

ਤਦ ਇਕੋ ਇਕ ਨੂੰ ਸਚ ਮੁਚ ਇਕ ਜਾਣ ਲਏਗਾ ॥)

ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ "ਇਕਾਈ" ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆ ਮਨੁਖ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਸਪੇਸ ਦੇ ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਨ ਕੇਵਲ ਵਧੇਰੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਭੈ-ਗ੍ਰਸਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਤੇ ਦੁਖੀ ਵੀ। ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਖਾਂ ਤੇ ਲਭਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਵੋਹ ਉਸ ਅਭਾਗੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲ ਉਤੇ ਪੁੱਜਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਨ ਦਿੱਸੇ।[2]

ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਮੀ ਕਿਉਂ ? ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਘੁਪ ਅੰਧੇਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ? ਕਿਤੇ ਕਸਰ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਕ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਤਿਓਂ ਖੁੰਝਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੀਨ ਘੜਨ ਹਾਰਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼, ਪਰਸੁਆਰਥ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸੁਚੇ ਆਚਾਰ ਨਾਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੌੜ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮਾਲਾ ਮਾਲ, ਰਮਣੀਕ ਤੇ ਸੁਹਾਵਣਾ ਦਿਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਨੇ "ਪਉਣ ਉਪਾਇ ਧਰੀ ਸਭ ਧਰਤੀ ਜਲ ਅਗਨੀ ਕਾ ਬੰਧੁ ਕੀਆ" ॥ ਵਾਲੀ ਵੱਚਿਤਰ ਖੇਡ ਵਰਤਾ ਛੱਡੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਜਾਂ ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਖੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ, ਮਨੁਖ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੰਤੂ (Social being) ਵੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਖੁਦ-ਪਸੰਦੀ ਆਸਰਤ ਹੋਇਆ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਮ ਚੂ ਮਨ ਦੀਗਰੇ ਨੇਸਤ" (ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਦੂਜਾ ਜੰਮਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ) ਇਸ ਨੂੰ "ਏਕੇ" ਤੋਂ ਉਖੇੜਨ ਲਈ ਹਉਮੈ ਤੇ ਕੂੜ ਦੀਆਂ ਆਸੁਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ-ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਈਰਖਾ, ਦ੍ਵੈਖ, ਸੁਆਰਥ, ਜਬਰ, ਤਅੱਦੀ ਆਦਿ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਲਾਓ ਲਸ਼ਕਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਘਾਤ ਲਾਈ ਰਖਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਏਕੇ" ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ "ਆਪੇ" ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਂਦਾ।

ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਇਹ ਸਮਸਿਆ ਹਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਲੀਕੇ "ਬੇਗਮਪੁਰ"[3] ਵਾਸੀ ਹੋਵੇ ? ਇਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ[4] ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਕਾਰ ਹੋਵੇ ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ "ੴ ਸਤਿ" ਦੇ 'ਏਕੇ' ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ "ਏਕੇ" ਦਾ ਅਭਾਵ ਸੀ। ਮਜ਼ਹਬੀ ਆਗੂ ਇਸ ਸਚ ਰੂਪੀ ਏਕੇ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਰਖਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿ ਖਹਿ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੁਦੀ, ਬਖੀਲੀ, ਤਕੱਬਰੀ, ਖਿਚੋਤਾਨ ਤੇ ਸੀਨਾ-ਜ਼ੋਰੀ ਸਿਖਰਾ ਉਤੇ ਸੀ।[5]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟੇ, ਭੁਲੀ ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ। ਤਾਲੋਂ ਘੁੱਥੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਰੂਪੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸ਼ਮਾਅ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸੀ। ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਖਿੰਡਾਓ

---

1. ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ ॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
2. ਮੰਜ਼ਲ ਪਰ ਆਕਰ ਭੀ ਜਿਨਹੇਂ ਮੰਜ਼ਲ ਨ ਨਜ਼ਰ ਆਏ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਵੁਹ ਰਾਹੀ, ਜਾਏ ਤੋ ਕਿਧਰ ਜਾਏ।
3. "ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥ ਦੂਖੁ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥ ਨਾਂ ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸੁ ਜਵਾਲੁ ॥੧॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ਗਹ ਪਾਈ ॥ ਊਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਕਾਇਮੁ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥ ਦੋਮ ਨ ਸੇਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ। ਆਬਾਦਾਨੁ ਸਦਾ ਮਸਹੂਰ। ਊਹਾਂ ਗਨੀ ਬਸਹਿ ਮਾਮੂਰ ॥੨॥ ਤਿਉ ਤਿਉ ਸੈਲ ਕਰਹਿ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ॥ ਮਹਰਮ ਮਹਲ ਨ ਕੋ ਅਟਕਾਵੈ ॥ ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਖਲਾਸ ਚਮਾਰਾ ॥ ਜੋ ਹਮ ਸਹਰੀ ਸੁ ਮੀਤੁ ਹਮਾਰਾ ॥ (ਗਉੜੀ)
4. ਹੁਣਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਮਿਹਰਵਾਣ ਦਾ ॥ ਪੈ ਕੋਇ 2 ਕਿਸੈ ਰਵਾਣਦਾ ॥ ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਠੀਆ ਇਹੁ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜੁ ਜੀਉ ॥ (ਮ: ੫ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ)
5. ਚਾਰ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਜਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ, ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕੱਬਰੀ ਖਿੰਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਧਿਙਾਣੇ।

... ...

ਸਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਹਮਣ ਮਉਲਾਣੇ। (ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ)

ਭਰਪੂਰ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਸੁਖ ਏਕਤਾ ਵਾਲੀ ਅੰਤ੍ਰਮੁਖੀ ਰੁਚੀ ਧਾਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਧੁਰੋ ਮਰਕਜ਼ (ਕੇਂਦਰ) ਅਥਵਾ ਇਸ ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਿਚ ਸਦ-ਜੀਵਨ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਮੌਤ, ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਮੌਤ ਤੇ ਚਉਰਾਸੀ ਦਾ ਗੇੜਾ।[1] ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਤੇ ਸੁਵੇਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮਨੁਖ ਤੋਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਆਈਨ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿਤੇ। "ਇਕ" ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਇਕੋ ਰਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਬਾਲਿਕਾਂ ਦੇ ਦੇਹੁਰੇ, ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ, ਰੋਜ਼ਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ, ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਪੰਗਤਾਂ ਵਖ ਵਖ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਖ਼ਾਲਕ ਦੀ ਕੁਲ ਮਖ਼ਲੂਕ ਨੂੰ ਏਕੇ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੈਵੀ, ਅਜੀਤ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ "ੳ ਸਤਿ" ਦੇ ਮੂਹਰੇ "੧" ਅੰਗ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭੇਦ ਸੀ। ਇਸ 'ਏਕੇ' ਦੇ ਬਲ ਬੋਤੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ ਸੋਧਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ"।

(ਅ) "ੳ" ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਓਮ" ਨੂੰ ਇਹ 'ੳ' ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। "ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ" ਅਨੁਸਾਰ "ਓਮ ਦਾ ਮੂਲ 'ਅਵ' ਧਾਤੂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਬਚਾਉਣਾ, ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣਾ, ਫੈਲਣਾ ਆਦਿ। ਓਅੰ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਬੋਧਕ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-"ਓਅੰ ਧੁਨਿ"। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ੳ ਅ ਮ ਤਿੰਨਾਂ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਸ਼ਿਵ ਮੰਨਕੇ ਓਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦੇਵ ਰੂਪ ਕਲਪਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਓਅੰ ਦੇ ਮੁਢ ਏਕਾ ਅੰਗ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਇਕ ਹੈ। (ਇਸਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ)। ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰ ਲਿਖਿ ਵੇਖਾਲਿਆ। ਊੜਾ ਓਅੰਕਾਰ ਪਾਸਿ ਬਹਾਲਿਆ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ "ਓਮ" ਦੇ ਅਰਥ ਹਾਂ, ਅੱਛਾ, ਜਾਂ ਤਥਾ-ਅਸਤੂ (ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਵੇ) ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਓਮ' ਉਸ ਹਸਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਰਸ ਰਹੇ।

ਅਸੀ ਪਿਛੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ "ੳ ਸਤਿ" ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ "੧" ਅੰਗ ਲਿਖ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਾਚਾ' ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਜ ਥਾਇ" –ਭਾਵ (੧) "ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ।" ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ (੨) "ਵਿਆ-ਪਕ" ਵੀ ਹੈ —

੧. ਏਕੰਕਾਰ ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰਭਉ (੧)
੨. ਸਭ ਜਲ ਥਲ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ। (੨)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ "ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ੳ' ਅਖੱਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਤੀਯਾ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ 'ੳ' ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੁਰ ਥਾਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ "ੳ" ਰੂਪ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਏਕੰਕਾਰ ਨੂੰ ਘਟ ਘਟ ਦਾ ਵਾਸੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁਢ ਮੂਲ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਲਈ '੧' ਦੇ ਨਾਲ ਲਾ ਦਿਤਾ।"

(ਸੰਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਇਹ ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਹਨ :—

੧. ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ	"੧"
ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ	"ੳ"
੨. ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ	'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ'
ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ	'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ'

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :—

੧. ਗੁਰਮੁਖ ਏਕੰਕਾਰ ਉਪਾਇਆ	'੧'
੨. ਓਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਆ	'ੳ'
੩. ਪੰਜ ਤਤ ਵਿਸਥਾਰੁ ਚਲਤੁ ਰਚਾਇਆ ਖਾਣੀ ਬਾਣੀ ਚਾਰਿ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ	'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ "ੳ" ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਅਥਵਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ :—

ਓਅੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥
ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥[2]
ਓਅੰਕਾਰ ਸੈਲ[3] ਜੁਗ[4] ਭਏ ॥ ਓਅੰਕਾਰੁ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥[5]
ਓਅੰਕਾਰ ਸਬਦਿ[6] ਉਧਰੇ ॥ ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ॥
ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੀਜੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਵੀ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ੳ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਹੈ :—

੧. ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੩)
੨. ਓਅੰਕਾਰ ਉਤਪਾਤੀ ॥ ਕੀਆ ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰਾਤੀ ॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

---

1. ਕੋਮੈਂ ਕੇ ਲੀਏ ਮੌਤ ਹੈ "ਮਰਕਜ਼" ਸੇ ਜੁਦਾਈ। ਹੋ ਸਾਹਿਬ ਮਰਕਜ਼ ਤੋਂ ਖ਼ੁਦੀ ਕਿਆ ਹੈ ? ਖ਼ੁਦਾਈ।
2. ਚੇਤਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 3. ਦੇਸ 4. ਕਾਲ, 5. ਰਚੇ ਗਏ 6. ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ।

੩. ਓਅੰਕਾਰ ਆਦਿ ॥ ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ (ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ)

੪. ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਾਲ ਜਬ ਕੀਆ ਪਸਾਰਾ ॥
ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਉਪਾਰਾ ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ "ਓ" ਦਾ ਉਚਾਰਣ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਓਅੰ' ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ 'ਕਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਧੁਨੀ" ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ 'ਕੇਵਲ' ਕੀਤੇ ਹਨ–ਭਾਵ ਹੈ 'ਕੇਵਲ ਓਅੰ' ॥

(ਦ) "ਸਤਿ" :—

'੧ਓ' ਜੋ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਓ' ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ '੧' ਰਖਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਵਾਂ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਜੋ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੀਜ ਮੰਤ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜਪਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਲਵੋ, ਪਦ 'ਸਤਿ' ਨੂੰ।

"੧ਓ" ਉਪ੍ਰੰਤ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਪਦ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ। 'ਸਤਿ' ਜਾਂ 'ਸਚ' ਮਨੁਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨੌਕਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਅਤੇ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਖ ਤੇ ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਦੇ ਕਪੱਰ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਾਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਓਵੇਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜ਼ਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਮਿਥੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ 'ਕੰਪਾਸ'। ਇਸੇ ਲਈ 'ਸਤਿ' ਪਦ ਨੂੰ '੧ਓ' ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

'ਸਤਿ' ਪਦ ਅਸਲ ਵਿਚ "੧" ਦਾ ਟੀਕਾ ਅਥਵਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ 'ਸਤਿ' ਜਾਂ 'ਸਚ' ਹੀ ਹੈ :—"ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ, ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥" (ਜਪੁਜੀ)। ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸਿਫਤ ਵਾਲੀ ਹਸਤੀ ਇਕ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਆਦਿ ਵਿਚ "੧ਓ" ਕਰਕੇ ਲਖਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ "੧ਓ" ਤੇ ਸਤਿ ਅਭੇਦ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਹਰੀ ਆਦਿ ਸਮਾਨ ਅਰਥ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ੋਰ "ਸਚ" ਉਤੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਹੋਰ ਸਚ ਦੇ ਪਦ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਚ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਕੂੜ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਅਭਾਵ ਉਤੇ ਕੂੜ ਕੀ ਕੀ ਕਾਰੇ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਚੋ :—

(ੳ) ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ, ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥
ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥
ਤਿਨ੍ ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥
ਉਨ੍ਹਾ ਭਿ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥
ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰ ॥
ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥
ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰ ।
ਨਾਨਕ, ਕੂੜ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ਅ) ਕਲਿਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ,
ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ,
ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ॥
ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ ॥
(ਵਾਰ ਮਾਝ)

(ੲ) ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥
ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ ॥
ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ ॥ (ਧਨਾਸਰੀ)

(ਸ) ਕੂੜਿ ਕੂੜੈ ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਵਿਸਰਿਆ ਕਰਤਾਰੁ ॥
ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣਹਾਰੁ ॥
ਕੂੜੁ ਮਿਠਾ ਕੂੜੁ ਮਾਖਿਉ ਕੂੜੁ ਡੋਬੇ ਪੂਰੁ ॥
ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਕੂੜੋ ਕੂੜੁ ॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ਹ) ਸੰਸਾਰ ਰੋਗੀ ਨਾਮੁ ਦਾਰੂ ਮੈਲੁ ਲਾਗੈ ਸਚੁ ਬਿਨਾ ॥
(ਵੇਖੋ ਏਥੇ ਨਾਮੁ ਤੇ 'ਸਚੁ' ਕਿਵੇਂ ਓਤ ਪੋਤ ਹਨ)

(ਕ) ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ, ਵੇ ਲਾਲੋ। (ਤਿਲੰਗ)

ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਕੁਝ ਕੁ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਪਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਚ ਦੇ ਅਭਾਵ ਅਥਵਾ ਕੂੜ ਦੀ ਪਰਧਾਨਤਾ ਵਿਚ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਖਿਚੀ ਤਸਵੀਰ ਕਿਤਨੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਅਤੇ ਕੰਬਾਊ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਸਚ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਰਖਕੇ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਕੇ ਬਾਂਸਾਂ ਵਾਂਗ ਖਹਿ ਖਹਿ ਦਗਧ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਵਾਹਿਦ ਇਲਾਜ ਸੀ-ਸਚ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਕਰਨਾ।

ਸੋ ਕੁਲ ਖਲਕ ਲਈ ਦਰਦ-ਮੰਦ ਦਿਲ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨਾਨਕ ਨੇ "ੴ" ਦੀ ਪੂਜਾ, ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਚਲਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :—

ਮਨਿ ਹਠਿ ਬੁਧੀ ਕੇਤੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥
ਕੇਤੇ ਬੰਧਨ ਜੀਅ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ॥
ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ)

ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਇਆ :- ਹਿਰਦੈ ਸਚੁ, ਏਹ ਕਰਣੀ
ਹੋਰ ਸਭੁ ਪਾਖੰਡ ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ ॥ (ਪ੍ਰਭਾਤੀ)

ਜਿਵੇਂ ੴ ਦਾ ਕਦੀ ਪੁਰਾਣਾ, ਥੋਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਿਵੇਂ 'ਸਤਿ' ਜੋ ਉਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਕਦੀ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਥੀਂਦਾ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੋ ਸਚਾ ਤਿਚਰੁ ਜਾਪੀ ਜਾਪੈ ।
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ)

ਸਚਾਈ ਚੂੰਕਿ ਦੇਸ਼, ਕਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ "ੴ" ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਫੁਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵੀਚਾਰ, ਸਦੀਵੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਸੋ ਸਿਆਣਿਆਂ ਇਕੋ ਮਤ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ, ਨੇਤ੍ਰ-ਹੀਨ ਕਵੀ-ਮਿਲਟਨ ਵੀ ਇਸ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਇਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :—

Truth is a impossible to be Soiled by an out ward touch as the sun beam. (ਭਾਵ-ਸਚ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮਟਿਆਉਣਾ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨੂੰ।

ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਨਾਟਕ-ਕਾਰ, ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :—

Truth is truth to the end of reckoning'

(ਭਾਵ-ਸਚ ਪਰਲੋਕ ਤਕ ਸੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗਾ)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ - ਇਕ ਜ਼ਾਤੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਫ਼ਾਤੀ ਜਾਂ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ। ਗੁਣ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਪਏ ਨਾਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਮ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ—ਰਹੀਮ, ਕਰੀਮ, ਅਲੱਖ ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ, ਅਭੰਜ, ਅਨੂਪ, ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ, ਗਹਿਰ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਆਦਿ ਸਭ ਕਰਮ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਭਾਵ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਕਰਮ ਜਾਂ ਅਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਅਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਾਤੀ ਨਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜ਼ਾਤੀ ਨਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਰੁਤਬਾ ਵੀ "ਸਤਿ" ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ :—

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ ॥
ਸਤਿਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ[1]

ਸੋ ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਝਲਕ ਹੈ ਉਸ ਤਮੰਵਰ ਤੋ

---

1. ਸਭ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਤੇ ਮੁਢਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲ ਮੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਦ "ਨਾਮੁ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਗਲਾਂ ਅਥਵਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਸੰਖੇਪ ਮੰਗਲਾ ਵਿਚ "ੴ ਸਤਿ" ਦੇ ਨਾਲ "ਨਾਮੁ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ "ੴ, ਸਤਿ, ਨਾਮੁ" ਚਾਰੇ ਪਦ ਹੀ "ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਰਤੇ "ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ" ਆਦਿ ਪਦ ਉਸਦੇ ਲਛਣਾਂ ਅਥਵਾ ਗੁਣਾ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ।

ਨਾਮੁ, ਨਾਮੀ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਸਤਕ "ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ" ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਨਾਮ ਅਰ ਨਾਮੀ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਦੋਇ ਰੂਪ ਹੋ ਕਰ ਫੁਰਤੇ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਭਏ ਤੇ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਏਕ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਹੈ।"

ਡਾਕਟਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ—'......ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਇਕ ਆਤਮ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਸ੍ਰੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਤੋਂ ਲੈਕੇ, ਜਪ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਕੇ, ਸਾਈ ਮਿਲਾਪ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)

ਡਾਕਟਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ "ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ" ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "-ਨਾਮ ਪਦ ਇਕ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰਭਰਪੂਰ ਹੋ ਕੇ ਘਟ ਘਟ ਨੂੰ ਧਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ....ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ :-

(ੳ) ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

(ਅ) ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਪੂਜ ਨ ਹੋਵੀ ਭਰਮਿ ਭੁਲੀ ਲੋਕਾਈ (ਰਾਮ ਕਲੀ ਮ: ੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਅਤੇ 'ਨਾਮੁ' ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜਪਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :-

(ੳ) ਜਪਿ ਮਨ ਸਤਿਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸਤਿਨਾਮੁ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੪)

(ਅ) ਸਤਿ ਸਰਬ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਿ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਪਾਇਆ। (ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੨੪)

ਤਖਯੱਲ ਦੀ ਜੋ "ਸਤਿ" ਅਥਵਾ "ਸਚ" ਬਾਰੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੌਰਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਮੂਢਲੇ ਗੁਣ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ "ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ" ॥ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵ, ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਨ ਹੈ। ਸਤਿ, ਚਿਤ, ਅਨੰਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕਰਮ ਨਾਮ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਓਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਾਤੀ (ਅਕਰਮ) ਨਾਮ ਦੇਣ ਵੇਲੇ "ਸਦਾ ਸਚਦਾ ਨੰਦ" ਕਰਕੇ ਸਨਮਾਨਦੇ ਹਨ।

ਆਸਤਕ ਜਗਤ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਤੇ ਦਾਨਿਆਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਉਹ "ਸਤਿ" ਹੈ ਅਥਵਾ ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾ ਕੇਵਲ "ਸਚ" ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਬੁਲੰਦ ਰੁਤਬਾ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 'ਸਚ' ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਲ ਬਲ, ਸਦਵਾਰਨੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੁਰਬਾਨੀਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ :—

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ ਕਉ ਜਿ ਅਨਦਿਨੁ ਸਚੁ ਲਵੇ ॥

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਚ ਰਿਦਿਓ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਹਰ ਔਖੀ ਸੌਖੀ ਵੇਲੇ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਕੁਝ ਚਹੁ ਪਤੇ, ਕੁਝ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਅਥਵਾ ਆ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਮਨ, ਬਚਨ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ 'ਸਚ' ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਕੂੜ ਨੂੰ ਸਚ ਰੂਪੀ ਮਿਠੇ ਵਿਚ ਗਲੇਫ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਚਤਰਾਈ ਕਰ ਕੇ ਠਗੀ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਚਾਈਆਂ ਵਲ ਪੂਰਾ ਗਹੁ ਕਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਫੁਰਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਵਰਨਾ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ "ਬਾਬੇ" ਵਾਂਗ "ਸੀਨੇ ਖਿਚ ਖਾ" ਦੀਵਾਨੇ ਹੋ, ਸੜ ਰਹੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਨ ਚੁਕੀਏ। ਚੈਨ, ਆਰਾਮ ਅਲਪ ਸੁਖ ਹਰਾਮ ਨ ਹੋਣ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਅਤੇ ਚੱਲ ਜਾਈਏ ਅਸੀਂ ਖਾਰੇ ਸਾਗਰਾਂ, ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ "੧ਓ ਸਤਿ" ਦਾ ਛਿੱਟਾ ਦੇਕੇ ਠੰਡਾਂ ਪਾਉਣ ਹਿਤ। ਵੈਸੇ ਜਗਤ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਬੁਝਾਉਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਦਸਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਹੇਠ ਆਏ ਵੀ ਵਿਰਵੇ ਹਾਂ, ਦੁਖੀ ਹਾਂ। ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਵਧਣ ਲਈ ਧੁਰ ਕੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਭੁਲ ਰਹਨੁਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੈਰ ਪੁਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਰ ਫੜੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਸੁਣੋ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਾਫ ਗੋਈ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸੋਧ ਜੋ ਉਹ ਕੂੜ ਦੇ ਬਖਸ਼ਣੇ ਦੀ ਮਿਹਰਾਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :

੧. ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ ॥
ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ ॥

੨. ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ।
ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰ।

੩. ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ ਜੀਉ।
ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧਿ ਕੈ ਵਿਚਿ ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ।

੪. ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ।
ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ ॥

੫. ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ
ਤੀਰਥਿ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥

੬. ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥
ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਬਾਬੇ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ 'ਸਤਿ' ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ-ਜਗਤ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "੧ਓ" ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਸਤਿ (ਸਤਯ) ਇਹ ਨਾਮ, ਅਥਵਾ ਸਤਯ ਹੈ ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ, ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਉਪਾਸਯ ਦੇਵ ਹੈ, ਇਸ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਨਾਮੁ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਜਪ ਸਮੇਂ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ, ਕੇਵਲ ਸਤਿ ਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ (ਅਪਣਤ) ਬੋਧਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਿਨਾਮ, ਰਾਮ ਨਾਮ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਵੇਖੀਦਾ ਹੈ। (ਗੁਰਮਤ ਮਾਰ ਤੰਡ)

1. ਬਗੈਰ ਬਦੱਰਕਾਇ ਦਿਮਾਗ਼, ਕੇ ਰਸੀ ਬਾ ਦੋਸਤਾ ਬਗੈਰ ਜਜ਼ਬਾਓ ਸ਼ੌਕਿ ਤੋ ਰਹਨੁਮਾਇ ਚਿ ਕੁਨਦ ॥ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਿੱਤਰ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਪਾਸ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇਂਗਾ ? (ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇਂ ਗਾ)। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਤੇਰੇ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਸ਼ੌਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਕਾਮਲ) ਆਗੂ ਵੀ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। "ਤਰਾ ਕਿ ਪਾਏ ਖ਼ੁਦਬ ਲੰਗ, ਰਹਨੁਮਾ ਚਿ ਕੁਨੱਦ, (ਤੂੰ ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਪੈਰੋਂ ਲੰਗਾ ਹੈਂ, ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ?) (ਭਾ: ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ)

ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। ਅਜ ਦਾ ਸਿਪਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਵਗਿਆਨੀ ਚਾਹੇ ਚੰਦ ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਏ ਚਾਹੇ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਖਰਬ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ (ਜਿਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦਾ ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਹਿਸਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਰਬ ਪੰਜਾਹ ਕਰੋੜ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਹਨ।) ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਖਰਬਾਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਦਾ ਥਹੁ ਪਤਾ ਲਾ ਲਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ '੧ਓ' 'ਸਤਿ' ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਗੁਰਬਾਣੀ-ਵਿਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਅਬਦੀ (ਅਮਰ) ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਹਿਰਦਿਓਂ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ-"ਬਾਹਰਿ ਢੂੰਢਨ ਤੇ ਛੂਟਿ ਪਰੇ ਗੁਰਿ ਘਰ ਹੀ ਮਾਹਿ ਦਿਖਾਇਆ ਥਾ", ਦਾ ਭੇਦ 'ਸਮਝਣ' ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਸੁਖ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉਤੇ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉਤੇ ਨਹੀਂ। ਅਜੇਹੀ ਅਵਸਥਾ "੧ਓ ਸਤਿ" ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਦੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ।

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਇਹ ਪੈਗਾਮ ਸਮਸਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਪਰਮ ਦੁਖੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਂਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ, ਥਾਂ ਲਭਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂ ਜਾਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਚਰਨਾਂ ਅਥਵਾ ਗੋਦੀ ਦੀ ਛੁਹ ਦਾ "ਘਣਾ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ" ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਓ, ਅਜ ਤੋਂ, ਹੁਣੇ ਹੀ, ਤੱਤ ਛਿਨ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਇਸ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਬੇ ਦੀ "ਸਿਖ ਮਤ" ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਹਿਰਦਿਓਂ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਆਪ ਸਚਿਆਰੇ[1] ਬਣਨਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿਦਕ ਭਰੇ ਦਿਲ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ "ਨਿਰਭਉ" ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤਕ "੧ਓ ਸਤਿ" ਉਤੇ ਆਸਰਤ "ਨਾਮ ਜਪਣ" "ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ" ਤੇ "ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਦਾ" ਤ੍ਰੈ ਪਖਾ ਪੈਗਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਹੁੰਚਕੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਰਿਣ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਠੋ, ਗੁਰਦੇਵ ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਅਵੱਸ਼ ਬਹੁੜੀ ਕਰਨਗੇ। ਵੇਖੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿਖ, ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਮਖਸੂਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਤੇ ਪੁਖਤਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :—

(ੳ) ਚਰਨ ਸਰਨ ਗੁਰ ਏਕ ਪੈਂਡਾ ਜਾਇ ਚਲ
ਸਤਿਗੁਰ ਕੋਟਿ ਪੈਂਡਾ ਆਗੇ ਹੋਇ ਲੇਤ ਹੈ।
ਏਕ ਬਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਮਰਨ ਮਾਤ੍ਰ
ਸਿਮਰਨ ਤਾਹਿ ਬਾਰੰਬਾਰ ਗੁਰ ਹੇਤ ਹੈ।
ਭਾਵਨੀ ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਕਉਡੀ ਅਗ੍ਰ ਭਾਗ ਰਾਖੈ।
ਤਾਹਿ ਗੁਰ ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ ਦਾਨ ਦੇਤ ਹੈ।
ਸਤਿਗੁਰ ਦਯਾ-ਨਿਧਿ ਮਹਿਮਾ ਅਗਾਧਿ ਬੋਧ
ਨਮੋ ਨਮੋ ਨਮੋ ਨਮੋ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਹੈ। (੧੧੧)

(ਅ) ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਡਤੁ ਹੋਇ ਜਗ ਪ੍ਰਬੋਧੀਐ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਅੰਦਰੁ ਸੋਧੀਐ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਕਾਮ ਕਰੋਧੀਐ।
ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ ਨਿਰਵੈਰੁ ਨ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧੀਐ।
ਚਹੁ ਵਰਨਾ ਉਪਦੇਸੁ ਸਹਜ ਸਮੋਧੀਐ।
ਧੰਨ ਜਣੇਦੀ ਮਾਉ ਜੋਧਾ ਜੋਧੀਐ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ

(੧) **ਪਾਹੁਲ** ਖੰਡੇਦਾਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਛਕਣਾ।

(੨) **ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ** ਜਾਗਣਾ ਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨਾ।

(੩) **ਸਤਿਸੰਗ** ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਗਾਵਣੀ-ਸੁਣਨੀ।

1. ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ। (ਜਪੁਜੀ)

ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਨੀਤ ਨਵਾਂ

ਪ੍ਰੋ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ★

ਇਹ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਕ ਨੂਰ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਅੱਟਲ ਨੂਰ ਦੀ ਅਗਮੀ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇਡ ਹੈ ਇਹ ਨੂਰ ਹੀ ਸਮੁਚੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਨੂਰ ਸਮੁਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਤੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਨ ਹੈ।

"ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ, ਜੋਤ ਹੈ ਸੋਇ।
ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ।"

ਅਣੂਆਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਖਿੱਚ ਵਾਂਗ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਪਸਰਿਆ ਯਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਨੂਰ ਜੋ ਆਤਮਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਾਵ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਇਕ ਅਗੰਮੀ ਖਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਹਰ ਸੁਚੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਕਿਣਕੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚੁੰਬਕ ਕਚੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਆਪ ਹੁਦਰੇ ਹੋਏ ਕਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਖਿਚ ਨੂੰ, ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਸੰਤਾ ਦੀ ਵੈਰਨ ਮਾਇਆ, ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਮੁਕ, ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਮੁਸਕਾਨ ਤੇ ਚਲਿਤਰ ਆਦਿ, ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਖਿੱਚ ਮਜੀਠ ਰੰਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਸੰਭੇ ਰੰਗੀ ਛਿਨ ਭੰਗਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖਿਚ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਪਤੀ ਪਤਨੀ, ਕੰਤ ਸੁਹਾਗਣ, ਪਿਤਾ ਪੁਤ, ਸਾਹਿਬ ਚੇਰੀ, ਸੂਰਜ ਚਕਵੀ, ਚੰਦ ਚਕੋਰ ਆਦਿ ਕਈ ਰੂਪਕ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੂਫੀ ਰਹਸਵਾਦੀ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਲਈ ਆਸ਼ਕ ਮਾਸ਼ੂਕ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ, ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਰੂਪਕ ਨਹੀ ਵਰਤਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹੱਸ ਪਰਗਟਾ ਵਿੱਚ ਅਨੋਖਾ ਰਸ, ਅਨੰਦ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਸਾਂਤ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਸਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲਾ ਕੌਲ ਫੁਲ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁਖ ਨਵੀਨਤਾ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਵਾਂ ਰਸ-ਰੰਗ ਤਾਂਘਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਖੀ ਅਹਿਲ, ਇਕ ਸਾਰ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਜੇ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ, ਪਿਆਰ ਅਨੰਦ ਵੀ ਨਵੀਨਤਾ ਤਿਆਗ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਹੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਤਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕੋਮਲ ਆਤਮਾ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਉਠੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲਭਣ ਲਈ ਚਾਰੇ ਚਕ ਗਾਹੇ। ਹਰੇਕ ਮੰਦਰ, ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ, ਜੋਗੀ ਟਿਲੇ, ਸਿਧ ਮਠ ਤਾਂਈ ਉਹ ਆਪ ਅਪੜੇ ਤੇ ਹਰ ਵਿਚਾਰ, ਧਰਮ, ਮਤਵਾਲੇ ਸੰਤ ਫਕੀਰ ਨਾਲ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਤੱਤ ਕਢਿਆ ਕਿ ਮਨੁਖ 'ਨਾਸ਼ਮਾਨ' ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਹੰਢਣ ਹਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਤਿ ਦੇ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਆਪਾ ਹੀਣ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਸਚ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੂੜ, (ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਕੱਚ ਵਰਗੇ ਕੂੜ) ਅਗੇ ਮਥੇ ਰਗੜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਅਮਰ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਉਹੋ ਕੁਝ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤ-ਤਲ ਤੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ 'ਕੂੜ' ਨੂੰ ਪੂਜਨ ਵਾਲੇ, ਕੂੜ ਨੂੰ ਹੀ ਰਬ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਵਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਤਿਕਾਰ ਵਾਲੇ, ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਨਿਆਜ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਕੂੜ ਕਪਟ ਦੀਆਂ ਕਠ ਪੁਤਲੀਆਂ ਬਨ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਕੂੜ ਦਾ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਛਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਕੂੜ ਪਰਧਾਨ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ :—

'ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ'। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁਲਿਆਂ ਤੇ ਕੂੜ ਜੰਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਹਸੰਦਿਆਂ, ਖੇਲੰਦਿਆਂ, ਪੈਨੰਦਿਆਂ' ਵਿੱਚੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਹਥ' ਕਾਰ ਵਲ ਤੇ ਦਿਲ ਯਾਰ ਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਗੇ ਰਹਿਣ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਬਾਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਤੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਬ

★ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਨਿਤ 'ਨਵਾਂ' ਹੈ, ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਿਰਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਫਿਕਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਰਸ ਖਿੜਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰਮਜ਼ ਤੇ ਨਵੀਨ ਖਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਤਮਕ ਸਤਾਰ ਨੂੰ ਖਿਚੀ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਗੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਲਾਰਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਿਆਰ ਵਾਂਗ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ :—

"ਮੂ ਲਾਲਨ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨੀ। ਤੋਰੀ ਨਾ
ਤੂਟੈ ਛੋਰੀ ਨਾ ਛੂਟੈ ਐਸੀ ਮਾਧੋ ਖਿੰਚ ਤਨੀ।"

ਅਜ ਵਾਸ਼ਨਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਰਹਸ-ਪਿਆਰ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਆਸ਼ਕ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਘੋਲ ਵਿਚ ਮੇਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਵਾਰਨ, ਸਦਕੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਾਫੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਆਤਮਕ ਜਿਹਾ ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਲ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਇਹ ਰਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੌ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹਿਣ ਕਿ ਉਹ ਇਸ਼ਕ-ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ਼ਕ-ਵਿਆਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਦੋ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਰਨ ਏਹੋ ਕਿ ਲਾਗੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਲਈ ਨਵੀਨ ਇਸ਼ਕ ਹੁਲਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਨਹੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਭਾਵ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਸਾਜਨ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਪਾਲਕ ਨੂੰ, ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀ ਬਖਸ਼ਦਾ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਵੀਆਂ ਪਿਆਰ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਤਮਾ ਸੁਰ ਹੋਈ ਸਤਾਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਨੰਤ-ਪਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਗਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

"ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਨੀਤ ਨਵਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਾਤਾਰ"—ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਹੀਂ। ਮਾਇਆ-ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੰਡ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਾਲ ਵਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਆਸ਼ਕ-ਮਸ਼ੂਕ, ਪਿਤਾ-ਪੁਤਰ ਮਾਂ ਪੁਤਰੀ, ਮਿਤਰ ਆਦਿ ਹੰਢਣਸਾਰ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਸਰੀਰਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਥਿਰ ਨਹੀ, ਸੁਪਨੇ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਭਾਵ ਕਾਲ ਵਸ਼ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਤਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਹੈ।

ਤੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਹੀ ਸਿਰਕਾਲਾ।
ਤੂੰ ਪੁਰਖ ਅਲੇਖ ਅਗੰਮ ਨਿਰਾਲਾ।

ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੀਮਤ ਤੇ ਕਾਲ-ਵਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਸੀਮਤ ਤੇ ਕਾਲ ਵਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਡਰਾਕਲ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਅਲਖ, ਅਪਾਰ, ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ, ਅਕਾਲ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਚਿਟੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਤਰੰਗੀ ਰਸ ਰੰਗ ਉਪਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅਨੰਦ ਉਸਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਲ ਨਾ ਕਰਮਾ।
ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੋਨੀ ਸੰਭਉ ਨਾ ਤਿਸੁ ਭਾਉ ਨਾ ਭਰਮਾ।

ਉਹ ਆਪ ਅਲੇਖ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਤ ਜਨਮ ਵਾਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਤਰਖਾਂ ਛੋੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਖਾਂ ਲੈਣ, ਲਖਾਂ ਕੌਣ ਹਨ ਪਰ ਦਿਸਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀ।

ਉਸ ਦੀ ਸਦ-ਹਰਿਆਵਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸਦ-ਨਵੀਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਰੰਗ ਵੀ ਬਹੁ ਰੰਗੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁ ਰੰਗੀ ਵੀ ਇਕ ਰੰਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਹੈ ਤੇ ਉਜ ਹੀ ਵਖ ਵਖ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਵਖ ਵਖ ਭਾਂਡਿਆ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪੇ ਸੁਣੇ ਆਪੇ ਕਥੇ ਆਪੇ ਸੁਣਿ ਵਿਚਾਰ।
ਆਪੇ ਰਤਨ ਪਰਖਿ ਤੂੰ ਆਪੇ ਮੋਲ ਅਪਾਰ।
ਸਾਚਉ ਮਨੁ ਮਹਤੁ ਤੂੰ ਆਪੇ ਦੇਵਨ ਹਾਰ।
ਹਰਿ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਤਾਰ।
ਆਪੇ ਹੀਰਾ ਨਿਰਮਲਾ ਆਪੇ ਰੰਗੁ ਮਜੀਠ।
ਆਪੇ ਮੋਤੀ ਊਜਲੋ ਆਪੇ ਭਗਤ ਬਸੀਠ।
ਆਪੇ ਸਾਗਰ ਬੋਹਥਾ ਆਪੇ ਪਾਰ ਅਪਾਰ॥

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪੇ ਸੇਵਕ ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਉਪਾਈ ਹੈ। ਆਪੇ ਨੇੜੇ ਆਪੇ ਦੂਰੇ......ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਦਾ ਅਨੰਦਮਈ ਨਿਰਾਲਾ ਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਓ ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ।

ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇ ਨਿਰਾਲਾ
ਆਪੇ ਸਾਚਾ ਥਾਨੁ ਕੀਓ ਦਇਆਲਾ

ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਜਾਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਉਹਦਾ ਮਸ਼ੂਕ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਸ਼ਕ ਦਾ ਦਿਲ ਮਸ਼ੂਕ ਤੋਂ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਉਂਜ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦਾ ਦਿਲ ਇਕ ਖਡੌਣੇ ਤੋਂ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਜਾਇਆ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਨਵੇਂ ਖਡੌਣੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤਸਵੀਰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਖਿਚ ਉਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਅਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮਰਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਿਤਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਤ ਨਵਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਤਸਵੀਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਤ ਸੋਹਣੀ ਨਹੀ ਲਗਦੀ ਉਹ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਮੱਠੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਿਆਰ ਕਚੇ ਕਸੁੰਭੇ ਰੰਗ ਵਾਂਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੱਠਾ ਪੈਕੇ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਬੇਅੰਤ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

"ਅੰਤੁ ਨਾ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨਾ ਅੰਤੁ।
ਅੰਤੁ ਨਾ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥
ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ।
ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ।
ਅੰਤੁ ਨਾ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ।
ਅੰਤੁ ਨਾ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ।
ਅੰਤ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ।
ਤਾਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ।
ਇਹ ਅੰਤ ਨਾ ਜਾਣੈ ਕੋਇ।
ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ।"

ਬੇਅੰਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ।

ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਦੀਨ ਦਇਆਲਾ।
ਆਇ ਨਾ ਜਾਈ ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲਾ ॥

ਉਹ ਉਚੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲਾ ਸਿਰਜਨ ਹਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲ ਰੰਗ ਸੱਚ ਹੈ।

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤ ਕਰੇ ਸਾਜਿ।
ਸਚੁ ਆਪਿ ਨਿਬੇੜੇ ਰਾਜੁ ਰਾਜਿ ॥

ਉਹ ਐਨਾ ਵਿਲਖਣ ਹੈ, ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਹੈ, ਬਹੁ ਰੂਪੀਆ ਹੈ, ਬਹੁ ਰਸੀਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੁਲ ਨਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁਖ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਗਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਪਰਖ ਨਹੀ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁੰਜ ਦੀਆਂ ਵਚਿਤਰ ਲਾਟਾਂ ਤੇ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

"ਅਪਰੰਪਰ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਗੁਰਮੁਖਿ
ਹਰਿ ਆਪਿ ਤੁਲਾਏ ਅਤੁਲੁ ਤੋਲਿ।
... ...
ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨੁ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ
ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੁਝ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸਭ ਅਸਨਾਈ।
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨਾ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ
ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ।
ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ-ਕਥਿ ਦੇਖਾ
ਮੈ ਅਕਥੁ ਨਾ ਕਥਨਾ ਜਾਈ।

ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰਾਫ ਜਾਂ ਤਕੜੀ ਤੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ

ਕਉਣੁ ਤਰਾਜੀ ਕਵਣੁ ਤੁਲਾ ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਸਰਾਫੁ ਬੁਲਾਵਾ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੀਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਰਸ ਫਿਕਾ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰੰਗ ਚੜਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਵਾਂ ਹੁਲਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਅੰਗਮੀ ਰਸ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਉ ਕੁਰਬਾਨੈ ਜਾਉ ਤਿਨ ਕੈ ਲੈਨਿ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਾਉ।
ਲੈਨਿ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਤਿਨਾ ਕੈ ਹਉ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨੈ ਜਾਉ।

ਤੇ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪੁ ਗੁਆ ਕੇ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪੁ ਗਵਾਈਐ ਤਾ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਅਉਰੁ ਕੈਸੀ ਚਤੁਰਾਈ।

ਇੰਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮਾਇਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਲਾਤਮਕ ਤੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦੀ ਰਮਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕ ਰਹੱਸ-ਮਈ ਸੋਧ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਧਿਆਵੋ, ਉਸਨੂੰ ਸਿਮਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਮਸ਼ੂਕ ਸਭ ਫਿਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਹੰਢ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਟਲ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਇਆ, ਕੂੜ, ਹਨੇਰਾ ਧੋਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਇਆ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਹੀ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਚ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਬਣਨ ਲਈ ਨਿਤ ਲਖ-ਲਖ ਕਰਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

"ਨਾਨਕ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੈ ਸਚੇ ਰਤਾ ਸਚੁ।

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ

ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ★

ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅਤੀ ਦੁਰਗਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਖੇਤਰ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੁਧੀ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਵਾਦ ਦੇ ਖੰਭ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਗੰਮੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਰੂਪ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਉਲੇਖ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ-ਗਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਕਲਪਣਾ-ਤਮਕ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਤਮਕ ਵਾਧ ਘਾਟ ਕਰਨਾ ਇਕ ਅਵੱਗਿਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਕਲਾ' ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਇਕ ਸਾਧਿਕ ਜਾਂ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਅਸਤਿਤਵ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਚਿਤਵੀ ਗਈ। ਸ਼ਰੀਅਤ, ਤਰੀਕਤ, ਮਾਰਫਤ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਕੇਵਲ ਸੂਫੀ ਸੰਕੇਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਖੇੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਖੰਡ 'ਧਰਮ ਖੰਡ' ਹੈ। ਸੂਫੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਅਤ ਇਸਲਾਮੀ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਨੂੰ ਪਰਾਭੌਤਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਆਖਕੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵਿਰਾਟਾਕਾਰ (Cosmic) ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤ੍ਰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗਿਆਨ ਖੰਡ' ਦਾ ਵਰਨਣ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੜ੍ਹਾ ਨਾਲੋਂ ਅਤੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਫਿਰ ਵਿਰਾਟਾ-ਕਾਰ ਕਲਪਣਾ-ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਰੀਕਤ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਕੋਈ ਖੰਡ ਨਹੀਂ। ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਸੂਖਮ ਰਹੱਸ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਲਈ ਸੂਫੀਆਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੰਜਵਾਂ ਖੰਡ ਸੱਚ ਖੰਡ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਸੂਫੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਕਲਪਣਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਦਾ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਕਾਵਿਕ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਈ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਡਾਂਟੇ ਨੇ ਡੀਵਾਈਨ ਕਾਮੇਡੀ (Divine Comedy) ਵਿਚ, ਮਿਲਟਨ ਨੇ ਪੈਰਾਡਾਈਜ਼ ਲਾਸਟ (Paradise lost) ਵਿਚ, ਗੋਇਟੇ ਨੇ ਫੋਸਟ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਣਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉਲੇਖ ਤੇ ਵਰਨਣ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਖੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵਿਕਾਸ-ਮਈ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖੰਡ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਜਾਂ ਇਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ (Horizontal) ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਕਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਹੇਠੋਂ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ (Vertical) ਕੜੀਆਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾਂ ਵੀ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਂਹ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਹੀਂ। ਉਥੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾਂ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪਰੀਵਰਤਨ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਬਾਇਦ ਹੋਂਦ ਫੁਰਨੇ ਦੀ ਹੈ। ਛਿਨ ਮਾਤਰ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਤ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਜਲਵਿਆਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਛਿਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਤੇ ਨਿਖਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਵਾਲੀ ਗਲ ਮਨੁਖੀ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਨਹੀਂ।

ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮੰਡਲਾਂ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀਆਂ

★ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਕੀਮਤਾਂ (Values) ਪਰਾ-ਭੌਤਿਕ (Transcendental) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਖੰਡ ਦਰਸਾਏ ਹਨ (ਧਰਮ, ਗਿਆਨ, ਸਰਮ, ਕਰਮ ਤੇ ਸੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਮਈ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਪਰਮਾਣ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੰਡ, ਪਰਸਪਰ ਤੁਲਨਾ-ਪੱਧਰ ਤੇ (Comparatively Speaking) ਘੱਟ ਸੂਖਮਤਾ ਤੋਂ ਅਧਿਕਤਮ ਸੂਖਮਤਾ ਵਲ ਵਧਦੇ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਮੂਢਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਤੁਲਨਾ-ਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਦੇ ਸਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਪਲੋਟਾਈਨਸ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ, ਹੋਂਦ-ਨਿਕਾਸ (Emanation) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਖੰਡ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਇਕ, ਸਤ-ਰੂਪ ਸੂਖਮਤਾ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਖੰਡ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੈ। ਸਦਾ-ਚਾਰ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਾਂ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਇਕ ਕਰਮਭੂਮੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸੱਤ ਮਾਰਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਂ ਰਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਵੀ ਹੈ।

ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਨਿਜੱਤਵ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਗਮਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ।

ਸਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਠਨ ਹੈ। ਸਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਮਿਹਨਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਮ ਪਤ ਜਾਂ ਲੱਜ ਵੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਨੂਰ (Honour) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮਿਹਨਤ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਭਾਵ ਤਪ ਸਾਧਨਾ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਚਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗੰਮੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚੋਂ ਫੇਰ ਅਗੰਮੀ ਅਨੰਦ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਸਰਮ ਪਤ ਦੇ ਅਰਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਹੱਠ-ਕਰਮ ਜਾਂ ਤੱਪ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ-ਭਗਤ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਰਮ ਪੱਤ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਲੋਂ ਕਿਰਪਾ-ਬਖਸ਼ਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਚਰਨਕ ਉਚਤਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਲੱਜ-ਸ਼ਰਮ (ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਹੋਵੇ, ਟੱਬਰ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਹੋਵੇ) ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਮਨੁਖ ਉਚਾ ਆਚਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸੌਨੂੰ 'ਸਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵੇਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੋਵੇਂ ਰਲਕੇ ਅਦੁਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਧਰਮ ਸਦਾ ਇਕੱਠੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :—

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ। (ਤਿਲੰਗ)

ਕਰਮ ਖੰਡ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ, ਇਕ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦੂਜਾ ਨਦਰ, ਬਖਸ਼ਸ਼ (ਬਖਸ਼ੀਸ਼) ਕਿਰਪਾ, ਦਾਤ। ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਏਨੀ ਉਚੇਰੀ ਤੇ ਸੂਖਮਤਮ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜੋ ਸਥੂਲ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਥਾਂ ਕਰਮ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਰਮ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ :—

ਫਲ ਕਾਰਨ ਫੂਲੀ ਬਨਰਾਇ ॥
ਫਲੁ ਲਾਗਾ ਤਬ ਫੂਲੁ ਬਿਲਾਇ ॥
ਗਿਆਨੈ ਕਾਰਨ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸੁ ॥
ਗਿਆਨੁ ਭਇਆ ਤਹ ਕਰਮਹ ਨਾਸੁ ॥

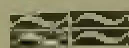
(ਭੈਰਉ, ਰਵਿਦਾਸ)

ਇਸੇ ਲਈ ਕਰਮ ਦੇ ਅਰਥ 'ਬਖਸ਼ੀਸ਼' ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਰਗਟਾ ਉਸਦੇ ਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹੈ। ਕਰਮ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਪਰਥਾਇ ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਉਹ ਤਾਂ ਫਲ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਫਲ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁਖ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਨੌਂ ਨਿਧਾਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਰੱਬ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਮਨੁਖ ਹੀ ਮਹਾਂ-ਬਲੀ ਸੂਰੇ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸਾਰੇ ਭਗਤ-ਜਨ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਰੱਬ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਜਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਚ ਖੰਡ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਨਿਰੋਲ ਸੂਖਮਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਮੰਡਲ। ਪਰ ਉਥੇ ਕਈ ਖੰਡ ਤੇ ਕਈ ਮੰਡਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਲੋਅ ਤੇ ਕਈ ਪੁਰੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਸੂਖਮ ਆਕਾਰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਖੰਡ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਲੋਹਾ ਚਬਾਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ :—

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ
ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥੩੭॥

ਉਥੇ ਸੱਚਾ ਰੱਬ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ-ਵਿਚਾਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਕੇ ਤਾਕ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਦਰਿ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਸੱਚ ਖੰਡ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਉਸਦੇ ਨ ਉਕਾਲੀਮਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਥਾਹ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਰਹਸ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ

(੧) ਕੀ ਮੈਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ?

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ/ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲੈ ਕੇ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਪਾਹੁਲ ਖੰਡੇ ਧਾਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਛਕ ਕੇ। [ਗੁਰ ਦੀਖਿਆ ਲੈ ਸਿਖ ਸਿਖ ਸਦਾਇਨ]

(੨) ਕੀ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਭੇਟ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ ਹੈ ?

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋ ਬਿਅੰਤ ਦਾਤਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਦੇ ਹਨ (ਦੇਂਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ), ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠ ਪਹਿਰਾਂ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਭੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੇ ਰਾਤ ਦਾ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਟ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਪਿਛਲ ਰਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੇ ਤੜਕੇ ਜਾਗਣਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਥ ਲਾਉਣਾ ਹੈ।

"ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥
............ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ............"

(੩) ਕੀ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸਤਿਸੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ?

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। "ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਚਖੰਡ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਰਖ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰਾ"। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਛੋਹ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਤਿਸੰਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ

ਸ: ਮਖਨ ਸਿੰਘ★

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਸਿਖ ਧਰਮ ਮੁਕੰਮਲ ਜੀਵਨ ਜਾਚ (Way of Living) ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਫਿਲਾਸਫੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਕਢਕੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਤੇ ਭਟਕਦੀ ਜੰਤਾ ਨੂੰ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਦਸਕੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਿਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਠੀਕ ਢੰਗ ਦਸਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਰੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ ਪਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਣ ਲਈ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਣ ਦਾ ਲਾਭ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਲਾਭ ਅਗਲੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਚੋਲਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਵੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਰਗ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਤੇ ਸਿਧੀਆਂ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਦਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਜੀਵਨ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸੁਭ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਸਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਦ ਮਕੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਮਾਨ ਦੀ ਗਲ ਦਸੋ ਕਿ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੌਣ ਵਡਾ ਹੈ—ਹਿੰਦੂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਵਡਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਸੁਭ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਪੁਛਨ ਗਲ ਇਮਾਨ ਦੀ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਂ ਕੱਠੇ ਹੋਈ ॥
ਵਡਾ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਇਆ ਲਖ ਨਾ ਸਕੇ ਕੁਦਰਤ ਕੋਈ ॥
ਪੁਛਣ ਖੋਲ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਵਡਾ ਹਿੰਦੂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾ ਨੋਈ ॥
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆਂ ਸੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਾਝਹੁ ਦੋਵੇ ਰੋਈ ॥"

ਜਦੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਮਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਪੜਾ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਕਜ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਪਰ ਆਪ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ :—

"ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੇ ਕਪੜੇ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ ॥
ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉਂ ਨਿਰਮਲ ਚੀਤੁ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਖੁਦਾਇਕਾ ਦਿਲਿ ਹਛੈ ਮੁਖਿ ਲੇਇ ॥
ਅਵਰਿ ਦਿਵਾਜੇ ਦੁਨੀ ਕੇ ਝੂਠੇ ਅਮਲ ਕਰੇਇ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਾਜ਼ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਮਲ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਨਿਮਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ :—

ਪੰਜ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜ, ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ ॥
ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੋਇ, ਤੀਜੇ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ।
ਚੌਥੀ ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਮਨ, ਪੰਜਵੀਂ ਸਿਫਤ ਸੁਨਾਇ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਨਿਮਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਦਸਿਆ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਨੇਤਾ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਰੋਧ, ਕਠੋਰਤਾ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਨਫਰਤ ਹੈ :—

"ਕੁਬੁਧ ਡੂਮਣੀ, ਕੁਦਇਆ ਕਸਾਇਣਿ,
ਪਰਨਿੰਦਾ ਘਟਿ ਚੂਹੜੀ, ਮੁਠੀ ਕਰੋਧਿ ਚੰਡਾਲਿ ॥
ਕਾਰੀ ਕਢੀ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਚਾਰੇ ਬੈਠੀਆ ਨਾਲ ॥
ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ, ਕਰਣੀ ਕਾਰਾ, ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪੇਈ ॥
ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਊਤਮੁ ਸੇਈ ਜੋ ਪਾਪਾਂ ਪੰਦੁ ਨ ਦੇਈ ॥

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧

ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਤੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਦ ਹੀ ਸਫਲ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਮਨ ਪਸੀਜ ਜਾਵੇ, ਹਉਮੈਂ ਜਲਨ ਤੇ ਕਰੋਧ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਉਡ ਜਾਣ, ਜੀਵਨ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਤੇ ਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਮਨ ਇਤਨਾ ਦਰਿੜ ਤੇ

★ਸਾਬਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ

ਪਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਟਕਰ ਲੈ ਸਕੇ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜਨੇਊ ਪਾਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ ਤੇ ਸਤ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਨੇਊ ਪਾਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ।

ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਚਾ ਆਚਰਨ ਜੀਵਨ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ। ਸਚ ਉਤਮ ਹੈ ਤੇ ਸਚਾਈ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਗੁਣ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਹੈ ਸਚਾ ਜੀਵਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ :—

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ, ਉਪਰ ਸਚ ਆਚਾਰ।

ਉਚੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਆਪ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕਿਸਾਨ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਬਨਾਣ :—

"ਮਨੁ ਹਾਲੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ, ਸਰਮ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤ ॥
ਨਾਮ ਬੀਜੁ, ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ, ਰਖ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸ ॥
ਭਾਉ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜੰਮਸੀ, ਸੇ ਘਰ ਭਾਗਠ ਦੇਖ ॥੧॥
ਬਾਬਾ ਮਾਇਆ ਸਾਥ ਨ ਹੋਇ ॥
ਇਨ ਮਾਇਆ ਜਗੁ ਮੋਹਿਆ, ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥੧॥
ਰਹਾਉ
ਹਾਣੁ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਥੁ ॥
ਸੁਰਤਿ ਸੋਚ ਕਰਿ ਭਾਂਡਸਾਲ, ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਤਿਸ ਨੋ ਰਖੁ।
ਵਣਜਾਰਿਆ ਸਿਉ ਵਣਜੁ ਕਰਿ, ਲੈ ਲਾਹਾ ਮਨ ਹਸੁ ॥
ਸੁਣਿ ਸਾਸਤ ਸਉਦਾਗਰੀ, ਸਤੁ ਘੋੜੇ ਲੈ ਚਲੁ ॥
ਖਰਚੁ ਬੰਨੁ ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਮਤੁ ਮਨ ਜਾਣਹਿ ਕਲੁ ॥
ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੈ ਦੇਸਿ ਜਾਹਿ ਤਾ ਸੁਖਿ ਲਹਹਿ ਮਹਲੁ ॥
ਲਾਇ ਚਿਤੁ, ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ, ਮੰਨਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਕੰਮੁ ॥
ਬੰਨੁ ਬਦੀਆ ਕਰਿ ਧਾਵਣੀ ਤਾ ਕੋ ਆਖੈ ਧੰਨੁ ॥
ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ, ਚੜੈ ਚਵਗਣ ਵੰਨੁ ॥
ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧

ਸੀ. ਐਚ. ਪੇਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਚਾ ਆਚਰਨ ਬਨਾਣ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਪਿਆਰ, ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ, ਕਰੈਕਟਰ, ਖੁਲ੍ਹਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਸਿਆ।

ਮਰਦ ਕਾਮਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਡਰੂ ਤੇ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਚਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁਕਣ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੈ ਤੇ ਝਿਜਕ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੀਤਾ। ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਜ਼ੀ ਸੀ ਜਾਂ ਬਰਾਹਮਣ, ਹਾਕਮ ਸੀ ਜਾਂ ਹਮਲਾ-ਆਵਰ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ :—

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ।
ਬ੍ਰਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ।
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ।
ਤੀਨੇ ਉਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ। (ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਆਪ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਭੈ ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ :—

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ, ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸਿ, ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥
ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜ਼ਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਹਿਮੇ ਸਗੋਂ ਸਾਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਨਿਤਾਣੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਚੂੰਬਰ ਕਢ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਨੌਕਰ-ਚਾਕਰ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਛਾਂ ਜਨਤਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੀਂਦ ਹਨ :—

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ, ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ।
ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਗਰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਡੰਕੇ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਈ ਸੀ। ਜਦ ਏਮਨਾਬਾਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਮਚਾਈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਰੋਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੂਨ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਜਾਬਰ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ :—

(ੳ) ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ
ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ
ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪ੍ਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ

(ਅ) ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ।
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ,
ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ।
ਕਰਤਾ ਤੂ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਜੰਤਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਤਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਵੀ ਸ਼ਿਕਵਾ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈਮਾਨਤਾ ਤੇ ਅਣਖ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਵਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਘਟ ਸਕੇ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਤਨੇ ਨਿਘਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਦੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਂ ਤਾ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਬਦੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਹਾਨ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਭਰਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਰਚਾਰਿਆ ਕਿ ਬਦੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਡਟਣਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਣੀ ਧਰਮ ਹੈ। C. H. Payne ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "The Short History of the Sikhs ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਹ ਗਲ ਸੱਮਝ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਦੂਜੇ ਸੁਧਾਰਕ ਨਹੀਂ ਸੱਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਧਰਮ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਨਾਂ ਸਿਖਾਵੇ ਕਿ ਬਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚੀਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਸਿਖਾਵੇ ਕਿ ਬਦੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੁਜੀਦਾ ਹੈ।

"ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ,
ਉਪਰ ਸਚ ਆਚਾਰ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜ਼ਾਹਿਰਾ

ਡਾ: ਸੰਤੋਖ ਸਿਘ★

ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਰੱਬ ਯਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ।
ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ। (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਜਿਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਿਥੇ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਸਾਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਅਪੜਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਕਈ ਲੋਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੱਬ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸਮਾਨਾ ਤੇ ਯਾਂ ਅਸਮਾਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤਕ ਅਪੜਨ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਖੇ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਾਂ ਫੇਰ, ਨਾਸਤਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਵਹਿਮ ਹੈ। ਪਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਸੇ ਰਾਹ—ਗੁਰਮਤ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖਿਆਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਜੋ ਆਦਮੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇਵਲ ਜ਼ਾਹਿਰੀ ਰਸਮਾਂ ਜਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹੋਰ ਯਤਨ ਨਿਸ਼ਫਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕ ਲਿਲਾਟੰ। ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ।
ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ। ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਉ ਕਰਮੰ। (ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਜੋਗੁ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ॥
ਜੋਗੁ ਨ ਮੁੰਦੀ ਮੂੰਡਿ ਮੁਡਾਇਐ ਜੋਗੁ ਨ ਸਿੰਙੀ ਵਾਈਐ॥... ...
ਜੋਗੁ ਨ ਬਾਹਰਿ ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ਜੋਗੁ ਨ ਤਾੜੀ ਲਾਈਐ॥
ਜੋਗੁ ਨ ਦੇਸਿ ਦਿਸੰਤਰਿ ਭਵਿਐ ਜੋਗੁ ਨ ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ॥
ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ॥... ...
(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

ਕਾਹੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ॥
ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ ... ...॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੯)

ਗੁਰੂ—ਗੁਰਬਾਣੀ-ਚਾਨਣਾ ਹੈ ਉਸ ਯਾਤਰੂ ਲਈ ਜੋ 'ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ' ਰਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਵਾਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ, ਨਾਸਤਕ ਦਾ ਦਸਿਆ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਟਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ।

੧ ਓ—ਕੋਈ ਨਿਰਜਿੰਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਾਕਾਰ ਹਸਤੀ ਹੈ — ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ;

★Professor and Head Department of Opthalmalogy G.M. College, Bhopal.

ਜੋ ਅਨੁਭਵੀ ਹੈ — ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਤੇ ਇਉਂ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਪੜ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ — ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ।

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ !

ਸਭ ਕਿਛੁ ਘਰ ਮਹਿ ਬਾਹਰਿ ਨਾਹੀ। ਬਾਹਰਿ ਟੋਲੈ ਸੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਹੀ।
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨੀ ਅੰਤਰਿ ਪਾਇਆ ਸੋ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸੁਹੇਲਾ ਜੀਉ ॥੧॥ (ਮਾਝ ਮ: ੫)
... ... ਪੁਹਪ ਮਧਿ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਸਤੁ ਹੈ ਮੁਕਰ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਛਾਈ
ਤੈਸੇ ਹੀ ਹਰਿ ਬਸੇ ਨਿਰੰਤਰਿ ਘਟ ਹੀ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ। ... ... (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੯)

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ" ਦੀ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ? ਇਸ ਭਰਮ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿ ਵਾਸਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਕਰਾਰੀ (ਮਲਾਰ ਮ: ੪)

ਭਾਵ, ਧਨ (ਜੀਵ ਆਤਮਾ) ਤੇ ਪਿਰ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਕੰਧ (ਦੀਵਾਰ) ਖੜੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਭਾਈ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਕਿਵੇਂ ਟੁਟੇ ?

ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ਵਿਚਿ ਪੜਦਾ ਹਉਮੈ ਪਾਈ ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਸਭੋ ਜਗੁ ਸੋਇਆ ਇਹੁ ਭਰਮੁ ਕਹਹੁ ਕਿਉ ਜਾਈ ॥
ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ॥
ਜਿਨਕੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਨ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥ ... ... (ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੫)
ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਤੋਰੀ ਜਨ ਨਾਨਕ ਮਿਲੇ ਬਨਵਾਰੀ ॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੪)

ਸੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਦੀਵਾਰ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੇ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਟੁਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚ !

ਕਿਸੇ ਆਰਟਿਸਟ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੋਹਣੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਮਨ ਚੋਂ ਇਉਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ :

'ਇਹੋ ਜਹੀ ਸੋਹਣੀ ਤਸਵੀਰ ਬਨਾਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕਿਹੋ ਜਹੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕਿਤਨਾ ਸੋਹਣਾ ਆਰਟਿਸਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਕਈ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਨੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਕਿਤਨੇ ਤੇਜ਼ ਹੋਣਗੇ' ... ...

ਤੇ ਇਉਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੋਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਨ ਦੇਖੇ ਹੋਏ ਆਰਟਿਸਟ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਘਾਲ (Creation) ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਸਮਾਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਆਰਟਿਸਟ ਜਾਂ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਸੁਹਪਣ, ਨ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਹੱਡ ਪਿੰਜਰ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਬਨਾਵਟ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਘੜੀ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਧ [illegible] ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ ਕਿ "ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ" ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਸੁਹਪਣ ਤੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ

ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਮਾਣਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤਿ ਤੋਂ ਕਾਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ।
ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਆ ॥ (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧)
ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ।
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ । ... (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧)
ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਸਿਰਜਿ ਸਮਾਇਆ ਸੋ ਸਾਹਿਬੁ ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਣੋਵਾ ।
(ਅਲਾਹਣੀ ਵਡ: ਮ: ੧)

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ !

ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਹਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਤੇ ਇਉਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

...ਸਭਿ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ਜੀ ਤੂੰ ਜੀਆ ਕਾ ਦਾਤਾਰਾ । (ਆਸਾ ਮ: ੪)
... ਲੋਗਾ ਭਰਮਿ ਨ ਭੂਲਹੁ ਭਾਈ
ਖਾਲਿਕੁ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਿਕੁ
ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸਰਬ ਠਾਂਈ ॥ ... (ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ)

ਅਜ ਜਿਥੇ ਮਾਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਇਨਸਾਨ 'ਜੀਵਨ ਹਿਤ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਯਤਨ' (Struggle for Existance) ਵਿੱਚ ਸਿਵਾਏ 'ਅਪਣਤ ਦੇ ਭਲੇ' ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਦਾ ਖੁਸ਼ੀ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਾਨੂੰ **ਸਿਖ** ਕਹਿਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ '**ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ**' ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰਾਜ਼ ਹੈ ? ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ : 'ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ' ਰਾਹੀਂ 'ਸਰਬਤ ਦੇ ਮਾਲਕ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਰੱਬ ਤਕ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸੁਚੱਜਾ ਢੰਗ ਹੈ।

ਬਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ, ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਫਿਰ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਝਲਕ, ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਹੀ, ਅਰ ਹਰ ਘੜੀ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਚੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾਏ ਜਾਂ ਉਹ ਸਵਾਦ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ? ਜਿਉਂ ਗੂੰਗੇ ਮਠਿਆਈ !!

ਆਓ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫੦੦ ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਉਤਸਵ ਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ :—

ਗੁਰਦੇਵ ਸੰਗਤਿ ਪ੍ਰਭ ਮੇਲਿ
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਹਮ ਮੂੜ ਪਾਪੀ ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਾ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ

ਪ੍ਰੋ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ★

ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਹੁ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਿਸ ਤੈ ਪਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬੁਝਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁਖ ਸਰਬ ਉੱਤਮ ਮਨੁਖ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੁਨਿ-ਆਵੀ ਤੇ ਦੈਵੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਲਭ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੇ ਆਤਮਕ ਤੇ ਆਚਰਣਕ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਮਿਰਾਸ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਘੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਵਿਦਿਆ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਹੋਛਾ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਬਣਾਦੀ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੀਮਾਂ ਤਕ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਨਿਰੋਲ ਪੁਸਤਕ-ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੰਕਾਰ-ਭਾਵ ਉਪਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :

ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਹਉਮੈਂ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥ (ਸਲੋਕ ਮ: ੧)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ ॥ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪੱਟੀ)

(ਅ) ਙੰਙੈ ਙਿਆਨੁ ਬੂਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤ ਸੋਈ ॥ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪੱਟੀ)

(ੲ) ਪਾਂਧਾ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ।
ਨਾਮ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮ ਸੰਗਿਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ।
ਸਚੀ ਪਟੀ ਸਚੁ ਮਨਿ ਪੜੀਐ ਸ਼ਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ।
ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤ ਬੀਨਾ ਜਿਸੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗਲਿ ਹਾਰਿ ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ ਓਂਕਾਰ)

ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ-ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਮੰਤਵ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਲੇਖਾ ਚੁਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮਨੁਖ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਬੁਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦੀ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਤਿ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਪਾਂਧਾ' ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਡਿਤ-ਬੀਨਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੇ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਸੱਚੀ ਪੱਟੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣਾ ਯਾ ਸ਼ਬਦ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਇਹੀ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹਾਕੂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਕਾਗਜ਼' 'ਮਸਵਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਲਿਖਣ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ

★ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ

ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਦੇਖੋ :

"ਕਰਣੀ ਕਾਗਦੁ, ਮਨੁ ਮਸਵਾਣੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਦੁਇ ਲੇਖ ਪਏ ।
ਜਿਉ ਜਿਉ ਕਿਰਤੁ ਚਲਾਏ ਤਿਉ ਚਲੀਐ ਤਉ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਅੰਤੁ ਹਰੇ ॥"

ਇਥੇ 'ਕਾਗਜ਼' ਮਨੁਖੀ ਆਚਰਣ ਹੈ, 'ਮਸਵਾਣੀ' ਮਨ ਹੈ, 'ਲੇਖ' ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਪ੍ਰਤਿ ਲਿਖਣਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਲੇਖ ਮਨੁਖੀ-ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਸੁਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਣ, ਮਨੁਖੀ-ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜਲ-ਸਰੂਪ ਹੋਣ । ਇਹ ਲੇਖ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉਤੇਜਿਤ ਵੀ ਕਰਨਾ । ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਵਿਦਿਅਕ-ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕਲਪ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਚਰਣਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਵਿਦਿਆ' ਨੂੰ ਮੰਤਵ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਦਿਆ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁਖ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਆਚਰਣਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਿਰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ-ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਮੁਖ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਵਿਵੇਕੀ ਬਨਾਣਾ, ਕਰਮ ਤੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤਾ ਨੂੰ ਬੁਝਾਣਾ, ਅਮਲ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਨਾਣਾ, ਕਿਰਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸੁਧ ਬਨਾਣਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਚਿਤਵਨਾ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੁਰਮਤਿ ਪਰਹਰਿ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਸੂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ...... ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਮਨੁਖ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਜੀਵ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ । ਜਿਹੜੀ ਵਿਦਿਅਕ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਮੂਰਖ' ਦੀ ਉਪਮਾ ਵੀ ਦੇ ਦੇ ਹਨ :

ਪੜਿਆ ਮੂਰਖ ਆਖਿਐ ਜਿਸ ਲਬ ਲੋਭ ਹੰਕਾਰ [ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧]

ਇਹ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁਖ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਬ, ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਸਮਝ ਕੇ ਲੋਭ-ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁਖ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਖ ਹੈ । ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਲਬ-ਲੋਭ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਧਿਆਪਕ-ਆਗੂ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਲ ਹੀ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਪਾਧਾ ਤੇ ਮੁਲਾ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ 'ਅਧਿਆਪਕ' ਅਧਿਆਤਮਕ-ਵਿਦਿਆ ਤਿਆਗ ਕੇ ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮੰਤਵ ਛਡਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਣ ਤਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਗੂ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਆਗੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਇਖ਼ਲਾਕ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਏ ਹਨ :

(ੳ) ਜਗਿ ਗਿਆਨੀ ਵਿਰਲਾ ਆਚਾਰੀ ।
ਜਗਿ ਪੰਡਿਤ ਵਿਰਲਾ ਵਿਚਾਰੀ ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧)

(ਅ) ਪੜ੍ਹਿ ਪੜ੍ਹਿ ਪੰਡਿਤ ਬਾਦੁ ਵਖਾਣੈ ।
ਭੀਤਰ ਹੋਦੀ ਵਸਤੁ ਨਾ ਜਾਣੈ ॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

(ੲ) ਪੰਡਿਤ ਵਾਚਹਿ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾ ਬੂਝਹਿ ਵੀਚਾਰ ।
ਅਨ ਕਉ ਮਤੀ ਦੇ ਚਲਹਿ ਮਾਇਆ ਕਾ ਵਾਪਾਰ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ "ਗਿਆਨੀ" ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਚਰਣ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਗਿਆਨੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਆਚਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ (ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ) ਆਚਾਰ-ਹੀਨ, ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਸਨ । "ਪਰ" ਵਾਸਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ 'ਪਰ'

ਨੂੰ 'ਭਲ"', 'ਭਾਣ' ਤੇ 'ਭਗਤੀ' ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣੀ, ਇਹ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪੰਡਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨਾਂ ਵਧ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਝਗੜਿਆ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ (ਪੜ੍ਹਾਈ) ਦੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਵਾਚਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਤਿ, ਸਿਖਿਆ ਦੇਣੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦਿਅਕ ਆਗੂ ਪੰਡਿਤ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮਤਿ ਦੇਣੀ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝ ਬੈਠਾ ਸੀ, "ਪਰ ਵਾਸਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੋਥੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਿਆ, ਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਬੁਝ ਸਕਿਆ, ਨਾਂ ਲਬੁ-ਲੋਭ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ-ਸੇਧ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸਦਾ ਇਕੋ ਕਾਰਨ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਰਤਵ ਚੂੰਕਿ 'ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਾਪਾਰ' ਨਮਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਦਿਅਕ ਕਰਤੱਵ ਨਾਂ ਤਾਂ ਨਿਜ-ਅਖ਼ਲਾਕ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਪਰ-ਅਖ਼ਲਾਕ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰ ਸਕਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਉੱਚ ਜੀਵਨ-ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਾਧੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੱਟੀ, ਕਲਮ, ਕਾਗਜ਼, ਮਸਵਾਣੀ ਤੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥ ਸਮਝਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਸਮਰਥਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸਾਖੀਕਾਰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੱਟੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰ ਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥ ਸਮਝਾਏ। ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਵੇਖੋ ?

(ੳ) ਆਪੇ ਪੱਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਭਿ ਤੂੰ।
ਏਕੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਦੂਜਾ ਕਾਹੇ ਕੂ ॥

(ਅ) ਧੰਨੁ ਸੁ ਕਾਗਦੁ ਕਲਮ ਧੰਨੁ ਧਨੁ ਭਾਂਡਾ ਧਨੁ ਮਸੁ।
ਧੰਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਲਿਖਾਇਆ ਸਚੁ ॥

"ਪੱਟੀ" ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਪੱਟੀ, ਕਲਮ ਕਾਗਦ, ਮਸਵਾਣੀ, ਲੇਖ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਅਰਥ ਸੰਕਲਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਅ-ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕਰਤਵ ਸੱਚ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਲੈਣੀ, ਸੱਚ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ, ਸੱਚੇ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣਾ, ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਕੰਚਨ-ਸੁਹਾਗਾ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਤੱਤ ਹੀ ਵੰਡ-ਹੀਣ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਸੱਚ ਤਾਂ ਸਦੀਵੀ ਕਾਲ ਨਵਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਤ੍ਰੈ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੀ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਸੱਚ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੈ।
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੋ ਸਚਾ ਤਿਚਰੁ ਜਾਪੀ ਜਾਪੈ ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧)

(ਅ) ਬਿਬੇਕ ਬੁਧਿ ਸਗਲ ਮਹਿ ਨਿਰਮਲ
ਬਿਚਰਿ ਬਿਚਰਿ ਰਸੁ ਪੀਜੈ (ਕਲਿਆਨ ਮ: ੪)

ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸੋਂ ਆਦੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵੰਡਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਉਹ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੇ ਇੱਛਾਵਾਨ ਸਨ।

ਵਿਗਿਆਨ ਵੇਤਾ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ★

ਹਰਬਰਟ ਸਪੈਂਸਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਇੰਸ ਸਾਧਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਮਿਥੀ ਮਿਥੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਸੱਚ ਜੀਵਿਆ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ' । ਵਿਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਵਤਰੇ, ਉਸਦੇ ਅੰਤਰ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਨ. ਉਹ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ । ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਨ, ਸੰਜਮ, ਗੁਰੂ, ਸੇਵਾ, ਕੁਦਰਤ, ਧਰਮ ਆਦਿ ਸਾਧਾਰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ । ਕਨਿੰਘਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਚੋਂ ਕਢਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਖ ਧਰਮ ਆਚਾਰ ਦੀ ਸੁਚਮਤਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਧਤੀ ਹੈ ।" ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, "ਸਰਬ ਧਰਮ ਮੈਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ । ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮ ਜਪ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ" । ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਵਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ । ਯੁਗਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਕੋ-ਇਕ (੧ੳ) ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਅਜੂਨੀ ਤੇ ਸੈਭੰ ਭੀ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸਾਜਣਹਾਰ ਹੈ (ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਸਿਖਇਜ਼ਮ, ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੩੮), ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹਨ "ਗੁਰ ਈਸਰ ਗੁਰ ਗੋਰਖ ਬਰਮਾ ਗੁਰ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ" । ਇਹ ਮਾਈ ਜਿਗਾਏ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਹੇਠ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੇਲੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦੇਸ (ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ) ਹੈ :

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤ ਵਿਆਈ ਤਿਨ ਚੇਲੇ ਪ੍ਰਵਾਣ
ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣ
ਜਿਵ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫ਼ੁਰਮਾਣ
ਉਹ ਵੇਖੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦਰ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਇਹ ਵਿਡਾਣ
ਆਦੇਸ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸ
ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਏਕੋ ਵੇਸ (ਜਪੁ)

ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਕਿਆਮਤ, ਹਸ਼ਰ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਦਿਨ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਪਾਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਇਸਦੇ ਸਾਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੈ :

ਵਖਤ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਣ ਲੇਖ ਕੁਰਾਨ
ਥਿਤ ਵਾਰ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹ ਨ ਕੋਈ
ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ

ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਬਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਹਨ (ਕਿਤਾਬੇ ਬਸਾਇਰ ਅਨੁਸਾਰ ੧੮ ਲਖ) ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਲਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਹਰ ਇਕ ਆਲਮ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਉਹ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ
ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ
ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕ ਧਾਤ (ਜਪੁ)

★Firclump—'A' Kaithu, Simla-3,

ਉਹ ਅਸਲੂ ਧਾਤੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਪਸਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਸਦਾ, ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਸੱਚ ਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ :

ਅਨਿਕ ਬਿਸਥਾਰ ਏਕ ਤੇ ਭਏ
ਏਕ ਅਰਾਧਿ ਪਰਛਾਤ ਗਏ [ਸੁਖਮਨੀ]

ਇਹ ਸੱਚ ਹਿਸਾਬੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਥਿਊਰੀਆਂ (Theories) ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ੧+੧ ਸਦਾ ਦੋ (੨) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਹਿਸਾਬੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਸਚਾਈ ਸਦਾ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਲੋਕ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਤੁਲ ਸਮਝਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦੇ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, "ਓਂ ਸ਼ਿਵਾਏ ਨਮਹ" ਆਖਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਹ ਦਸਣ ਲਈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਕੋ ਇਕ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਬਿੰਦੀ (ਸੁੰਨ-Zero) ਨਾਲ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ 'ਕਾਰ' ਲਗਾਕੇ "੧" ਬਣਦਾ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਪਰਾਤਨ ਓਂ ਦੇ ਉਪਰ ਕਾਰ ਲਗਾ ਕੇ ਓੁ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੱਚਣ ਘੜਨ ਅਤੇ ਪਾਲਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸਦੇ ਕਾਰ ਰੂਪੀ ਹੁਕਮ, ਭੈ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਥੰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ : "ਭੈ ਵਿਚ ਅਗਾਸੈ ਆਕਾਸ" ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਕਿਸੇ ਧੌਲ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਹਰਿੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾਬ (Mathematician) ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦਸੇ (ਅੰਕ) -ਏਕੇ-ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਮਤਾਂ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਮਿਟਨ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਆਧਾਰਿਤ ਥਿਊਰੀਆਂ (Letter held theories) ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕਦੀ ਨ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ-ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਹੀ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਅੰਕ ਆਧਾਰਤ ਸਿਧਾਂਤ (Figure held theory) ਦੀ ਨੀਂਹ ਲਿਪੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ (੧ਓ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਖੀ। ਇਹ ਥਿਊਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਮਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਹਰ ਕਾਲ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਅਟੱਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਗਣਿਤ ਵਿਦਿਆ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਦਾ ਇਕ ਜੋਤ ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਜਗਮਗਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। [ਲੋਕ ਦਰਸਨ ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੯੬, ਸਫਾ ੬]

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਾਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਮਨੁਖ ਦੀ ਅਮੁਲ ਵਿਰਾਸਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚੇ ਸਾਇੰਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਡੂੰਘੇ, ਲੁਕਵੇਂ, ਭੇਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਆਦਿ ਸੱਚ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ ਉਹਲੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਸਾਇੰਸ ਵਾਂਗ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਤੇ ਮੁਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੁਦਰਤੀ ਸਚਾਈਆਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਨਾਲ, ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਰੰਗਣ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਤਰਕ (ਦਲੀਲ) ਦਾ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਕ "ਕਵਾਓ" ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਭੀ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਕੁਨ) ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ 'ਤਿਸਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ'। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ। "ਏ ਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸਿਆਮਹ" ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋਣਾ-ਜਿਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਅਨਿਕ ਬਿਸਥਾਰ ਏਕ ਤੇ ਭਏ"। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ? ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਹਵਾ, ਤੇ ਪਾਣੀ : "ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ, ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ"। ਪਵਣ ਅਤੇ ਜਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਾਈ ਅਤੇ ਖਿਡਾਵਾ ਆਖਿਆ ਹੈ।

'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਜਲ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਆਧਾਰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਹਨ, ਕਣਕ, ਗੰਨੇ ਅਤੇ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ :

ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ

ਇਹ ਦਰਸਾਈ ਕਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ : 'ਸਸਿਘਰ ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ'' ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤ ਜੋਤ ਹੈ, ਤਿਸਦੇ ਚਾਨਣ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣ ਹੋਇ।

ਚੰਦਰਮਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਭਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਭਾਰਤੀ ਜੋਤਿਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਬਾਰਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ : "ਭੈ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਭੈ ਵਿਚ ਚੰਦ। ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤ"। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਜੋਕਾ ਵਿਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੂਰਜ ਦੁਆਲੇ ਭਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨੀ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਬਦਲ ਲੈਣ। ਪੰਜਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਐਟਮੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਚਰਚਾ ਹੈ :

ਪਰਮਾਣੋ ਪਰਜੰਤੇ ਅਕਾ ਸਹਿ ਦੀਪ ਲੋਅ ਸਿ ਖੰਡਣਾ
ਗਛੇਣੋ ਨੈਣ ਭਾਰੇਣ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨਾ ਸਿਧ੍ਤੇ [ਰਾਗ. ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫]

ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਧਾਂਦੇ ਲਿਖਾਂਦੇ (Haves and Haves nots) ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਚਾਕਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਰਕੇ "ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਰਈਅਤ" ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਲੇਫਾਂ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਚਾਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿਦਮਤਦਾਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ :

ਇਕ ਨਿਹਾਲੀ ਪੈ ਸਵਣ ਇਕ ਉਪਰ ਰਹਿਣ ਖੜੇ

ਚਾਕਰ ਜੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਮਾਲਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਲਕ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤਨਖਾਹ ਵੀ : 'ਹੁਰਮਤ ਤਿਸਨੋ ਅਗਲੀ ਉਹ ਵਜਹੁ ਭੀ ਦੂਣਾ ਖਾਏ'। ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਆਰਥਕ ਪੱਖੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ, ਇਹਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜਨੇਊ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਸਮ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਕਰਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਰਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਯਗ ਯੋਪਵਿਤ ਦੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਮੁਲ ਹੈ ਚਾਰ ਕੌਡੀਆਂ :

ਕੁਹ ਬਕਰਾ ਰਿੰਨ ਖਾਇਆ ਸਭ ਕੋ ਆਖੇ ਪਾਇ
ਚਉਕੜ ਮੁਲ ਅਣਾਇਆ, ਬਹਿ ਚਉਕੇ ਪਾਇਆ

ਆਰਥਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਆਚਰਨ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰਾਏ ਧਨ ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਵਲ ਅੱਖ ਮੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ : "ਅੱਖੀ ਸੂਤਕ ਵੇਖਣਾ ਪਰ ਤ੍ਰਿਆ ਪਰ ਧਨ ਰੂਪ"। ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਲੁਟ ਖਸੁਟ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਇਆ ਧਨ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ ਮਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਿਘਰੀ ਅਵਸਥਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਆਵਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਦਸਦੇ ਹਨ :

'ਧਨ ਜੋਬਨ ਦੋਇ ਵੈਰੀ ਹੋਇ'।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਆਗਰਾ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਰ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੁਥਾਂ ਨਾ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸੈਂਚੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੮ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਇਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ੰਗਾਬਾਦ ਵਿਚ ਇਤਫਾਕਨ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਜੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ, ਉਥੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਮੰਗੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ 'ਉਹ ਅਵਤਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ''। ਨੌਜਵਾਨ ਬੋਲਿਆ, "ਪਰ ਉਹ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ"। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵੇਤਾ ਸਨ।" ਉਹਦੇ ਸਬੂਤ ਮੰਗਣ ਉਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਫ਼ਿਜ਼ਿਕਸ (Physics) ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਸਾਇੰਸ ਨਹੀਂ, ਕੈਮਿਸਟ੍ਰੀ (Chemistry) ਬਾਟਨੀ (Botony) ਆਦਿ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਸਾਇੰਸਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਹੈ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਸਾਇੰਸ। ਜੋ ਇਹ ਸਾਇੰਸ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਆਖਣਾ, ਉਚਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਆਂਏ ਪੂਰਤ ਵੀ ਹੈ।" ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, "ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਢਾਂ ਲਈ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਵੀ ਕੋਈ ਔਜ਼ਾਰ ਸਨ ? ਜੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਹੜੇ ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਨ, ਬੁਧੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ

ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੀ ਵਿਰਸੀ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਲੁਕੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦੇ ਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਰੜੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹਦੀ ਸਮਝ ਤੇ ਸੂਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਕਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ੀ ਵਸਤੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਭੇਤ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਲਭਣ ਲਈ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਅਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧ ਆਦਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਕਾਰਾ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਿਆਲੂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਕਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਨਣ ਪਛਾਨਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਜੋੜਨ ਲਈ ਸੂਝ ਬੂਝ ਪਛਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਆਤਮਕ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਸੁਰਤ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਤਾ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਭੇਤ ਲਭੇ, ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਫਿਜ਼ਿਕਸ (Physics) ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸੇ ਮਾਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣਕੇ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਨੇ ਦਸਿਆ, "ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁੜ੍ਹੇ ਪ੍ਰਕਾਂਡ ਪੰਡਿਤ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਿਆਨ ਸਮਰਥਾ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਇਉਂ ਮੇਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਕਾਰੀ ਸੱਟ ਵਜੀ"।

ਇਸ ਨੁਕ ਉਤੇ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਲਭੱਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਔਜ਼ਾਰ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਪਿਆ ਜਿਸਦਾ ਭੰਡਾਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਕਤੀ ਸਣੇ, ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇਕੇ ਸੌਂਪਿਆ :

'ਭਗਤ ਭੰਡਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਉ ਸੌਂਪਿਆ ਫਿਰ ਲੇਖਾ ਮੂਲ ਨ ਲਿਆ।'

ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ (Laboratory), ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪਹਾਰਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਧਾਤ ਚੋਂ ਸੱਚ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਸਕਣ।

ਜਤੁ ਪਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥
ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥
ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥
ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥
ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥

ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਦਰਸ਼ਨਵੇਤਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਬਰ ਰਸੂਲਾਂ ਬਲਾਗ ਬਾਸ਼ਦ ਬਸ' (ਅਰਥਾਤ ਰਸੂਲਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤ ਘੜਣ ਜਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਚਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਕਣਾ ਵੀ ਲੋੜਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ' ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਈ। 'ਇਹ ਜਗ ਸਚੇ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚ ਵਾਸ' ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਮੱਕਾ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਮੁਜਾਵਰ 'ਜੀਵਨ' ਦੀ ਲੱਤ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਕੇ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਸ਼ਚਰਜ ਕਰ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਮਕੇ ਦੀ ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਾਝੋਂ ਦੋਵੇਂ ਰੋਈ।" ਸਿਧਾਂ ਨਾਥਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਵਾਈ 'ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ ਕਉਣ ਜਗਤ ਕਉ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ'? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਲਾਇਣਵਾਦ ਦੀ ਦੇਸ਼ਘਾਤਕ ਰੁਚੀ ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। 'ਰੂਪੇ ਕਾਮੈ ਦੋਸਤੀ' ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਸਮਝ ਬੈਠੀਆਂ ਕਾਮ ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਜਾਦੂਗਰ ਰਾਣੀਆਂ, ਮਾਇਆ ਖੋਹਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਠੱਗ, 'ਬਾਲੀ ਰੋਵਹਿ ਨਾਹਿ ਭਤਾਰ' ਨ ਰਖਿਉ ਦੀਮਾਨ। ਦੇਖਿ ਕੇ ਲੋਕੀ ਹਾਰ੍ਹੇ ਹੋਇਆ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤ ਮਿਸਰ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਅਤੇ ਰੁਹੇਲਖੰਡ ਦੇ ਬਰਦਾ ਫਰੋਸ਼ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਇਆ। ਲੋਕ-ਪੀੜ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਬਰ ਦਾ ਕੈਦੀ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਜਾ ਕੇ ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਹਮਲਾਆਵਰ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਰਾਟ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੋਲਿਆ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹੋ । ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਮਝੋ । ਤੁਹਾਡੀ ਹਕੂਮਤ ਇਨਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਭਰੀ ਹੋਵੇ ।" ਬਾਬਰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਸਿਰ ਨ ਫੇਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਅਭੁਲ ਹੈ ।

Needless to say, Babar did value and follow all this in his later life. History bears abundant testimony to this. But for those who have read Babar's power, influence and formidableness, the patriotic part played by the Guru does not stand in need of comments. He met the most terrible man on earth, a wink of whose brow was a sufficient order for putting millions to the sword and by his able inter-cession turned him into the kindest ruler. This was the service that the Guru rendered to his country and country-men. [Ramanand to Ram Tirath as quoted by Kartar Singh M.A. at Page 230 of his work 'Life of Guru Nanak Dev'].

ਇਹੋ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਲੋਚ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭੀ ਸਦਾ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਜਿਨੀ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮੁਸੱਕਤ ਘਾਲਿ
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ।

ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਸਿਖ ਦੀ ਧੂੜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਸਤਕ ਤੇ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਹਨ 'ਜਨ ਨਾਨਕ ਧੂੜ ਮੰਗੈ ਤਿਸ ਗੁਰਸਿਖ ਕੀ ਜੋ ਆਪ ਜਪੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮ ਜਪਾਵੈ' ।

ਅਦੁਤੀ ਚਿੰਤਕ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ' ਦਾ ਇਹ ਆਲਮਗੀਰ ਸਿਧਾਂਤ ਸਦੀਵਕਾਲ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ ।

ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਭੁਪਾਲ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ

—ਪ੍ਰੋ: ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ*

ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਨਿਰੂ ਸਕਤ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸਹਿਣ ਹਦ ਤਕ ਗਿਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਦੋ ਹੀ ਜਾਤੀਆਂ (ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ) ਮੁੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਦੁਰ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸਹਿਜ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਵੱਡੇ ਕੰਜਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੇ ਹਨ :—

"ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ"

ਇਸ ਚੜ੍ਹਤ ਦੀ ਲੋੜ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੌਤਰਫੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਖਿਲਾਅ (Spiritual Vacuum) ਕਾਰਨ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਹਿੰਦੂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਢੋਣ ਕਰਕੇ ਹਥੀਂ ਬਾਲੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਸਨ :—

"ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ"
ਬਾਝਹੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰਿ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ"

ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਿਧੜਕ ਹੋਕੇ ਕੂੜ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਖੁੰਝਕੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟ ਪੈਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਹਿੱਤ, ਇਸਦਾ ਸਰਵੇਖਣ, ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਵੱਧ ਢੁਕਵਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਐਨ ਉਲਟ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਨ ਭਾਗਸ਼ੀਲ ਆਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਏ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵ੍ਰਿਧੀ ਹਿੱਤ ਜੀਵਨ ਅਰਪਿਤ ਕਰੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਸਦਕਾ, ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੰਤਵ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਗਏ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗਿਆਨ, ਕਰਮ, ਪ੍ਰੇਮ (Light, action and love) ਵੰਡਗੀਆਂ ਵਿਸਤਾਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਨਿਭਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ ਭਾਵਨਾ ਭਲੀ

* ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਜੋਤ ਪਲਰਦੀ ਭੀ ਰਹੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ, ਤੋਰ ਨਿਰੰਤਰ ਨਾ ਰਹੀ । ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲੁਕਾਈ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੂੜ ਕੁਸੱਤ ਦੇ ਗੜ੍ਹੇ ਵਲ ਧਕੀਂਦੀ ਗਈ । ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਵਾਰ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁਖੀ ਸੁਭਾਅ (Human psychology) ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਥੁੜ ਕਰਕੇ, ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਨਾ ਬੱਝ ਸਕਿਆ । ਮਨੁਖੀ ਪ੍ਰਿਕ੍ਰਿਤੀ ਨ ਹੀ ਇਕ ਖਿਨ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਬ ਦ ਨਿਸਚਿਤ ਪਰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

"ਜੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਖੰਡ ਕਰਿ ਕਲਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਹੁ ਵਾਦਿ ਵਧਾਵੈ"
ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਹੋਇਕੈ ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਧਰਮ ਚਲਾਵੈ ॥"

ਇਹ ਲਗ ਭਗ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ, ਜਥੇਬੰਦ ਮਨੁਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਅਤੇ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਸਬੰਧੀ, ਸਪਸ਼ਟ ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਲੋੜ ਨਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ।

ਕਬੀਰ ਵਰਗੇ ਜਿਹੜੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਏਨੇ ਵਿਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੱਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਰੂਪ ਨਾ ਧਾਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਹੀ ਭਾਵਨਾਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਮਾਹੌਲ ਘਸਦਾ ਗਿਆ । ਨਾਨਕ-ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਆਮ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਭਈ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤ੍ਰ ਵਿਚਿ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਆਸ੍ਰਮ ਉਪਾਏ ॥
ਦਸ ਨਾਮਿ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਜੋਗੀ ਬਾਰਹ ਪੰਥਿ ਚਲਾਏ ॥
ਜੰਗਮ ਅਤੇ ਸਰੇਵੜੇ ਦਗੇ ਦਿਗੰਬਰਿ ਵਾਦਿ ਕਰਾਏ ॥
ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ਕਰਿ ਸਾਸਤ੍ਰਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣਿ ਲੜਾਏ ।
ਖਟਿ ਦਰਸਨ ਬਹੁ ਵੈਰਿ ਕਰਿ ਸਾਸਤ੍ਰਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣਿ ਲੜਾਏ ॥"

ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਝੁਕਾਅ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ । ਗੀਤਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਵਿਖਿਆਤ ਲੇਖਕ ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸ਼ੀ, ∴ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਨੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰੇ ਗਏ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਚਾਰੇ ਗਏ ਧਰਮ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ∴ ∴ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਚਾਰੇ

∴ "Its (Gita) central idea is that God descended into mortal frame as Sri Krishna and in the inspired words of Gita, Taught Arjuna to Show Him, Come to Him, live in Him and be Him, This idea has been most precious possession of India and it has been accessible to all men, inespective of the bounds of race, sex or latitude." (Bhagvad Gita and modern life Page 18)

∴ ∴ Lore was altogether lost sight of. Light was represented to mean vedas and religious odes, and actions were interpreted into sacrifices, worships, pilgrimages and the observance of retuals and ceremonies."

(History and philosophy of Sikh religion Part II Page 344)

ਗਈ ਭਾਵਨਾ ਅਸਲੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਬਣਾ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਮਕਾਂਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਤਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਜੇਤੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉੱਤਮਤਾ (Superoriy) ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪਲਾ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਮਝਕੇ ਠੋਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੁਤ ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ। ਇਹ ਕਟੱੜਤਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੀਨ, ਤਲਵਾਰ ਜਾਂ ਧਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਲਹ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਾਰਗ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਸੂਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਜਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਖੰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਕਿਤੇ ਖਿਸਕ ਰਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੱਕੇ ਵਿਖੇ ਹਾਜੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸਨ :—

"ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ ?
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆਂ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾਂ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ ॥"

ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਸੀ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਪੌੜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

"ਰਾਹਿ ਸੈਤਾਨੀ ਦੁਨੀਆ ਗੋਈ ॥"

ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਾ ਤੇ ਲੋਕ ਦੀ ਨਿਆਈ ਰਹਿ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਜਾਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਜੇ ਰਾਜਾ ਤਖਤ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਜਾ ਭੀ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਖਾਸ ਰਵੱਈਏ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਵਾਂਗ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਣਖ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਖੁੰਢਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਅਣਖ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਹੋ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੇ ਘੁੱਟ ਪੀਕੇ ਜੀਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਇਹ ਰਵੱਈਆ ਨਫ਼ਰਤ ਯੋਗ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਬਾਸਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ :—

"ਰਾਜੇ ਸੀਂਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁੱਤੇ
ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥"

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

"ਕਲਿ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ ॥
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ ॥"

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਦੂਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਕੁਤਾਹੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ। ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਧੇਰੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਜਾ ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਚਾਹੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਤੇ ਚਾਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੀ ਲੋਅ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

"ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾ ਵਿਚਿ ਗੁਰ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ"

ਕਾਜ਼ੀ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ ॥"

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰ ਹੀ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਕੇ ਤੁਰਦੇ ਸਨ। ਨੇਕੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤੋਰੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਕੁਠਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨੇਕੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਖਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਨੇ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਹੀ ਸੀ :—

"ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ ਕੂੜ ਕੁਸਤੁ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ ॥"

ਇਹ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਚੂਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ, ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਲਾਲਚ ਬਣ ਗਿਆ। ਲਾਲਚ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਖਲੋਂਦਾ ਇਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ :—

"ਜਾ ਲਬੁ ਤਾ ਨੇਹੁ ਕਿਹਾ ਲਬੁ ਤਾ ਕੂੜਾ ਨੇਹੁ ॥"

ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੀ :—

"ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਊ ਜਾਈ ।"

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਧੁੰਧਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਖਤਮ ਹੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਛਿੱਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਵਾਹਿਦਾ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ ਜਾਂ ਦਾਤੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

"ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ ॥"

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਭੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਵਾਸਤੇ ਜੂਝ ਰਹੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਲਾਨੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਪਨਾਏ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਣ ਲਗਿਆਂ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਜਨਤਾ ਜਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਠਾਣ ਲਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਇਹ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਹੜੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਆਪ ਅਸਮਰਥ ਹੋਣ। ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਾਂਗ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜਕ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਪਤੀ ਤੇ ਬਾਪ ਅਖਵਾਇਆ। ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹਰ ਮਾਰਗ ਅਪਨਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਨ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਟੱਲ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਭੀ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ, ਕੂੜ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਲਈ। ਪੂਰੇ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਦਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿ ਲੋਕ, ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝ ਵੀ ਸਕੇ ਤੇ ਹਜ਼ਮ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਭਰਾਤ੍ਰੀਅਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਕੇ "ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ" ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ—"The Spirit of Guru Nank's Teachings was the observance of the universal brother-hood of man and

father hood of the Lord God." (History and philosophy of the Sikh Religion Vol. II Page 358) ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹਾਣੀ ਨਾਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼" ਪਿਛੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ :—"ਨ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ।" ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਰਗ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸੁਝਾ ਰਹੇ ਸਨ; ਜਿਸਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਮੰਨੈ ਮਗ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥ"

ਉਹ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਸੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਦਾ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਅਤੇ ਵੇਖਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭਰਾਤ੍ਰੀਅਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਰੋਏ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਉਕਾ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣੀ ਕਿ ਲੜਣ ਵਾਲਾ ਵਰਗ ਅੱਡਰਾ ਹੋਵੇ, ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੱਡਰਾ, ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅੱਡਰਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅੱਡਰਾ। ਭਾਰਤ ਇਸ ਗਲੋਂ ਮਾਰ ਖਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖਤਰੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਅਸਲੋਂ ਹਨੇਰੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗੀ।

ਵੈਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੇਸ਼, ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਵਾਂਗ ਗੁਟਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰਲਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਭਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕੌਮ ਦਾ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਪਕੇ ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਦਿਮਾਗੋਂ ਵਿਕਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸ ਵਾਰ ਜਾਮਾ ਬਦਲ ਕੇ ਆਈ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਆਖਿਆ :—

"ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰ ਪਲਟੀਐ ॥"

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ :—

"ਲਹਣੇ ਪਾਈ ਨਾਨਕੋ ਦੇਣੀ ਅਮਰਦਾਸ ਘਰਿ ਆਈ ॥"

ਇਸ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਸੀ :—

"ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਸਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ॥"

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਲੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ :—

"ਅਰਜਨ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟਿਕੈ ਮੂਰਤਿ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ ॥"

ਇਕੋ ਜੋਤਿ ਦੇ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟਣ ਦੀ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਪਤਨ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੋਰ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਅਗੇ ਝੁਕਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਹਰੇਕ ਵਾਰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਗੁਣ ਤੇ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੱਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ, ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਗਦੀ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਵਿਚ ਅਮਲ ਨੂੰ ਖਾਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਅਸੂਲ ਓਹੀ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਘਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾਵੇ ਵਰਨਾ ਅਸੂਲ ਪੋਰਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਘੁਣ ਤਰਾਂ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੁਦ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤਕ ਅਪੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ। ਝੁਕਣ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿਤੀ। ਬਦੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਂਦੇ ਵਕਤ ਨਾ ਹੀ ਦਿਲ ਦੁਖਾਵਾਂ ਢੰਗ

ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਾਹਿ ਦਸਣ ਵਿਚ ਕਸਰ ਛੱਡੀ । ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਅਣਡਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਸਗੋਂ ਟੋਏ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਜਾਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਹੈ । Frederick Pincott) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ ਦੇਵਦੂਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਚਾਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ :—

"(Guru) Nanak was the first man for such a task; for he was thorough and consistent, prudent and yet enthusiastic, inoffensive yet urgent, and as gentle in manner as he was strong in faith."

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਣੇ ਹੋ ਵਿਚਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਪੁੰਡ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ,
ਮਿਟੀ ਧੁੰਧ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ"

—ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਸੀ। ਜੋ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਜੀਵ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ "ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ" ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਗਿੱਟਾ ਸ਼ਬਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਖਿਆਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੀਵ ਆਪਣੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਭੁਖ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਛੰਤ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਤੇਰੇ ਬੰਕੇ ਲੋਇਨ ਦੰਤ ਰੀਸਾਲਾ ॥
ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਸ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾ ॥
ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਢਾਲਾ ॥
ਸਵੰਨ ਢਾਲਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਾਲਾ ॥
ਜਪਹੁ ਤੁਸੀ ਸਹੇਲੀਹੋ ॥
ਜਮ ਦੁਆਰ ਨਾ ਹੋਹੁ ਖੜੀਆ ।
ਸਿਖ ਸੁਣਹੁ ਮਹੇਲੀਹੋ ॥
ਹੰਸ ਹੰਸਾਂ ਬਗ ਬਗਾ ਲਹੈ ਮਨ ਕੀ ਜਾਲਾ ॥
ਬੰਕੇ ਲੋਇਣ ਦੰਤ ਰੀਸਾਲਾ ॥ ੭ ॥
ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਸੁਹਾਵੀ ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ ॥
ਕਹੁ ਕਨਿ ਕੋਕਿਲਾ ਤਰਲ ਜੁਆਣੀ
ਤਰਲਾ ਜੁਆਣੀ ਆਪ ਭਾਣੀ
ਇਛ ਮਨ ਕੀ ਪੂਰੀਏ ॥
ਸਾਰੰਗ ਜੋਓ ਪਗ ਧਰੇ ਠਿਮ ਠਿਮ
ਆਪਿ ਆਪੁ ਸੰਧੂਰਏ ॥
ਸ੍ਰੀ ਰੰਗ ਰਾਤੀ ਫਿਰੈ ਮਾਤੀ ਉਦਕੁ ਗੰਗਾ ਵਾਣੀ ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਹਰਿ ਕਾ
ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਸੁਹਾਵੀ ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ ॥੨॥ ੩॥

ਇਹ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।

---

* 297 ਲਕਸ਼ਮੀ ਵਲਾਸ ਰੋਡ—ਮੈਸੂਰ

(ੳ) ਤੇਰੇ ਨੈਣ ਬਾਂਕੇ ਅਤੇ ਦੰਦ ਸੋਹਣੇ ਹਨ।

(ਅ) ਰੀਸਾਲਾ=ਰਸ ਦਾ ਘਰ।

(ੲ) ਸੋਨੇ ਦੀ ਦੇਹ, ਸੋਨੇ ਦੀ ਢਲੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਹ ਚਮਕਦੀ ਹੈ।

(ਸ) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਾਲਾ—ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਗਿਟਿਆਂ ਤਕ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

(ਹ) ਮਧਰਾੜੀ ਬਾਣੀ=ਤੇਰੀ ਬੋਲੀ ਮਿੱਠੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਇਲਾਂ ਕੂਕਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਕ) ਤਰਲ ਜੁਆਣੀ=ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਿਸਮ ਪੂਰੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੈ।

(ਖ) ਸੰਧੂਰੀਏ=ਮਸਤ।

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਛਕੇ, ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਪੜਨ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਜੀਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਉਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਹਰ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਹਰ ਵਕਤ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਲਪਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲਪਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ "ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ" ਰਚਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ—

(ੳ) ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰਿ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨਜਹਿ ॥

'ਨਹਿਨ ਜਿਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, "ਨਹੀਂ ਹੈ"।

ਅਰਥ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿਹਨ (Sign of idientification) ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਾ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਡੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੋਈ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਤ ਕੋਹਿ।

ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਤ ਕਹਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਰੇਖ ਭੇਖ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਜੇਕਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਵਗੈਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਥੇ ਵੀ ਨਹਿਨ ਜਿਹ ਦਾ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ, ਪਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ 'ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਤ ਕਹਿ' ਦਾ ਲਫਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਤ ਕਹਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਢੁਕਦੇ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਅਚਲ ਮੂਰਤ।

(ਅ) ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

(ੲ) ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿਜੇ।

(ੳ) ਅਚਲ ਮੂਰਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਆਦਿ ਮੂਰਤ=ਅਟਲ ਮੂਰਤ=ਉਹ ਹੀ ਮੂਰਤ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਬਨਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ

ਚਲੀ ਆਂਵਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੀ ਮੂਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫੇਰ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ॥ ੭੮ ॥ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—' ਰੁਆਲ ਛੰਦ ॥ ਤਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਆਦ ਰੂਪ ਅਨਾਦ ਮੂਰਤ

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

(ਅ) ਅਨਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼—(ਅਰਥ)=ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਤੇਜ) ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਆਦਮੀ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

(ੲ) ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿਜੇ=(ਅਰਥ)=ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ, ਪਰਕਾਸ਼ ਕਥਨ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅੰਦਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸਤਰ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮੂਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਅਟਲ ਹੈ, ਤੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਵਦੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਲ ਸੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਭੀ, ਜਿਸ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ Genesis ਜਾਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਤੇ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ਸਤਾਈ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

"ਖੁਦਾਨੇ ਇਨਸਾਨ ਕੋ ਆਪਨੀ ਸੂਰਤ ਪਰ ਪੈਦਾ ਕੀਆ ॥ ਖੁਦਾ ਕੀ ਸੂਰਤ ਉਸਕੋ ਪੈਦਾ ਕੀਆ (And god created man in his own image in the image of god created he him)

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਦਵਾ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਤੇ ਬਣਾਇਆ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵਕਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣਵਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਚਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਕੋਨਿਆਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਕ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਪੁਟਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਟੋਕਰੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਚੁਕ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਬਾਹਰ ਸੁਟਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਲਗੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਥੋਂ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਵਦੀ।" ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਚੰਗਾ, ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੁਦ ਅਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਆ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ—

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥ (੭੮੩) ਪੰਨਾ

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ॥
ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਰਾਮ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ॥
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਥੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ॥
ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ ॥
ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਮੇਹਰਾਂ ਭਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ।

ਅਜ ਕਲ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਆਮ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਚਲ ਮੂਰਤ ਦੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ (੧੨) ਅਸਟਪਦੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੁਆਮੀ ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਖਿਆਨੀ ॥
ਸਚੁ ਸਚੁ ਸਚੁ ਸਭੁ ਕੀਨਾ ॥ ਕੋਟਿ ਮਧੇ ਕਿਨੈ ਬਿਰਲੈ ਚੀਨਾ ॥
ਭਲਾ ਭਲਾ ਤੇਰਾ ਰੂਪ ॥ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਅਪਾਰ ਅਨੂਪ ॥
ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ॥ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੁਨੀ ਸ੍ਰਵਨ ਬਖਾਣੀ ॥
ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪੁਨੀਤ ॥ ਨਾਮ ਜਪੈ ਨਾਨਕ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤ ॥੮॥ ੧੨ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਕੁਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੂਰ ਹਨ, ਉਹ ਖੋਤੇ ਹਨ, ਭਾਗਹੀਣ ਹਨ, ਜਮ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਣਗੇ।

ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ॥ ਪੰਨਾ ੪੯੨

ਜਿਨ ਦਰਸਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸਤਿਪੁਰਖ ਨ ਪਾਇਆ ਤੇ ਭਾਗਹੀਣ ਜਮ ਮਾਰੇ ॥
ਸੇ ਕੂਕਰ ਸੂਕਰ ਗਰਧਭ ਪਵਹਿ ਗਰਭ ਜੋਨੀ ਦਯਿ ਮਾਰੇ ਹਤਿਆਰੇ ॥੩॥
ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਹੋਹੁ ਜਨ ਊਪਰ ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੇ।
ਨਾਨਕ ਜਨ ਹਰ ਕੀ ਸਰਣਾਈ ਹਰ ਭਾਵੈ ਹਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥੪॥੩॥

ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੈਨ ਨਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਜਾ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਮੁਠੀਆਂ ਭਰੀਆ ਸਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਖ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਘਟ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਖੁਦ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਭੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਜੀਵ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਕ ਵੀ ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਘਲੇ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਪੋਟਾਂ ਘਲਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾ ਕੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਟੋਡਾ ਜਲਾਲੀ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਖੁਦ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਰਪੋਰਟ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੋਈ ਰਪੋਰਟ ਨਾ ਘਲੀ ਤਾ ਅਖੀਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਟੋਡੇ ਨੂੰ ਪੁਛ ਕਰੇ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਛਣ ਤੇ ਜਲਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਲਾਲ ਏਡਾ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੇਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੇਖਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਕਲਾ ਵਰਤਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਆਦਮੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਤੇਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੇਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇਜ ਘਟ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਤੇਜ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ

ਹੈ। ਏਥੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬੜਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੋ ਜੀਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

"ਅਚਲ ਮੂਰਤ"

੧. ਅਚਲ ਮੂਰਤ ਵਾਲੇ ਬਾਂਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਤੁਝ ਬਿਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਆਵੇ ਜੀਓ।
੨. ਅਚਲ ਮੂਰਤ ਤੇਰੀ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣੈ, ਕਿਉਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਛਪਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੩. ਅਚਲ ਮੂਰਤ ਅਨਭਓ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ, ਇਹ ਦਸ ਕੇ ਪਿਆ ਤਰਸਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੪. ਤੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਓਹੋ ਵੇਖੇ, ਜਿਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਜਪਾਵੇ ਜੀਓ।
੫. ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਘਟ ਕਰਾਣਾ, ਇਹ ਜਣ ਤੇਰਾ ਜਾਣੇ ਜੀਓ।
੬. ਹੌੜੇ ਕਰਦੇ ਜਨ ਆਪਣੇ ਨੂੰ, ਆਪ ਆ ਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੭. ਜਦ ਨਦੀਆਂ ਨੀਰ ਬਹੇ ਨੈਨਣ ਤੇ, ਤੂੰ ਬੀ ਨੀਰ ਬਿਹਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੮. ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਆਪ ਹੀ ਦਸੇ, ਕੁਝ ਜਨ ਤੇ ਨਾ ਛੁਪਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੯. ਕਈ ਵਾਰ ਤੇਰੀ ਮੂਰਤ ਵੇਖੀ, ਫਿਰ ਭੀ ਉਹੀ ਦਿਖਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੧੦. ਪਰਚਾਰਕ ਤੇਰੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਇਹ ਕੀ ਬਾਤ ਬਣਾਵੇ ਜੀਓ।
੧੧. ਰਮਜਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ, ਨਿਤ ਸੁਣਦੇ ਤੇਰੇ ਗਾਣੇ ਜੀਓ।
੧੨. ਅਮਤੋਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਭ ਨਸ ਭਜ ਜਾਵੇ, ਜਦ ਜਨ ਤੇਰਾ ਦਰਸਾਵੇ ਜੀਓ।
੧੩. ਭਜ ਭਜ ਆਵੇਂ ਗਲੇ ਲਗਾਵੇਂ, ਲੁਕਨਮੀਟ ਖਡਾਵੇ ਜੀਓ।
੧੪ ਤੈਂਡੀ ਬੰਦਸ਼ ਕੋਈ ਨਾ ਡਿੱਠਾ, ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਮਨ ਭਾਵੇਂ ਜੀਓ।
੧੫ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ ਚਰਨ ਤੇਰੇ ਤੋਂ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਜਪਾਵੇਂ ਜੀਓ।

ਅਰਥ—ਅਚਲ ਮੂਰਤ—ਆਦਿ ਮੂਰਤ =ਅਟਲ ਮੂਰਤ, ਉਹ ਮੂਰਤ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਬਨਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਂਵਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੂਰਤ ਹੈ। **'ਅਨਭਓ'** = ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੋ ਕੋਈ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਝਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। **ਅਮਤੋਜ** = ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰਾ ਜੋ ਬਿਆਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਤੁਕ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ) ਦਰਸਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਸੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ 'ਨਾਮ ਜਪਨ' ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

"ਨਾਮ ਜਪੈ ਨਾਨਕ ਮਨ ਪ੍ਰੀਤ ॥"

ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਏਥੇ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀਰ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁਛਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਦਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਪਰ ਲਿਖਣਾ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ

—ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ.*

ਫਿਰ ਉਠੀ ਆਖਰ ਸਦਾਅ।
ਤੌਹੀਦ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸੇ।
ਹਿੰਦ ਕੋ ਇਕ ਮਰਦੇ ਕਾਮਿਲ ਨੇ
ਜਗਾਇਆ ਖ਼ਾਬ ਸੇ। (ਡਾ: ਸਰ ਇਕਬਾਲ)

ਅਜ ਤੋਂ 500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਪੀੜਤ ਹੋਈ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਖਿਚੋਤਾਣ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਖੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਊਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਅਤੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਅਟਲ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਾਪ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਡਿਗੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ—

"ਦੂਤਾਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ—

"ਉਠੇ ਗਿਲਾਨ ਜਗਤ ਵਿਚ, ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੰਸਾਰਾ।
ਵਰਨਾਂ ਵਰਨ ਨ ਭਾਵਦੀ, ਖਹਿ ਖਹਿ ਜਲਨ ਬਾਂਸ ਅੰਗਿਆਰਾ।
ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝ ਨਾ ਬੁਝੀਐ ਜਿਚਰ ਸਰੇ ਨਾ ਗੁਰ ਅਵਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹੇ ਸੂਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ਅੰਧਾਰਾ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ ਦੋ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਧਰਮ ਸਨ, ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਸੀ। ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ—

ਚਾਰ ਵਰਨ ਚਾਰ ਮਜ਼ਹਬਾਂ।
ਜਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।
ਖੁਦੀ ਬਖੀਲੀ ਤਕੱਬਰੀ।
ਖਿਚੋਤਾਣ ਕਰੇ ਸਿੰਙਾਣੇ।
ਗੰਗਾ ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂਆਂ।
ਮੱਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।
ਸੁੰਨਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ।
ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਹਿੰਦੂ ਲੁਭਾਣੇ।

*ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਲ।

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ।

ਇਕ ਨਾਮ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇ ਕੈ।

ਮੋਹਿ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ।

ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਮਣ ਮਉਲਾਣੇ।

ਸਿਰੋ ਨਾ ਮਿਟੇ ਆਵਣ ਜਾਣੇ।

ਗਲ ਕੀ ਸਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਧਰਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹ ਮਚਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ—

"ਕਲਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ।

ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ।

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚ ਚੰਦ੍ਰਮਾ।

ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜਿਆ।

ਫਿਰ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਕੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਦਸਿਆ ਹੈ—

ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰ।

ਨਾਨਕ ਕੂੜ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ।

ਇਹੀ ਹਾਲਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਧੁੰਦ ਮਿਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ॥

ਮਿਟੀ ਧੁੰਦ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਨਵ-ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਨੀਵਿਆਂ ਤੇ ਡਿਗਿਆ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨੀਵਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਦਿਤਾ—

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ, ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਪਖੰਡਾਂ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾ ਪਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਦਸਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ "ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ" ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੋ ਨਾਲ। ਡੌਂਗੋਲੇ ਪਖੰਡਾ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਗਾਇਆ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਅਰਥਾਤ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਾਹ 'ਸਚ' ਪ੍ਰੇਮ, ਅਣਖ, ਬਹਾਦਰੀ, ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ। ਤਾਂਹੀਉ ਤਾ ਸੈਦ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਬਾਬਰ ਤੂੰ ਜਾਬਰ' ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪਰਜਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਕਿਹਾ—

ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁੱਤੇ

ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ।

ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਅਰਥਾਤ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਦਾ ਵੀ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ—

ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਬਾਹਮਣਾ ਦੀ ਗਲ ਥੱਕੀ,

ਅਗਦ ਪੜੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿਖਾਏ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ, ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਰਖਣ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਪਰ ਕੁਝ ਸਵਾਰਥੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਰਬਚਨ ਵੀ ਬੋਲੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ 'ਬੇਤਾਵਾ' ਤਕ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੂਤਨਾ ਤਕ ਵੀ ਕਹਿਣੋ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਕੋਈ ਆਖੈ ਭੂਤਨਾ।
ਕੋਈ ਕਹੈ ਬੇਤਾਲਾ।
ਕੋਈ ਆਖੈ ਆਦਮੀ।
ਨਾਨਕ ਵਿਚਾਰਾ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਨਾ ਡੋਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜਹੇ ਗਰੀਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਤਕ ਆਪਣੇ ਰਬ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਪ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨੂਰ ਨਾਲ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਚ ਅਤੇ ਸਚੇ ਅਚਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ—

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ।
ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਅਚਾਰ।

ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨਾ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜਗਤ ਉਤੇ ਐਸਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਦੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਿਣ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿਣ ਸਾਡਾ ਪੀਰ ਹੈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਫਨਾਣਾ ਹੈ। ਝਗੜਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ—

ਬਾਬਾ ਮੜ੍ਹੀ ਨਾ ਗੋਰ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਕੇ ਹੀਏ ਮੈਂ।

(ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਨਾ ਮੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਬਰ ਵਿਚ ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਿਆ ਹੈ)

ਸਾਧੂ ਟੀ. ਐਲ. ਵਾਸਵਾਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜੋ ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਨਵ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਚਮਕੇਗਾ। ਜੋ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ।

ਅਜ ਅਸੀਂ ਕਿਤਨੇ ਵਡਭਾਗੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਜ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਆਓ ਅਜ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰੀਏ ਤੇ (ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ) ਹੋ ਸਕੀਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਦਿਆ ਸੰਕਲਪ "ਪਟੀ"

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਕੁਮਾਰੀ ਕਲਸੀ*

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੰਕਲਪ 'ਪਟੀ' ਰਚਨਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਕਾਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਵਿਚਲੀ ਦੂਜੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ, ਪਾਂਧੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ।

"ਪਾਂਧਾ! ਤੂੰ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।" ਤਾਂ ਪਾਂਧਾ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?

"ਮੈਂ ਸਭੋ ਕਿਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿਛ ਹੈ, ਬੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ, ਜਮਾਂ, ਖਰਚ, ਰੋਜਨਾਵਾਂ, ਖਾਤਾ, ਲੇਖਾ, ਮੈਂ ਸਭ ਕਿਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੀਮਤ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦ੍ਰਵਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦਸਣ ਲਗੇ ਕਿ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ 'ਲੇਖਾ ਪਤਾ' ਸਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

"ਏਨਾ ਅਖਰਾਂ ਮਹਿ ਜੋ ਗੁਰਮਖਿ ਬੂਝੈ
ਤਿਸ ਸਿਰ ਲੇਖ ਨਾ ਹੋਈ।" (ਪੱਟੀ)

ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ।

"ਪਾਂਧਾ! ਇਨੀਂ ਪੜੇ ਗਲ ਫਾਹੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੈਨ, ਇਹ ਜੋ ਪੜਨਾਂ ਹੈ ਸਭ ਧਾਂਦ ਹੈ।"

ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਰਾਜਿਆਂ ਰਾਣਿਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੁ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਲਾਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ। ਉਪਮਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾ ਜੁ ਆਪ ਵੀ ਉਸੇ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

"ਊੜੈ ਉਪਮਾ ਤਾ ਕੀ ਕੀਜੈ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ।
ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਸੇਈ ਫਲੁ ਪਾਵਹਿ ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ।"

ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੂਝ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

"ਜੈਸਾ ਸੇਵੈ ਤੈਸਾ ਹੋਵੈ।"

ਅਸਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮਨੁਖ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਹੀ ਲਿਖਣੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ 'ਸਰਵ' ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਅਨੇਕ ਵਿਚ 'ਏਕ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਹਉਮੈ ਵਾਲੀ ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ ਟੁਟ ਚੁਕੀ ਹੈ—

"ਙੰਙੈ ਙਿਆਨ ਬੂਝ ਜੇ ਕੋਈ।
ਪੜ੍ਹਿਆ ਪੰਡਿਤ ਸੋਈ।
ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ
ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨਾ ਕੋਈ।"

ਇਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਹਉਮੈ ਦਾ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਪੰਡਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੈ ਅਪ ਹੀ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਹੈ—

"ਚੱਚੈ ਚਾਰ ਵੇਦ ਜਿਨਿ ਸਾਜੇ
ਚਾਰੇ ਖਾਣੀ ਚਾਰਿ ਜੁਗਾ।

---

*ਅਵਤਾਰ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਨਾ

ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੋਗੀ ਖਾਣੀ ਭੋਗੀ ॥
ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤ ਆਪਿ ਖੀਆ ॥"

ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਗੋਹਜ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਬਾਹਰ ਮੁਖਤਾ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਵਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ।

"ਮਨ ਸਮਝਾਵਣ ਕਾਰਨੇ।
ਕਛੂਅਕ ਪੜੀਐ ਗਿਆਨ।"

ਕੁਲ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਪਰਚਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੋਮਾ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਹਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਅੰਤਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੈ।

Education ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਇਹ Educt ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿਸੇ ਗੁਝੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨਾ ਇੰਜ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗਿਆ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪੱਖ ਦੇ ਧੁਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ।

ਸਪਾਈਨੋਜ਼ਾ (ਇਕ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰ) ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਹੈ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨਾ। ਅਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਹੀ ਖੋਜ (Research) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜ ਦਾ ਪਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ ਕਰਨ (Specialisation) ਦਾ ਯੁਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ—

"ਮਤਿ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ
ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥" (ਜਪੁਜੀ)

ਵੇਲੇ ਦੀ ਓਪਰੀ ਓਪਰੀ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਟੰਕੈ ਟੋਚ ਕਰਹੁ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਘੜੀ ਕਿ ਮੁਹਤਿ ਕਿ ਉਠ ਚਲਣਾ।"

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਸਲ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਤੇ ਠੋਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪੈ ਜਾਂਦੀ।

"ਜੂਐ ਜਨਮੁ ਨ ਹਾਰਹੁ ਆਪਣਾ।
ਭਾਜਿ ਪੜਹੁ ਤੁਮ ਹਰਿ ਸਰਣਾ ॥"

ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਜੁ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰਵ ਅਨੰਦ, ਸਰਬ ਉਤਮ ਅਤੇ ਸਰਵ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹੈ ਉਹ—

"੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਨਿਰਭਓ, ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ, ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਅਤੇ "ਆਦਿ ਸਚ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ, ਹੈਭੀ ਸਚਿ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚਿ" (ਜਪੁਜੀ)

ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਟਨੈ ਨਾਦਿ ਵਰਤੀ ਤਿਨ ਅੰਤਰਿ।
ਹਰਿ ਚਰਨੀ ਜਿਨ ਕਾ ਚਿਤੁ ਲਾਗਾ।
ਚਿਤੁ ਲਾਗਾ ਸੇਈ ਜਨ ਨਿਸਤਰੇ ਭਉ
ਪਰਸਾਦੀ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ।"

ਅਤੇ

"ਤਿਸੈ ਸਰੇਵਹੁ ਤਾ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ ।
ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਸਲ ਵਿਦਿਆ ਬਾਰੇ ਦਸ ਕੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਔਗੁਣ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਬੜੇ ਵਿਅੰਗ-ਮਈ ਢੰਗ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

"ਗਲੀ ਹਉ ਸੋਹਾਗਣਿ ਭੈਣੇ
ਕੰਤ ਨਾ ਕਬਹੂੰ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ॥"

ਭਾਵ ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਝਣ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਕਦੀ ਮਿਲੀ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਸੁਹਾਗਣ ਕਹੀ ਜਾਵੇ ।

ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਅਨਾਰਥਕ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਅਮਰ 'ਮੈਂ' ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

"ਮੰਮੈ ਮੋਹੁ ਮਰਣੁ ਮਧੁਸੂਦਨੁ ॥
ਮਰਣੁ ਭਇਆ ਤਬ ਚੇਤਵਿਆ ॥
ਕਾਇਆ ਭੀਤਰਿ ਅਵਰੋ ਪੜਿਆ ॥
ਮੰਮਾ ਅਖਰੁ ਵੀਸਰਿਆ ॥"

ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਵਿਦਤ ਅਤੇ ਹਉਮੈਂ-ਰਹਿਤ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ—

"ਹਾਹੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਦਾਤਾ ॥
ਜੀ ਉਪਾਇ ਜਿਨਿ ਰਿਜਕੁ ਦੀਆ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਵਹੁ ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਲਾਹਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਲੀਆ ॥"

ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ—

"ਆਇੜੇ ਆਪਿ ਕਰੈ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ ।
ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਇਰ ਇਵ ਕਹਿਆ ॥

ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਦਸਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕੱਲੇ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੀ ਅਨਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬੇਸ਼ਕ ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੁ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪੂਰਨ ਭੇਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਕੇਵਲ ਅਨੁਭਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਣਨ ਹੈ । "ਆਪਿ ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਜਿਨਿ ਛੋਡੀ, ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰ ਰਹਿਆ ।" ਅਤੇ 'ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਸਭ ਕਿਛ ਜਾਣੈ ।"

ਇਸੇ ਲਈ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੁਚੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਮੂਲ ਸਤਾ ਤੋਂ ਵਖ ਸਮਝਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਦੂਈ ਦਵੈਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਅਹੰਮ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਸਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਕਲੀ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਅਥਾਹ ਜਲ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰਾਣ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਨਿਸਫਲ ਜਾਈਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

"ਭਾੜੈ ਰਾਤਿ ਕਰਹਿ ਜਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ ਜਿ ਅਮਰ ਹੋਆ ।
ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ ਸਚਿ ਸਮਾਵਹੁ
ਓਸ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣ ਕੀਆ ।"

ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ

"ਘੱਘੈ ਘਾਲਿ ਸੇਵਕ ਜੇ ਘਾਲੈ ।
ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਕੈ ਲਾਗਿ ਰਹੈ ।
ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਜੇ ਸਮਕਰ ਜਾਣੈ ।
ਇਨ ਬਿਧਿ ਸਾਹਿਬੁ ਰਮਤ ਰਹੈ ।"

ਇਸ ਛੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਮੁਚੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁਖ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਦੀ ਘਾਲ ਘਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਨਾਮਿ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ, ਚੰਗਿਆਈ ਬੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

"ਬੁਰਾ ਭਲਾ" ਇਸ ਲਈ "ਸਮਾਨ ਜਾਣੈ" ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਹੀ ਛਾਇਆ ਵਾਂਗ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ।

"ਛਛੈ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ।
ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਮੁ ਹੋਆ ।
ਭਰਮੁ ਉਪਾਇ ਭੁਲਾਈਅਨੁ ਆਪੇ ਤੇਰਾ
ਕਰਮੁ ਹੋਆ ਤਿਨ ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ ।।"

ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਪੱਖ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਜਾਂ ਹੀਣਾ, ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਹੀਣ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਅਵਨਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਸਵੱਟੀ ਉਤੇ ਪਰਖਦੇ ਹਨ । ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਉਹੋ ਚੰਗੀ ਹੈ । ਜਿਹੜੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂ ਚੁਕ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਲੈ ਜਾਏ, ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਦਏ ।

ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿਖਿਆ

—ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ*

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਇਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਜ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਯਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਵਾਕ ਅਜ ਵੀ ਉਨੇ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਮ ਪਰਧਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਤਨੀ ਵਿਸਤਾਰ ਪੂਰਵਕ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਪਖ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾ ਪਾਈ ਹੋਵੇ । ਇਥੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ।

"ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ਜਪੁ॥ ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥"

ਆਸਾ ਦੀਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

"ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਏਕੁ ਤੂੰ ਜਿਨ ਸਚੋ ਸਚ ਵਰਤਾਇਆ ।"

(ਏ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਵਡਾ ਅਸੂਲ "ਨਾਮ" ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਨਾਮ ਜਪਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਪਰਮਾਣ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

(ੳ) "ਕਿਆ ਕਹੀਏ ਸਚਿ ਸੂਰਾ ਹੋਇ ॥
ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਅ) "ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੇਟੇ ਸੋ ਸੁਖ ਪਾਏ ॥
ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥

(ਏ) ਰਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਭ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮਥੇ ਮਨਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕੀ ਦੁਖ ਨੂੰ ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਰੋਗ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਮਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਹਨ :

"ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥
ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥"

---

* Executive Member SSF. Bhopal,
II. Year M B B. S Hostel C. Ghandhi Medical College
BHOPAL

ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹੋਏ, ਹਰ ਗਲ ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਪਨਾਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

(ੳ) "ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰ ॥

(ਅ) "ਸਚ ਤਾਂ ਪਰ ਜਾਣੀਐ ਜਾਂ ਰਿਦੈ ਸੱਚਾ ਹੋਇ ॥

ਕੂੜ ਕੀ ਮਲ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ ॥"

5. ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਵੇਖੋ :

"ਕਪੜ ਰੂਪ ਸੁਹਾਵਣਾ ਛਡਿ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜਾਵਣਾ ॥
ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਾਵਣਾ ॥"

... ...

6. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਵੀ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥"

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ "ਜੀਵਨ ਉਸਾਹਾਂ" ਦੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ਡੂੰਗਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਗਏ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ

—ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ "ਪ੍ਰੇਮ"*

ੴ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਰਚਿਆ, ਰਵੀ ਬਾਣੀ ਤੂੰ ਮੁਖੋਂ ਉਚਾਰ ਪਹਿਲਾਂ
ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੱਚਾ, ਸਭੇ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਦਸੀ ਤੂੰ ਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ
ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਇਕ ਅਕਾਲ ਸੱਚਾ, ਨਿਰਭਉ, ਗੇੜ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਉਤਾਰ ਪਹਿਲਾਂ
ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਮਿਟਦੇ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਤਿਆਰ ਪਹਿਲਾਂ

ਕਰਤਾ ਆਪ ਕਾਰਨ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਸਰੂਪ ਹੈ ਗਿਆਨ ਅਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੋ ਚਮਕਿਆ ਜੱਗ ਅੰਦਰ ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ

ਜਪ ਹਰਿ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਹਰੀ ਬਣਿਆ, ਹਰਿ ਹਰੀ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ
ਸੇਵਾ ਕੌਮ ਦੀ ਹਰੀ ਦਾ ਤਪ ਵਡਾ, ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚਮਕਾਇਆ ਸੀ
ਅਟਲ ਮੁਕਤੀ ਸਾਧਨਾ ਇਹ ਭਗਤੀ, ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਤੂੰ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਸੀ
ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਸਚ ਦਾ ਪਾਰ ਬੇੜਾ, ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਹਰਿ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ ਸੀ

ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਪਾਖੰਡ ਸਭ ਦੂਰ ਹੋਏ ਸਿਤਾਰਾ ਚਮਕਿਆ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ
ਜਗਤ ਜਲਦਾ ਤੇ ਘੋਰ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਮਿਟਿਆ ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ

ਕੁਲ ਪਿਆਸੇ ਫਰਕਦੇ ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਸੀ, ਪਿਆਸ ਚਿਰੋਂ ਦੀ ਆ ਮਿਟਾ ਦਿਤੀ
ਨਫਰਤ ਵਿਚ ਸੜਦੀ ਆਤਮਾ ਜਗਤ ਵਾਲੀ, ਸੀਤਲ ਫੁਹਾਰ ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਰਸਾ ਦਿਤੀ
ਚੰਨ ਚਮਕਿਆ ਨਿਰਮਲ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ, ਜੋੜੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਤੂੰ ਜਗਾ ਦਿਤੀ।
ਫੁਲਵਾੜੀ ਮਹਿਕ ਉਠੀ ਕਲੀ ਰੂਪ ਬਣ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿਤੀ।

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ 'ਚ ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਪੰਚਮ ਸਰੂਪ ਸ਼ਾਂਤ ਧਰਵਾਸ ਤੇਰਾ।
ਦਮਕੇ ਲੋਹ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਨੂਰ ਬਣ ਕੇ, ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ।

ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਾਲੀ, ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤਲਵਾਰ ਖੜਕੀ।
ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ, ਕੌਮੀ ਆਤਮਾ 'ਚੋਂ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਧੜਕੀ।
ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਅੰਦਰ, ਮਜ਼ਲੂਮ ਹਿੰਦ ਤੇ ਵੇਖੀ ਜਾਂ ਮਾਰ ਲਮਕੀ।
ਗੈਰਤਾਂ ਚਮਕੀਆਂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਖੜਗ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਝਲਕੀ।

ਗਲੋਂ "ਪ੍ਰੇਮ" ਦੀ ਸਿਰ ਤਲੀ ਹੋਵੇ, ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇਰਾ।
ਪ੍ਰੀਤ ਸ਼ਮਾ "ਪ੍ਰੇਮ" ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਲਈ, ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇਰਾ।

---

*S. B. A, Hall Guillemard Road, Singa pore—14

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ"

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ‡

ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਅਚੰਭ ਡਿਠਾ।
ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਹੀ ਆਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹਿਠਾ।
ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਤੂ ਕੌਣ ਹੈ ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇਰਾ।
ਏਥੇ ਕਰਨ ਕੀ ਆਇਓਂ ਦਸ ਕਿਥੇ ਬਸੇਰਾ।
ਉਸ ਆਖਿਆ ਮੇਰਾ ਡੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਨ ਰਖਦੇ ਚੀਤਾ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੈਨੂੰ ਘਲਿਆ ਤੇਰੀ ਵੇਖ ਪਰੀਤਾ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੈਂ ਜੋਤ ਹਾਂ ਸੁਣ ਲੈ ਪਿਆਰੇ।
ਅਸਾਂ ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂ ਜਲ ਵਿਚ ਤਰੰਨਆਰੇ।
ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਦਾਸ ਹਾਂ ਸ਼ਾਡੂ ਬਰਦਾਰੇ।
ਭਗਤਾਂ ਪੈਜ ਦਾ ਰਖਦਾ ਰਾਮ ਮੇਲਨ ਹਾਰਾ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਹੈ ਜਗ ਪਾਲਨ ਹਾਰਾ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਾਹ ਸਿਰ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਗਰੀਬ ਵੀਚਾਰਾ।
ਕਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਹੁਣ ਆਵੋ ਪਿਆਰੇ।
ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਦਿਓ ਦਿਦਾਰੇ।
ਦਰਸ਼ਨ ਹਾਰੇ ਤਰਸਦੇ ਪਏ ਨੈਨ ਪਿਆਸੇ।
ਹੰਝੂਆਂ ਹਾਰ ਪਰੋਸਿਆ ਆ ਓ ਦਿਓ ਦਿਲਾਸੇ।
ਤੁਝ ਬਿਨ ਬੇਲੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵੇ।
ਤੁਝ ਬਿਨ ਬੇਲੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਤ ਦਿਲਾਵੇ।
ਆਵੋ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ ਜੀ ਹੁਣ ਆਵੋ ਪਿਆਰੇ।
ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਲਵੋ ਹੁਣ ਦਿਓ ਦੀਦਾਰੇ।
ਰਾਮ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂ ਨੈਨ ਦਮਕਾਵੇਂ।
ਰਾਮ ... ... ਨੀਰ ਬਹਾਵੇਂ।
... ... ਕਿਉਂ ਹੰਝੇ ਝੁਰਨੇ।
... ... ਤਰਲੇ ਕਰਨੇ।
ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਤਕ ਮੈਂ ਭੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵਾਂ।
... ... ਦਰਸਨ ਪਾਵਾਂ।
ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਤਰਸ ਨਾ ਆਵੇ।
... ... ਕੌਣ ਸਮਝਾਵੇ।
ਮੈਂ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਵਸ, ਇਸ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਾ ਕਾਈ।
... ... ਝੂਠ ... ।
... ... ਦੇਖ ਠੋਕ ਵਜਾਈ।
ਰਾਮ ਨੇ ਪਕੜੀ ਬਾਹਾਂ ਚਰਨ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਇਆ।
ਘੁਟ ਘੁਟ ਕਰ ਕੇ ਪਿਆਰ ਰਾਮ ਫਿਰ ਚਲ ਬਸਾਇਆ।
ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਜੋ ਮੈਂ ਕਹਿ ਨ ਸਕਾਂ।
ਬਾਝ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ ਹੁਣ ਮੈਂ ਰਹਿ ਨ ਸਕਾਂ।

‡297, ਲਖਮੀ ਵਿਲਾਸ, ਮਦੂਰ—1

श्री गुरु नानकजी की यात्राएँ—काम रूप की यात्रा

★शमशेर सिंह, अशोक

जन्म साखी गुरु नानक तथा श्री गुरु नानक प्रकाश आदि पुस्तकों के कथनुसार श्री गुरु नानक देवजी की देश विदेश की चारों यात्राएँ अथवा उदासियाँ प्रसिद्ध हैं। वे चार यात्राएँ अथवा उदासियाँ, जो लोकोपकारार्थ पूर्व, उत्तर दक्षिण, और पश्चिमीय देशों की यात्राओं अथवा उदासियों के नाम से अभिहित की जाती है, यदि अन्वेशक की दृष्टि से देखा जाय तो अपने आप में बड़ा महत्व रखती है।

श्री गुरु नानक देव जी ने जब कि उस समय आजकल की तरह आने जाने का सुगम प्रबन्ध न हो तथा समस्त देश ओर से छोर तक ठग लोगों अथवा फन्दे वाले धूर्त एवं हिंसक व्यक्तियों के दबाव से कंटकाकीर्ण मार्ग होने के कारण किसी प्रकार की भी कोई भी सुविधा न थी, ये भ्रमण रूप यात्राएँ किस तरह सम्पन्न की और गुरु साहब अनेकों बीहड़ जंगलों, उपवनों, नदियों पर्वतों चोटियों को फांद करके आसाम के कामरूप नामक दुर्गम स्थान में किस तरह पहुँच पाए। इस सम्बन्ध में सुदृढ़ गुरु जी के प्रारम्भिक जीवन की कुछ घटनायें यहाँ पर अवश्य विचारणीय है।

गुरुनानक जिस तरह कि उनके नाम की निरुक्ति से पता चलता है, 'गु' नाम अन्धकार में 'रु' नाम प्रकाश करने वाले और नानक अर्थात अनिकता से रहित एक शुद्धद्वैतवादी व्यक्ति होने के कारण सबकी विधि तथा बुद्धि की आवश्यक मानवीय विशेषताएँ उनमें पूर्णतया विद्यमान थी।

जिस कारण वे सर्व शक्तिमान जगदीश्वर का प्रतिरूप माने जाते थे। 'आपि नारायणु कलाधारि जग महिपरवयो' इसलिये वे जगत का उद्धार करने के निमित आज से पाँच सौ वर्ष पूर्व पंचनाद प्रदेश के बार प्रांतीय तलवंडी नामक नगर में महिता कालू अथवा कल्याण राय जी के गृह में अवतीर्ण हुए थे।

श्री गुरु नानक देवजी जब अभी स्वल्पायु अथवा बाल्यवस्था में ही थे तो नगर निवासियों को उनकी ईश्वर प्रदत्त अद्वितीय प्रतिभा, प्रत्युत्पन्न मति तथा आध्यात्मिक शक्ति के परमद्भुत चमत्कार दिखाई दिये। सर्वप्रथम उन्होंने सात वर्ष की आयु में अपने अध्यापक पांधा अथवा उपाध्याय गोपालदास जी को राजा आसा के अन्तर्गत पट्टी नामक पारसी द्वारा ज्ञानोपदेश दिया और बताया कि इस अक्षरावट से जो सभी पाठशालाओं में विद्यार्थियों को पढ़ाई जाती है, ठीक और सही अर्थभाव क्या है?

तत्पश्चात गुरु नानक देवजी ने अपने अरबी फारसी के अध्यापक मौलवी कुतबुद्दीन, संस्कृत के अध्यापक पंडित व्रजलाल और यज्ञोपवीत संस्कार करने वाले कुल पुरोहित हरिदयाल जी को न केवल सन्मार्ग का उपदेश ही दिया अपितु दम्भ पाखण्ड, जात्याभिमान, साम्प्रदायिक भेदभाव के प्रहार तथा मनुष्य मात्र से पारस्परिक सदव्यवहार का बीजारोपण भी किया ताकि हिन्दु मुस्लिम समाज में परस्पर एक-दूसरे के प्रति हार्दिक प्रेम भावना के उत्पन्न होंगे

★रिसर्च स्कालर, सिख हिस्ट्री रिसर्च बोर्ड, अमृतसर।

से घृणा तथा द्वैतभाव का नाश हो और सभी लोग आनन्दपूर्वक कालयापन करते हुए एक एक-दूसरे के आशीर्वाद के भागी बन सकें।

भारतवर्ष विशेष तथा पंजाब इस समय सदियों की पराधीनता के कारण नितान्त सत्ताहीन और परवश था। राजनैतिक पतन के साथ ही समाजिक पतन, धार्मिक पतन और मानसिक पतन चूंकि अवश्य भावी बातें हैं। अत: इस देश के क्षत्रिय (राजपूत) ब्राह्मण, वैश्य शूद्र न केवल विदेशी विचारधारा के आधीन अपने प्राकृतिक अस्तित्व को खो रहे थे, अपितु उनके हृदय में राष्ट्रीयता की तनिक मात्र भी भावना न रह गई थी। एक ईश्वर के स्थान पर तैंतीस कोटि देवी देवताओं की श्रद्धा सहित कल्पना अनेकों पीरों फकीरों तथा पैगम्बरों की मान्यता और यन्त्र मन्त्र तन्त्र के अनन्त अन्ध विश्वास उनकी जीवन नैया को एक अत्यन्त भयानक भ्रम जाल के भंवर में फंसा रहे थे जिसमें से हिन्दुओं और मुसलमानों का बच निकलना अनिवार्य था। इस असहाय अवस्था में ग्रस्त होने के बावजूद भी हिन्दू अपने धार्मिक दृष्टिकोण को सही बता रहे थे और मुसलमान अपने धार्मिक दृष्टिकोण को और इसी बिना पर नित्य-प्रति इस देश में यत्र-तत्र जो दीन मजहब के झगड़े होते रहते थे और किसी हद तक लूट खसोट भी यदाकदा हो जाती थी उसने मानवीय सभ्यता के जन्मदाता भारतवर्ष के सामाजिक जीवन को बड़ा तलख बना रखा था तलम्बा (मुलतान) के सज्जन जैसे ठग, आसाम-बंगाल की नागा पर्वत घाटी और मध्य भारत की विन्ध्याचल अटवी के नर संहारक कौड़ा राक्षस तथा देवलूट नामक किरात राज जैसे हिंसक व्यक्ति, जिनको श्री गुरु नानक देव जी ने ब्रह्मज्ञान का उपदेश देकर सन्मार्ग पर चलाया, इसी प्रकार के निकृष्ट मायावी मनुष्य थे।

श्री गुरु नानक देवजी जैसे कि इससे प्रथम ही बताया गया है कि तलवंडी नामक ग्राम में रहते हुए जब युवावस्था को प्राप्त हुए तो तो अपने बहनोई भय्या जयराम जी के सदउद्योग से पंजाब के त्रिगत प्रान्त अथवा इलाका दुआबा के मुलतान पर लोधी नामक नगर में पहुँच कर नवाब दौलत खाँ लोधी के मोदी अथवा अर्थमन्त्री नियुक्त हुए। गुरु साहब जैसा कि उनकी पुरातन साखियों से पता चलता है अरबी और फारसी भाषा में अच्छी योग्यता रखते थे परन्तु इस पदवी पर पहुँच कर भी आप अधिक समय तक नहीं ठहर सके। इस समय यद्यपि श्री गुरु साहब की शादी हो चुकी थी और दो बच्चे भी पैदा हो गये थे। तथापि उनका हार्दिक झुकाव स्वार्थ की ओर न जाकर परमार्थ की ओर अधिक था, अत: सर्वशक्तिमान ईश्वर की भजन-बन्दगी और शब्द-कीर्तन में नित्य प्रति लीन रहने के कारण उन्होंने शीघ्र ही मोदी खाने की पदवी से नवाब दौलतखां को जो उनका हार्दिक श्रद्धालु हो गया था एकाएक त्याग पत्र दे दिया। और 'न कोई हिन्दू न मुसलमान' का नाहरा लगाते हुए गृहस्थ आश्रम को त्याग कर साधुओं की पंक्ति में जा बैठे और लोगों को अद्वैत भाव का उपदेश देना शुरू कर दिया। इस समय पर भाई मरदाना नानक मीरासी अथवा डोम जो संगीत शास्त्र का पारंगत था रबाब लेकर गुरु जी का जीवन साथी तथा अनुयायी बन गया।

गुरु नानक के समक्ष इस समय मायावी मोह-जाल में बुरी तरह जकड़े हुए संसारिक जीवों के उद्धार तथा सुधार का बड़ा उत्तरदायित्व उपस्थित था जिसकी पूर्ति के लिये व सर्वशक्तिमान ईश्वर की ओर से इस संसार पर अवतार धारण करके आये थे। इस कार्य के निमित गुरु साहब ने अपने जीवन के प्रारम्भ काल से ही तैयारी शुरू कर दी थी, अत: सुल्तानपुर से ही जैसे कि सर्व प्रथम इशारे मात्र बतलाया गया है, उन्होंने सब गृहस्थ बन्धनों से उन्मुक्त होकर संन्यास ग्रहण कर लिया। और देशाटन के लिये चल पड़े। इस सम्बन्ध में उनकी सर्व प्रथम उदासी अथवा यात्रा पूर्व देश की थी जिसमें सुलतानपुर से तलवंडी होते हुए सैदपुर (अमीनाबाद) फिर कुरुक्षेत्र पानीपत, करनाल, हरिद्वार (गंगा) दिल्ली, प्रयाग, बनारस, पटना, ढाका, कामरूप, ७ (कावरू देश ८) आदि स्थान सम्मिलित हैं इस तरह इन्होंने पंजाब से चल कर उत्तर प्रदेश, बिहार और आसाम प्रान्त के प्रसिद्ध नगरों और गांवों का भ्रमण किया और न केवल पानीपत, करनाल के सैय्यद पीर शाह शर्फ और राजधानी दिल्ली के मुफ्ती मुल्ला, काजी तथा लोधी सम्राट सिकन्दर को ही शुभ उपदेश दिया अपितु हरिद्वार (गंगा) प्रयाग तथा बनारस के दार्शनिक पंडितों तथा

भक्तों को भी विधि पूर्वक सन्मार्ग का प्रदर्शन करने में तनिक मात्र फर्क नहीं दिखलाया। इसके बाद तीर्थ राज गया तथा पटना (बिहार) होते हुए जब वे बंगाल के ढाका और आसाम के कामरूप नगरों में गये तो उनको वहाँ मुल्लाओं तथा दार्शनिक पंडितों के स्थान पर नितान्त तांत्रिक मतावलम्बियों के घोर अन्ध विश्वासों तथा विविध मन्त्रों का सामना करना पड़ा बंगाल तथा कामरूप आसाम उस समय जादू का घर माना जाता था, और वहाँ के प्रायः सभी लोग शैव तथा शाक्त सम्प्रदाय के अनुयायी थे जिनमें वामाचार के निकृष्ट कर्मकांड, जिनमें मद्य, मांस, मैथुन आदि पंच मकारों का सेवन, भैरवी चक्र आदि घृणित रीतियों का प्रचलन, गुरु शिष्य तथा उनकी शिष्याओं में चोली पथ का अनुगमन आदि न जाने कितने प्रचलित थे, जिनका सत धर्म के साथ सम्पर्क मात्र भी सम्बन्ध न था। अतएव इन रीतियों से भारत का पतनोन्मुख होकर यहाँ पर विदेश सत्ता का स्थापित होना एक आवश्य भावी बात थी।

श्री गुरु नानक देव जी जब भाई बाला और मरदाना को साथ लिए हुए कामरूप देश में गये तो उनको साथ लिए हुए कामरूप देश में गये तो उनको साथ क्रमशः कुछ तांत्रिक मतानुयायियों का साक्षात हुआ। जन्म साखी भाईबाला के कथनुसार बात यूं हुई कि गुरु साहब के रबाबी भाई मरदाना को भूख लगी, और वह क्षुधा निवृत के लिये कामरूप नगर में गया, उसको एक अपरिचित विदेशी समझ कर वहाँ कि नूरुन्निसा (नूरजहाँ) नामक एक तांत्रिक स्त्री ने मन्त्र के बल से उसके गले में धागा डाला और उसके छाग अथवा मेढ़ा बनाकर अपने घर के एक कोने में बैठा दिया। पर्याप्त समय व्यतीत होने पर जब गुरु नानक जी को पता चला कि उनके आज्ञाकारी शिष्य भाई मरदाना के साथ एक स्त्री ने ये चरित्र किया है तो वे बहुत हंसे, और त्वरत ही भाई बाला को लेकर तुरन्त घटना स्थल पर पहुँच गये। उनको देख कर नूरुन्निसा और उसकी बहुत सी सहचारियाँ जो सभी प्रकार के मारन, मोहन, उच्चाटन आदि कार्य तथा मंत्र यत्रों में अपने आपको परम निपुण समझती थी आकर एकत्रित हुई। परन्तु ब्रह्मज्ञानी एवं तत्वदर्शी सन्त गुरु जी के ऊपर उनके मंत्र यत्रों का कोई प्रभाव न हुआ और वे सब बेफल साबित हुए, अतः उन तांत्रिक स्त्रियों पर गुरु साहब की आत्म शक्ति का ऐसा दिव्य प्रभाव पड़ा कि वे सब की सब उस पाखंड जाल को छोड़ धर्मशाला स्थापन कर परमेश्वर के नाम को स्मरण करने लगीं और मन, वचन, कर्म से गुरु जी की शिष्यायें बन गईं।

कामरूप की इस यात्रा तथा गुरु देव की अन्य यात्राओं को जो उन्होंने पूर्व, उत्तर, दक्षिण और पश्चिम के देशों की कीं, देख कर मुझे स्वर्गीय भाई कान्हसिंह जी नाभा का नाम एक मनोहर कवित याद आता है जिसमें उन्होंने इसी संबंध में एक गुरु नानक को अनेक रूपों में पूर्णतः चित्रित किया है—

देख्यो सुलतानपुर गृही औ व्यापारी भारी,
लाखो घर माहि ब्रह्मचारी के सरूप हैं।
मक्के माहि हाज्जी अरु काजी हैं मदीने बिखे,
काशी बीच बैठ्यो बनि पंडित अनूप हैं।
अचल बटाले योगिराज मोहि भासत है,
देख्यो करतार पुर भूपन को भूप है।
यद्यपि है रूप रंग रहित अरूप बाबा,
तद्यापि जिज्ञेश आँख देखें सब रूप है।

और इसी संबंध में सुप्रसिद्ध महाकवि भाई सन्तोखसिंह के वंशज सरदार बलवन्तसिंह राजगज पटियाला निवासी की भी एक कविता है—

देस में दिसा में दीन दुनिया दिवाकर में,
अण्ड खण्ड मण्डल में दिपति दिपन्त है।
देवन में दानवन में दामिनि दमक है मैं,
रंगे हुये भक्तन में बेची कुल कन्त है।
कलि के पैगम्बर की बानी हूँ में अमृत है,
कलियुग के तारबे को बानी गुरु ग्रंथ है।
गिरिवर में पंजा है प्रत्यक्ष जा की करामात,
'गजराज' नानक अनन्त है अनन्त है।

(आकाशवाणी जालन्धर से प्रसारित)

नानक वाणी में सद्गुरु

नीलम "नीलदे"

गुरुब्रह्मा गुरु विष्णु गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात परब्रह्मा तस्मैश्री गुरुवेनमः ॥०

भारतीय संस्कृति के, चिन्तन एवं साधना के क्षेत्र में गुरु महिमा का गान परम्परा से होता चला आ रहा है । भारतीय समाज में गुरु उच्च स्थान का अधिकारी है । धर्म और समाज की नियामिका शक्ति उसी के हाथ में रही है । गुरु ही माता-पिता है, वही ईश्वर है, उसकी सेवा मन, वचन एवं कर्म से करनी चाहिए । उसकी कृपा से सभी वस्तुएं सुलभ हो जाती हैं ।

'गुरु पिता गुरु माता गुरुर्देवो न संशय ।
कर्मणा मनसा वाचा तस्मात्सर्वे प्रसेव्यते ।।
गुरु प्रसादतः सर्वं मे शुक-मात्मनः ।
तस्मात्सेव्यो गुरुर्नित्यमन्यथा लभ्यते न शुभ भवते ।।

भारतीय मानव जीवन का कोई भी क्षेत्र गुरु से रिक्त नहीं है । वेद उपनिषद, रामायण तथा महाभारत आदि सभी ग्रन्थों में हमें गुरु महिमा का बखान मिलता है । जीवन के पग-पग पर गुरु ही दर्शक है । वेदों से चली आती हुई गुरु भक्ति की धारा बौद्ध धर्म तथा दर्शन के अभ्युत्थान में भी अक्षुण्ण बनी रही । प्राचीन बौद्धों में गुरु को कल्याण मित्र कहा गया है । बौद्ध धर्म में गुरु शिष्यों का मार्ग दर्शक था । जिसके निर्देशित मार्ग पर चलकर ही शिष्य अपना कल्याण कर सकता था ।

बौद्ध धर्म के पश्चात् वैष्णव, शैव, एवं शाक्ति तन्त्रों के अभ्युदय के साथ-साथ गुरु परम्परा की महत्ता दिनों दिन बढ़ती गई । "तन्त्र-साधकों योगियों, नाथ पंथियों सहजयानियों, वज्रयानियों, तथा परवर्ती सन्तों ने गुरु की

---

२६४ कृष्ण नगर जम्मू (तवी) निरन्तर..............२

(१) सन्त साहित्य की सामाजिक एवं सांस्कृतिक पृष्ठभूमि ।

पृष्ठ २०७ पर उद्धृत

(२) भक्ति काव्य में रहस्यवाद ।

पृष्ठ १६२

महिमा का अपार गुणगान किया है।" (१)

इस प्रकार से हिन्दी सन्त साहित्य की पूर्व पाठिका में यह गुरु परम्परा अपने पूर्ण महिमामय रूप में विद्यमान थी। "वेदों से प्रवाहित होती हुई भक्ति की धारा अनेक नालों में होकर वृहत रूप धारण करती हुई, गुरु की धारणा के अनेक दृष्टिकोणों के साथ हिन्दी के मध्यकालीन सन्त साहित्य में भी सम्मिलित हुई।" (२)

सन्त मत के विभिन्न सम्प्रदायों में नानक पंथ या सिक्ख धर्म सर्वाधिक सजीव तथा सचेत पंथ है। (३) तथा गुरु नानक का स्थान विभिन्न सन्तों के मध्य महत्वपूर्ण है। (४) 'गुरु नानक जो जन्म से क्षत्रिय, आचरणों से भ्रमणशील, कर्म से गुरु, चतुर्दिक ज्ञान के भंडार, उदात्त भावनाओं के अजस्र-स्त्रोत, अध्यात्म-पथ के अविचल पथिक (५) की दृष्टि से गुरु का स्थान धार्मिक साधना में सर्वोपरी है।

'जपुजी' के मूलमन्त्र,

१ ओं सतिनामु करता पुरखु।

"निरभउ निरवैरु आकाल मूरति।
अजूनी सैभं गुर प्रसादि।"

में निरंकार परमात्मा 'गुरु प्रसादि' अर्थात गुरु की कृपा से ही प्राप्त मानते हैं। 'आसा दी वार' में गुरु की महत्ता को स्वीकार करते हुए गुरु नानक ने उसकी महिमा का बखान किया है।

नदरि करहि जे आपणी, त नदरी सति गुरु पाइआ।
एहु जीउ बहुते जन्म भरंमिआ आता सनि गुरु सबदु सुणाइआ।

सन्त काव्य में गुरु की महिमा गान के दो रूप परिलक्षित होते हैं:

(१) सामान्य रूप से गुरु के व्यक्तित्व के महत्व को मानते हुए तथा

(२) गुरु के व्यक्तिगत रूप को लेकर।

गुरु नानक देवजी ने गुरु महिमा का गान मानव गुरु विशेष को लेकर नहीं किया। आपने तो सत्गुरु के चरणों में सीस नवा कर जीव व जगत के नाश के कारण तथा अनन्त के दर्शन की कामना की है। गुरु नानक देव जी ने कर्म, योग, ज्ञान तथा भक्ति सभी मार्गों में, गुरु की महत्ता को स्वीकार किया है। गुरु की वाणी को ही आपने सर्वोच्च स्थान दिया है तथा उसे कथनी से परे माना है:

"गुरमुखि नादं गुरमुखिवेदं गुरमुखि रहआ समाई।
गुरु ईसरु गुरु गोरखु बरमा गुरु पारबती माई।।
जेहउ जाणा आखा नाही कहणा कथनु न जाई।
गुरा इक देहि बुझाई।
सभना जीआं का इक दाता।
सो मैं विसरि न जाई।।

(नानक वाणी)

(१) नानक वाणी, —पृष्ठ ७२
(२) भक्ति काव्य में रहस्यवाद। —पृष्ठ १६३
(३) हिन्दी सन्त साहित्य, —पृष्ठ ४७
(४) निर्गुण साहित्य: सांस्कृतिक पृष्ठ भूमि, —पृष्ठ १०४
(५) श्री गुरु ग्रन्थ साहित्य—एक परिचय, —पृष्ठ १४४

गुरु ही एक मात्र अवलम्बन है जिसकी सहायता से जीव इस भव सागर को पार कर सकता है। गुरु ही तीर्थ, है नाव, है जहाज है।

"गुरु पंउड़ी बेड़ी गुरु-गुरु तुलहा हरि नाउ।
गुरु सरु सागरु बोहियो गुरु तरिथ दरिआउ॥
जे तिसु भावै ऊजली सतसरि नावणु जाउ।"

(नानक वाणी)

गुरु नानक जी यह मानते थे कि गुरु के अभाव से बन्धन नहीं छूट सकते इसी प्रकार की कृपा से सहजावस्था का सुख प्राप्त होता है :

"किउ गुरु बिनु त्रिकुटी छुटसी सहिज मिलिए सुखु होई।
निज घरि महलु पघाणए नदरि करे मलु कोई।।"

(नानक वाणी)

गुरु के उपदेश से ही जीवात्मा को सुख की प्राप्ति है। ऐसा गुरु नानक देव जी का विचार था :

"इतु तनि लागै बाणीआ। सुखु होवै सेव कमाणीआ।
सभ दुनीआ आवण जाणीआ।।"

(नानक वाणी)

इसके साथ ही गुरु बिना ज्ञान की प्राप्ति भी नहीं होती :

गुरु बिन, गिआनु न पाईऐ, बिखिआ दूजा साद।।

(नानक वाणी)

तथा गुरु के समान कोई तीर्थ भी नहीं है।

गुरु समानि तीरथ नहीं कोई।
सरु संतोखु तासु गुरु होई।।"

(नानक वाणी)

सदगुरु और परमात्मा में गुरु नानक देव जी ने अभिन्नता दिखाई है।

ऐसा हमारा सखा सहाई, गुरु हरि मिलिआ भगति दृड़ाई।

(नानक वाणी)

गुरु की कृपा का फल बड़ा कल्याणकारी है, उसकी सेवा से प्राप्त होने वाले फल असंख्य हैं। गुरु की कृपा से दया, प्रेम, सुख और मुक्ति सभी कुछ मिल जाते हैं। तथा सर्वोत्तम फल 'ब्रह्मज्ञान' भी गुरु सेवा से ही प्राप्त होता है :

"कहु नानक गुरि ब्रहमु दिखाइआ।
मरता जाता नदरि न आइआ।।"

(नानक वाणी)

इस प्रकार से गुरु नानक देवजी ने अपनी वाणी में सद्गुरु की महिमा का बखान किया है। संक्षेप में हम कह सकते हैं—कि गुरु नानक देवजी के अनुसार मनुष्य जो कुछ है वह गुरु का ही बनाया हुआ है, गुरु के अभाव में जीव निर्जीव है, अन्धा है, उसे ना तो मार्ग ही सूझ सकता है और न ही वह चल सकता है। "गुरु प्रसाद" से ही जीव इस विश्व के बन्धन को काट कर मोक्ष की प्राप्ति कर सकता है। सद्गुरु की महती अनुकम्पा से ही ब्रह्मज्ञान की प्राप्ति होती है।

सहायक ग्रंथ

(१) नानक वाणी — डा. जयराम मिश्र

(२) श्री गुरु ग्रन्थ दर्शन — "

(३) भक्ति काव्य में रहस्यवाद — डा. रामनारायण पांडे

(४) सन्त साहित्य — डा. सुदर्शनसिंहमजीठि

(५) सन्त साहित्य की सामाजिक एवं सांस्कृतिक पृष्ठभूमि — डा. सावित्री शुक्ल

(६) विश्व धर्म दर्शन — श्री सांवलिया बिहारीलाल

(७) उत्तरी भारत की सन्त परम्परा — आचार्य परशुराम चतुर्वेदी

(८) निर्गुण साहित्य : सांस्कृतिक पृष्ठभूमि — डा० मोतीसिंह

(९) श्री गुरु ग्रन्थ साहिब एक परिचय — डा. धर्मपाल मैनी

(१०) हिंदी संत साहित्य — डा. त्रिलोकी नारायण दीक्षित

(११) इंट्रोडक्शन टू सिखिज्म — डॉ० जी. एस. मनसुखानी

(१२) फिलॉस्फी ऑफ सिखिज्म — डॉ० शेरसिंह

(१३) दि रीलिजन ऑफ दि सिख गुरुज — स० तेजासिंह

(१४) आउट लाइन्ज ऑफ सिख थॉट्स — डॉ० एस० एस० कोहली

We gratefully acknowledge the blessings and a valuable financial contribution of Rupees One Thousand from 500th Guru Nanak Birthday Celebration Committee, Bhopal.

S. S. F. BHOPAL.